

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΑΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ: ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ
ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Υψηλή Στρατηγική της Ρωσίας, της Σουηδίας και της Κοινοπολιτείας
Πολωνίας-Λιθουανίας από το 1600 έως το 1721

Επιβλέπων καθηγητής: Χαράλαμπος Παπασωτηρίου

Επιμέλεια: Σπυρίδων Ζενεμπίσης

A.M: 1218M005

Αθήνα, 2019

Στους γονείς μου

Πίνακας Περιεχομένων

1. Εισαγωγή	
1.1 Περιοδοποίηση.....	2
1.2 Ανάλυση στο Επίπεδο της Υψηλής Στρατηγικής.....	4
1.3 Κοινοπολιτεία της Πολωνίας-Λιθουανίας.....	7
1.4 Σουηδία	11
1.5 Ρωσία.....	14
2. 1600-1635: Από τον πρώτο πολωνο-σουηδικό πόλεμο για τη Λιβονία έως τις συνθήκες του Πολιάνοβο και του Στούμσντορφ	
2.1. Η σύγκρουση των Βάζα στη Λιβονία και τη Ρωσία κατά την Περίοδο των Αναταραχών.....	18
2.2. Οι μεταρρυθμίσεις του Γουστάβου Β' Αδόλφου και η εισβολή του στη Λιβονία και την Πρωσία.....	26
2.3. Η πρώτη φάση της σουηδικής παρέμβασης στον Τριακονταετή Πόλεμο.....	37
2.4. Πόλεμος για το Σμολένσκ.....	45
3. 1635-1667: Από την Ειρήνη της Πράγας στην Ανακωχή του Αντρούζοβο	
3.1. Η δεύτερη φάση της σουηδικής παρέμβασης στον Τριακονταετή Πόλεμο.....	49
3.2. Η ψευδαίσθηση ασφάλειας της Κοινοπολιτείας και η εξέγερση των Κοζάκων.....	55
3.3. Ο Δεύτερος Βόρειος Πόλεμος και ο Δεκατριετής Πόλεμος.....	58
4. 1667-1700: Προς τον Μεγάλο Πόλεμο του Βορρά	
4.1. Σουηδία: Ήττα και Μεταρρύθμιση.....	67
4.2. Κοινοπολιτεία της Πολωνίας-Λιθουανίας: Νίκη και Στασιμότητα.....	72
4.3. Ρωσία: Ο Αναδυόμενος Ηγεμών της Βαλτικής.....	76
5. 1700-1721: Ο Μεγάλος Πόλεμος του Βορρά	
5.1. Το διεθνές περιβάλλον πριν την έναρξη του Μεγάλου Πολέμου του Βορρά.....	81
5.2. Πρώτη φάση του Πολέμου: Πριν την Πολτάβα.....	83
5.3. Δεύτερη φάση του Πολέμου: Μετά την Πολτάβα.....	92
6. Επίλογος.....	98
7. Βιβλιογραφία.....	108

Περίληψη

Στην παρούσα ανάλυση θα επιχειρηθεί η ερμηνευτική προσέγγιση της κατά βάση συγκρουσιακής αλληλεπίδρασης των τριών σημαντικότερων δυνάμεων της περιφέρειας της βορειοανατολικής Ευρώπης, της Ρωσίας, της πολωνο-λιθουανικής Κοινοπολιτείας και της Σουηδίας από το 1600-1721. Η ερμηνεία της πολύ διαφορετικής ιστορικής εξέλιξης των τριών αυτών δυνάμεων θα στηριχθεί στο θεωρητικό μοντέλο της *Θεωρίας Υψηλής Στρατηγικής*, όπως παρουσιάζεται από τον Χαράλαμπο Παπασωτηρίου στο βιβλίο του *βυζαντινή υψηλή στρατηγική: 6^{ος}-11^{ος} αιώνες*. Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα δεν ήταν διόλου ξεκάθαρο ποια από τις τρεις δυνάμεις θα κυριαρχήσει στον μεταξύ τους ανταγωνισμό και στην περιφέρειά τους. Στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι να παρουσιάσει τον τρόπο με τον οποίο η χρήση όλων των διαθεσίμων μέσων για την επίτευξη των πολιτικών στόχων των τριών δυνάμεων εν όψει πραγματικής ή ενδεχόμενης σύγκρουσης, δηλαδή η υψηλή τους στρατηγική, διαμόρφωσε τα αποτελέσματα των μεταξύ τους συγκρούσεων και την μεταξύ τους ισορροπία ισχύος, αναζητώντας τα αίτια για την τελική επικράτηση της Ρωσίας.

Λέξεις Κλειδιά: Ρωσία, Σουηδία, Κοινοπολιτεία Πολωνίας-Λιθουανίας, Υψηλή Στρατηγική, 17^{ος} Αιώνας, Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη, Τριακονταετής Πόλεμος, Δεύτερος Πόλεμος του Βορρά, Μεγάλος Πόλεμος του Βορρά

Abstract

The purpose of this paper is the interpretation of the fundamentally conflictual relationship of the three prominent powers of the Northeastern European periphery, Russia, the Polish-Lithuanian Commonwealth and Sweden from 1600-1721. The analysis of the very different historical evolution of these three powers will be primarily based on the theoretical model of the *Grand Strategic Theory* as presented by Haralambos Papasotiriou in his book "*Byzantine Grand Strategy: 6th - 11th Centuries*"(in Greek). During the first years of the 17th century it was not at all clear which one of these three Powers was to prevail and dominate their periphery. The research goal of this thesis is to explain how these powers used all the possible means available to them in order to achieve their political objectives in the face of a real or a potential conflict. Therefore, it attempts to clarify in what way their grand strategy determined the outcome of their conflicts as well as the subsequent balance of power between them while by seeking the reasons for Russia's ultimate prevalence.

Key Words: Russia, Sweden, Polish-Lithuanian Commonwealth, Grand Strategy, 17th Century, Early Modern Europe, Thirty Years War, Second Northern War, Great Northern War

1.Εισαγωγή

Ο 17^{ος} αιώνας ήταν για την Ευρωπαϊκή ήπειρο μία περίοδος έντονων συγκρούσεων και επαναστατικών αλλαγών. Κατά τη διάρκειά του και μέσα από τους πολέμους που τον συντάραξαν, επήλθε η μετάβαση από τη μεσαιωνική στη μοντέρνα εποχή, τόσο όσον αφορά τον τρόπο της διεξαγωγής των πολεμικών αναμετρήσεων αυτών καθ' αυτών, όσο και τον τρόπο κινητοποίησης των κοινωνιών που υποστήριξαν τις πολεμικές προσπάθειες. Κατά τον αιώνα αυτόν και πάνω στα ερείπια της «μεσαιωνικής φιλοδοξίας για οικουμενικότητα»¹ χτίστηκε η νέα Ευρωπαϊκή Τάξη, συνεκτικά στοιχεία της οποίας αποτέλεσαν οι έννοιες της ισορροπίας της ισχύος και της ανεξάρτητης και διακριτής κρατικής δομής, ικανής να αντιλαμβάνεται το δικό της στενό συμφέρον και να κινητοποιεί αποτελεσματικά τα μέσα που έχει στη διάθεσή της για την προάσπιση και την προαγωγή αυτού. Η διαδικασία αυτής της μετάβασης, παρά τον σταδιακό της χαρακτήρα και τις σημαντικές διαφορές που εντοπίζονται στην κατά περίπτωση ιστορική της εξέλιξη, όχι μόνο είναι συνυφασμένη, αλλά πηγάζει από τις μεγάλες πολεμικές συγκρούσεις του ευρωπαϊκού 17^{ου} αιώνα και τα αποτελέσματά τους.

Μία από τις βασικές εστίες έντονης και σχεδόν διαρκούς πολεμικής αντιπαράθεσης στην Ήπειρο τη συγκεκριμένη περίοδο ήταν αυτή της βορειοανατολικής και κεντρικής Ευρώπης. Απαριθμώντας κανείς τις συγκρούσεις είτε ανάμεσα στους τρεις βασικότερους δρώντες της περιφέρειας της Βαλτικής, τη Σουηδία, τη Ρωσία, και την Κοινοπολιτεία της Πολωνίας και της Λιθουανίας, είτε μεταξύ τους, είτε μεταξύ μίας εξ αυτών εναντίων τρίτων, κατά τον 17^ο αιώνα δυσκολεύεται να εντοπίσει μεγάλες περιόδους ειρήνης. Οι συνεχείς και ευρείες δε συγκρούσεις και στη δυτική περιφέρεια της ευρωπαϊκής ηπείρου βεβαίωναν ότι «...ακόμα και αν στη μία από τις δύο επικρατούσε ειρήνη, ήταν σχεδόν βέβαιο ότι εχθροπραξίες θα απειλούσαν την άλλη».²

Στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι να παρουσιάσει τον τρόπο με τον οποίο η χρήση όλων των διαθεσίμων μέσων των τριών σημαντικότερων δυνάμεων της περιφέρειας της βορειοανατολικής και της κεντρικής Ευρώπης, Ρωσία, η πολωνο-λιθουανική Κοινοπολιτεία και τη Σουηδία, για την επίτευξη των πολιτικών τους στόχων εν όψει πραγματικής ή ενδεχόμενης σύγκρουσης,³ δηλαδή η υψηλή τους στρατηγική, διαμόρφωσε τα αποτελέσματα των μεταξύ τους συρράξεων και την μεταξύ τους ισορροπία ισχύος. Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα δεν ήταν διόλου ξεκάθαρο ποια από τις τρεις δυνάμεις θα κυριαρχήσει στην περιφέρειά τους. Μέσα από τη στρατηγική ανάλυση ως επί το πλείστον στο επίπεδο της υψηλής στρατηγικής θα αναζητηθούν τα αίτια στα οποία οφείλεται η πολύ διαφορετική πορεία που ακολούθησαν οι τρεις δυνάμεις κατά τον 18^ο αιώνα.

¹ Henry Kissinger, *Διπλωματία*, μεταφ. Γιούρι Κοβαλένκο, (Αθήνα, «Νέα Σύνορα» Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, 1995), 64.

² Michael Howard, *Ο Ρόλος του Πολέμου στη Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία*, μεταφ. Ηρακλεία Στροϊκού, (Αθήνα, Ποιότητα, 2009), 125.

³ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, *Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα*, (Αθήνα, Ποιότητα, 2010), 44.

1.1. Περιοδοποίηση

Η προς εξέταση περίοδος εκτείνεται από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα έως και το οριστικό τέλος του Μεγάλου Πολέμου του Βορρά με τη Συνθήκη του Νύσταντ (Nystad) το 1721. Η οργάνωση του κειμένου σε κεφάλαια γίνεται με τον χωρισμό των 121 αυτών ετών σε τέσσερις περιόδους με βάση κομβικά σημεία στην ιστορική εξέλιξη του ανταγωνισμού Κοινοπολιτείας-Ρωσίας-Σουηδίας.

- Η πρώτη περίοδος, η οποία θα αναλυθεί το Κεφάλαιο 2, ξεκινά με τον πρώτο πολωνο-σουηδικό πόλεμο για τη Λιβονία το 1600 και λήγει με τις Συνθήκες του Πολιάνοβο και του Στούμσντορφ (1634 και 1635 αντίστοιχα). Η περίοδος αυτή κυριαρχείται από τη σουηδική αναζήτηση λύσης στο πρόβλημα της περικύκλωσής της από εχθρικές δυνάμεις, εκ των οποίων απειλητικότερη για αυτήν είναι η Κοινοπολιτεία της Πολωνίας-Λιθουανίας. Ο ανταγωνισμός Σουηδίας-Κοινοπολιτείας έχει έντονη δυναστική χροιά και εκτυλίσσεται σε ένα περιβάλλον το οποίο χαρακτηρίζεται από την αρχική οξεία αδυναμία της Ρωσίας και τη σταδιακή της ανάκαμψη. Στο τέλος της περιόδου η σουηδική προσπάθεια για αντιμετώπιση της απειλητικής της περικύκλωσης από εχθρικά διακείμενες δυνάμεις παίρνει τη μορφή της αρχικά επιτυχημένης και έπειτα επισφαλούς της παρέμβασής της στον εξελισσόμενο στον γερμανικό χώρο Τριακονταετή Πόλεμο (1618- 1648), ενώ η Ρωσία μετά τη σταδιακή της ανάκαμψη από την «Περίοδο των Αναταραχών» κάνει μια πρώτη αποτυχημένη προσπάθεια να αναπτύξει μία επεκτατική υψηλή στρατηγική εναντίον της Κοινοπολιτείας κατά τον Πόλεμο του Σμολένσκ (1632- 1634). Οι συνθήκες που επιλέγονται ως ορόσημα για τη λήξη της περιόδου επιβεβαιώνουν την πρωτοκαθεδρία της Κοινοπολιτείας στον ανταγωνισμό των τριών δυνάμεων κατά το πρώτο τρίτο του 17^{ου} αιώνα και εισάγουν μια περίοδο 20ετούς ειρήνης ανάμεσα στις χώρες μέχρι το ξέσπασμα του Δεύτερου Πολέμου του Βορρά.
- Η δεύτερη περίοδος, η οποία θα αναλυθεί στο Κεφάλαιο 3, ξεκινά με τη συνέχεια της σουηδικής παρέμβασης στον Τριακονταετή Πόλεμο, από την Ειρήνη της Πράγας (1635), που προέκυψε μετά τη σουηδική ήττα από τις αυτοκρατορικές δυνάμεις στο Νέρντλιγκεν (Noerdlingen 1634) και η οποία καθιστά επισφαλή τη σουηδική ανασχετική προσπάθεια στον γερμανικό χώρο. Η Σουηδία αναζητά πλέον από την εμπλοκή της στη σύγκρουση τα πολυπόθητα *satisfactio et assecuratio*, που θα πάρουν μορφή στα κέρδη της από τη Συνθήκη της Βεσφαλίας το 1648. Το ίδιο έτος ξεσπά στο νότιο τμήμα της Κοινοπολιτείας μία σφοδρή εξέγερση Κοζάκων, η οποία αποκαλύπτει σημαντικές αδυναμίες του κράτους να ανταποκριθεί πλέον σε προκλήσεις ασφαλείας. Τις αδυναμίες αυτές εκμεταλλεύεται το 1654 η Ρωσία η οποία αποδεχόμενη την πρόταση των επαναστατημένων Κοζάκων να τεθεί η Ουκρανία υπό την προστασία του Τσάρου εισβάλλει στα ανατολικά σύνορα της Κοινοπολιτείας με στόχο την κατάκτηση των παλαιών εδαφών των Ρους του Κιέβου. Η άρνηση του τελευταίου βασιλέα της Κοινοπολιτείας από τη δυναστεία των Βάζα, να παραιτηθεί από την αξίωσή του στο σουηδικό στέμμα με αντάλλαγμα την συμμαχία της Σουηδίας εναντίον της Ρωσίας, θα αποδειχθεί μοιραία. Το 1655 ο Κάρολος Ι΄ της Σουηδίας «επέλεξε την επίθεση στην Κοινοπολιτεία για να

αποτρέψει περεταίρω μοσχοβίτικα οφέλη»⁴ με αποτέλεσμα μέσα στο καλοκαίρι του ιδίου έτους «το δεύτερο μεγαλύτερο κράτος στην Ευρώπη να καταρρεύσει».⁵ Ο Δεύτερος Πόλεμος του Βορρά (1655-60) και ο Δεκατριετής Πόλεμος (1654-1667) θα καταδείξουν τις όχι μόνο τις δομικές αδυναμίες της Κοινοπολιτείας να ανταπεξέλθει στους κινδύνους που ελλόχευαν στο ιδιαίτερος συγκρουσιακό διεθνές της περιβάλλον, αλλά και σοβαρά προβλήματα της Σουηδίας που απέρρεαν από την οικονομική διάσταση της υψηλής στρατηγικής ανάσχεσης-επέκτασης που ακολουθούσε. Η Ρωσία παρά τις στρατιωτικές δυσκολίες που αντιμετώπισε μετά το 1660 κατάφερε στην Ανακωχή του Αντρούζοβο το 1667 να αναδειχθεί στον μεγάλο κερδισμένο της σύγκρουσης πετυχαίνοντας για πρώτη φορά μέσα στον 17^ο αιώνα, να επεκταθεί εις βάρος του μεγάλου της αντιπάλου στα δυτικά, της Κοινοπολιτείας.

- Η τρίτη περίοδος, η οποία θα αναλυθεί στο Κεφάλαιο 4, ξεκινά από τις απαρχές των τριβών ανάμεσα στην Κοινοπολιτεία και τη Ρωσία με την Οθωμανική Αυτοκρατορία (1667) και λήγει με το ξέσπασμα το Μεγάλου Βορείου Πολέμου (1700). Κατά τις τρεις αυτές δεκαετίες δεν σημειώνεται κάποια πολεμική σύγκρουση ευρείας κλίμακας ανάμεσα στις τρεις δυνάμεις. Οι σημαντικότερες συγκρούσεις αφορούν τον πολυετή και κοστοβόρο αγώνα της Κοινοπολιτείας εναντίον των Οθωμανών ο οποίος κορυφώθηκε με τη μάχη στα τείχη της Βιέννης (1683) και ολοκληρώθηκε με τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699). Παρά τις λαμπρές της νίκες η Κοινοπολιτεία και ο διάσημος βασιλιάς της, Ιωάννης Γ' Σομπιέσκι, δεν κατάφεραν «να επιδιορθώσουν τις δομικές αδυναμίες της Πολιτείας»,⁶ γεγονός που θα απέβαινε μοιραίο στην πορεία. Αντιθέτως οι δύο άλλες δυνάμεις κινήθηκαν προς την κατεύθυνση των μεταρρυθμίσεων. Η Σουηδία υπό το βάρος της ήττας μετά την απρόθυμη εμπλοκή της χώρας στον Πόλεμο της Σκάνια (1674-1679) καταφέρνει να αντιμετωπίσει σε ικανοποιητικό βαθμό προβλήματα που αφορούσαν στην οικονομική υποστήριξη του μόνιμου, κοστοβόρου και υπερμεγέθους για τα πληθυσμιακά της δεδομένα στρατού της. Η μεταρρύθμιση του *reduktion* που «ανάγκασε την ανώτερη αριστοκρατία να επιστρέψει τις μισές (παραχωρημένες σε αυτήν) βασιλικές γαίες»⁷, αποτέλεσε τη βάση για τη νέα αναδιοργάνωση του στρατεύματος, την οικονομική ενίσχυση των φοροεισπρακτικών δυνατοτήτων του κράτους και την εξασφάλιση της απόλυτης βασιλικής διακυβέρνησης μέσα από την αποδυνάμωση της ολιγομελούς ανώτερης αριστοκρατίας.⁸ Βασικό χαρακτηριστικό της τριακονταετίας αυτής για τη Ρωσία είναι η μεταρρυθμιστική κατεύθυνση προς την οποία κινήθηκαν οι πολιτικές του κράτους, οι οποίες στόχευαν στην οικονομική και την εσωτερική πολιτική διάσταση της επεκτατικής υψηλής στρατηγικής της χώρας. Κατά την «σημαντική από την οπτική γωνία του εκσυγχρονισμού»⁹ βασιλεία του τσάρου Φιοντόρ Γ' γίνονται βήματα για τη διεύρυνση της φορολογικής βάσης του κράτους, προσπάθειες για την κεντρική χρηματοδότηση πολεμικών

⁴ Robert I. Frost, *The Northern Wars: War, State and Society in Northeastern Europe 1558-1721*, (London, Longman, 2000), 167.

⁵ Robert I. Frost, *After the Deluge: Poland and Lithuania at the Second Northern War*, (Cambridge, Cambridge University Press, 2003), 1.

⁶ Norman Davies, *God's Playground: A History of Poland: The Origins to 1795*, (New York, Columbia University Press, 2005), 370.

⁷ Merry E. Wiesner-Hanks, *Early Modern Europe: 1450-1789*, (New York, Cambridge University Press, 2013), 353.

⁸ Neil Kent, *A Concise History of Sweden*, (Cambridge, Cambridge University Press, 2015), 88-89.

⁹ Simon Dixon, *The Modernization of Russia: 1676-1825*, (Cambridge, Cambridge University Press-Virtual Publishing, 2003), 9.

επιχειρήσεων, αλλά και καταργείται το ιεραρχικό σύστημα διορισμών ευγενών στο στρατό και τη δημόσια διοίκηση *mestnichestvo*¹⁰ ανοίγοντας το δρόμο για αξιοκρατικότερες επιλογές προσώπων σε θέσεις και δη στον στρατό. Η μεταρρυθμιστική πορεία ανακόπηκε από τις παραχώδεις αντιβασιλείες μετά τον θάνατο του Φιοντόρ, μόνο για να επιστρέψει με ορμή με την ανάληψη της εξουσίας από τον Μεγάλο Πέτρο, ο οποίος θα ολοκληρώσει τη μετάλλαξη της Ρωσίας.

- Η τέταρτη περίοδος, η οποία θα εξεταστεί στο Κεφάλαιο 5, αφορά τον Πόλεμο του Βορρά, τη σύγκρουση εκείνη που επιφέρει ως αποτελέσματα την απώλεια της θέσης της μεγάλης ευρωπαϊκής Δύναμης από το σουηδικό βασίλειο, την απαρχή της χωρίς επιστροφή κατάρρευσης της πάλαι ποτέ ισχυρής Πολωνικής-Λιθουανικής Κοινοπολιτείας και την έναρξη της αυτοκρατορικής εποχής για τη Ρωσία, η οποία αμετάκλητα από το τέλος του πολέμου λογίζεται ανάμεσα στις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις. Σημείο αναφοράς της σύγκρουσης αποτελεί η αποφασιστική ήττα και καταστροφή του σουηδικού στρατού από τον ρωσικό στην Πολτάβα τον Ιούλιο του 1709. Οι αρχικές εντυπωσιακές επιτυχίες της Σουηδίας δεν επαναλήφθηκαν. Η ήττα της στην Πολτάβα προσθέτει στον αντίπαλό της συνασπισμό ξανά τη Δανία, καθώς και την Πρωσία και το Αννόβερο/Βρετανία, χώρες που εποφθαλμιούσαν εδάφη της καταρρέουσας σουηδικής αυτοκρατορίας. Η Κοινοπολιτεία, εντός της οποίας κατά τη διάρκεια του πολέμου εξελίσσεται μια εμφύλια διαμάχη ανάμεσα σε πτέρυγες της ανώτερης αριστοκρατίας που στηρίζουν είτε τη σουηδική πλευρά και τον βασιλέα Στανίσλαο Α΄ Λεστσίνσκι, είτε τη ρωσική πλευρά και τον έκπτωτο ανάμεσα στο 1706 και το 1709 Αύγουστο Β΄ Βέττιν, εκλέκτορά της Σαξονίας, αρχίζει να βιώνει την έναρξη της περιόδου κατά την οποία θα υφίσταται ως «*ρωσικό προτεκτοράτο*», την περίοδο δηλαδή που θα προετοιμάσει το έδαφος για τους τρεις διαμελισμούς της χώρας ανάμεσα στους γείτονές της μέχρι το τέλος του 18^{ου} αιώνα.

1.2. Ανάλυση στο Επίπεδο της Υψηλής Στρατηγικής

Η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να ερμηνεύσει σε περιορισμένο χώρο τα ιστορικά γεγονότα που αφορούν στην κυρίως συγκρουσιακή αλληλεπίδραση των τριών βασικότερων γειτνιαζουσών δυνάμεων της βορειοανατολικής Ευρώπης σε μία περίοδο ενός αιώνα και εικοσιενός ετών. Οι έντονα συγκρουσιακές σχέσεις ανάμεσα στις τρεις χώρες συχνά επέφεραν «*την ύστατη κύρωση στους διεθνείς ανταγωνισμούς*»,¹¹ δηλαδή τον πόλεμο. Η χρήση, συνεπώς, των διαθέσιμων μέσων των τριών δυνάμεων κατά την εξεταζόμενη περίοδο συνέβαινε πάντοτε υπό την προοπτική της ενδεχόμενης, ή καλύτερα της αναμενόμενης σύγκρουσης, και πολύ συχνά σε μία κατάσταση πραγματικής σύρραξης, που είτε ενέπλεκε το σύνολο των τριών δυνάμεων (π.χ. Πρώτος Πόλεμος του Βορρά 1655-1660, Μεγάλος Πόλεμος του Βορρά 1700-1721), είτε δύο εκ των τριών (π.χ. σουηδο-πολωνικός για τη Λιβονία και την Πρωσία 1617-1629, ρωσο-πολωνικός πόλεμος για το Σμολένσκ 1632-1634), είτε μία εκ των δυνάμεων του

¹⁰ Nicholas V. Riasanovsky, *A History of Russia*, (New York, Oxford University Press, 2000), 149.

¹¹ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική: 6^{ος}-11^{ος} Αιώνας*, (Αθήνα, Ποιότητα, 2007), 22.

«τριγώνου»¹² σε αναμέτρηση στην περιφέρειά του τριγώνου (π.χ. σουηδική παρέμβαση στον Τριακονταετή Πόλεμο).

Το ιστορικό πλαίσιο εντός του οποίου θα επιχειρηθεί η ανάλυση χαρακτηρίζεται από μεγάλη πολυπλοκότητα, πράγμα που επιβάλει την παράθεση των σημαντικότερων ιστορικών γεγονότων παράλληλα με την ανάλυση. Το θεωρητικό μοντέλο στο οποίο θα βασιστεί κατά κύριο λόγο η ερμηνεία των ιστορικών εξελίξεων που συντελέστηκαν ανάμεσα στις τρεις δυνάμεις είναι αυτό της *Θεωρίας της Υψηλής Στρατηγικής*, όπως αναπτύχθηκε από τον Χαράλαμπο Παπασωτηρίου στο βιβλίο του *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική: 6^{ος}-11^{ος} Αιώνας*, βασικές πτυχές του οποίου κρίνεται σκόπιμο να παρατεθούν στο σημείο αυτό.¹³

Το θεωρητικό μοντέλο της υψηλής στρατηγικής *«επικεντρώνεται στο συγκρουσιακό στοιχείο της διεθνούς πολιτικής, αλλά επεκτείνεται και στα άλλα δύο στοιχεία (τη συνεργασία ανάμεσα στους διεθνείς δρώντες και την τάση κάποιων εξ αυτών να δημιουργούν συστήματα πανανθρώπινων αξιών), μονάχα όμως στο βαθμό που επηρεάζουν την πορεία και έκβαση των διεθνών ανταγωνισμών»*.¹⁴ Η υψηλή στρατηγική αφορά τη χρήση όλων των μέσων που έχουν στη διάθεσή τους οι αντίπαλες πλευρές, προκειμένου να πραγματοποιήσουν τους αντικειμενικούς τους σκοπούς επιβάλλοντας τη θέλησή τους επί του εχθρού. Συνεπώς, η υψηλή στρατηγική ενός διεθνούς δρώντος κατατέμενεται σε πέντε διαστάσεις, που αφορούν τα μέσα αυτά. Η πρώτη αφορά τη χρήση ένοπλης βίας (χερσαίας, ναυτικής και εναέριας) για την προώθηση ενός πολιτικού σκοπού μέσω της κάμψης της αντίπαλης θέλησης, δηλαδή τη *στρατιωτική στρατηγική*. Η στρατιωτική στρατηγική μπορεί να έχει ως σκοπούς την καταστροφή των ενόπλων δυνάμεων του αντιπάλου, την κατάληψη ή και την υπεράσπιση ενός εδαφικού χώρου ή τα πλήγματα σε συντελεστές ισχύος του αντιπάλου με στόχο την οικονομική ή/και την ηθική του εξουθένωση.¹⁵ Η δεύτερη διάσταση αφορά την ικανότητα του διεθνούς δρώντος να στηρίζει υλικά, να εξοπλίζει, να στεγάζει και να θρέφει τις ένοπλές του δυνάμεις. Η *οικονομική αυτή διάσταση* της υψηλής στρατηγικής αφορά τα μέσα και τις πολιτικές που επιτρέπουν στους δρώντες να οργανώνουν και να παρατάσσουν τις ένοπλές τους δυνάμεις για το χρόνο που είναι απαιτητός. Η ικανότητα αυτή συχνά είναι και μέρος των στοχεύσεων των πολεμικών προσπαθειών των αντιπάλων πλευρών. Παράδειγμα τέτοιων στοχεύσεων αποτελούν οι οργανωμένες και ευρείας κλίμακας καταστροφές καλλιεργήσιμων και κατοικημένων εκτάσεων κατά τον Τριακονταετή Πόλεμο, με στόχο να αρνηθεί ο εκάστοτε καταστροφέας τους τα μέσα για την επιμελητεία του στρατού του αντιπάλου του. Η τρίτη διάσταση αφορά την οργανωτική ικανότητα της *εσωτερικής πολιτικής* τάξης να εξασφαλίζει αποτελεσματικά τους απαραίτητους για την επίτευξη στόχων πόρους από τον πληθυσμό. Την ικανότητα αυτή συχνά καθορίζει η εσωτερική νομιμοποίηση της εκάστοτε πολεμικής προσπάθειας. Είναι συνάρτηση, δηλαδή, της οργανωτικής δομής στο εσωτερικό και του βαθμού κατά τον οποίο οι πολεμικοί στόχοι είναι δημοφιλείς στην κοινωνία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο η διάσταση της εσωτερικής πολιτικής μπορεί να επηρεάσει την αποτελεσματική άντληση πόρων και την επίτευξη πολεμικών στόχων ανάλογα με την εκάστοτε νομιμοποίησή

¹² «Τριγωνικές» χαρακτηρίζει τις ανταγωνιστικές σχέσεις ανάμεσα στη Σουηδία, τη Ρωσία και την Κοινοπολιτεία Πολωνίας-Λιθουανίας ο Norman Davies. Βλ. Davies, *God's Playground*, 343.

¹³ Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική*, 13.

¹⁴ Ο.π., 14-16.

¹⁵ Ο.π., 17-18.

τους στο εσωτερικό αποτελεί η συχνή άρνηση της πολωνο-λιθουανικής Δίαιτας (*Sejm*) να εγκρίνει δαπάνες για την πραγμάτωση επεκτατικών στρατηγικών στόχων, την πολυετή και πολυδάπανη άμυνα της χώρας και τη δημιουργία ενός μεγάλου μόνιμου στρατεύματος. Η τέταρτη διάσταση αφορά την ευθυγράμμιση (ή όχι) των πολεμικών σκοπών και μέσων των εμπολέμων με τις αξίες και το πνεύμα της εποχής, δηλαδή τη *διεθνή νομιμοποίηση* της εκάστοτε πολεμικής προσπάθειας. Παράδειγμα απώλειας διεθνούς νομιμοποίησης αποτελεί ο αποτροπιασμός που προκάλεσε πλήρης καταστροφή της πόλης του Μαγδεμβούργου το 1631 κατά τη διάρκεια του Τριακονταετούς Πολέμου, η οποία τελούσε υπό πολιορκία από τις δυνάμεις της Καθολικής Ένωσης. Το γεγονός αυτό συνέβαλε σε συνδυασμό και με άλλους παράγοντες στην απονομιμοποίηση των στόχων του αυτοκρατορικού στρατοπέδου διευκολύνοντας έτσι τη διεύρυνση της αντίπαλης συμμαχίας, της οποίας ηγούνταν ο Γουστάβος Β΄ Αδόλφος, βασιλιάς της Σουηδίας. Η πέμπτη διάσταση της υψηλής στρατηγικής αφορά τα διπλωματικά μέσα που μετέρχονται οι εμπόλεμοι με σκοπό την εξασφάλιση της πολεμικής συνδρομής ή της έμμεσης στήριξης τρίτων δυνάμεων στις προσπάθειές τους. Η *διπλωματική διάσταση* της υψηλής στρατηγικής οφείλει να επικεντρώνεται αφ' ενός στην προσπάθεια να πεισθούν τρίτες δυνάμεις, ότι είναι προς το συμφέρον τους να στηρίξουν τις πολεμικές προσπάθειες ενός διεθνούς δρώντος και αφ' ετέρου στον πολιτικό συντονισμό των δράσεων των συμμάχων για την επίτευξη των σκοπών τους.

Ο Χαράλαμπος Παπασωτηρίου διακρίνει τέσσερις «ιδεατούς τύπους μακροσκοπικών υψηλών στρατηγικών». Η πρώτη είναι η **στρατηγική στρατιωτικής ανάσχεσης-επέκτασης**, κατά την οποία οι δρώντες, στηριζόμενοι σε δικές τους δυνάμεις και συνεπώς στη διάσταση της στρατιωτικής στρατηγικής, είτε αμύνονται των απειλών που παρουσιάζονται, είτε επιβάλλονται στους αντιπάλους τους με τη χρήση ή την απειλή χρήσης βίας για την επίτευξη κάποιου επεκτατικού στόχου. Η δεύτερη, η **στρατηγική συμμαχιών** στηρίζεται κυρίως στη διπλωματική διάσταση της υψηλής στρατηγικής και αφορά τη σύμπραξη με τρίτες δυνάμεις για την επίτευξη κοινών στόχων στη βάση της εναρμόνισης των συμφερόντων τους. Η τρίτη, στηρίζεται και αυτή στη διπλωματική διάσταση της υψηλής στρατηγικής και συνίσταται στην ευέλικτη εξουδετέρωση απειλών μέσω ευκαιριακών συχνά συνεργασιών με τρίτες δυνάμεις με στόχο να μην μπορέσει ο αντίπαλος να συγκεντρώσει το σύνολο της ισχύος του εναντίον του δρώντος. Ο τύπος αυτός καλείται **στρατηγική εξισορροπήσεων** και διαφέρει από τη στρατηγική συμμαχιών κυρίως στον μικροπρόθεσμο, ασταθή και ευκαιριακό της χαρακτήρα. Ο τέταρτος και τελευταίος ιδεατός τύπος είναι η **στρατηγική του κατευνασμού**, κατά την οποία ο δρων αποσκοπεί στο να αμβλύνει κάποια απειλή μέσω παραχωρήσεων με στόχο την αποφυγή μιας σύγκρουσης, ή ακόμα και την υπέρβαση της ίδιας της αντιπαλότητας. Κάθε ιδεατός τύπος έχει τα πλεονεκτήματά και τα μειονεκτήματά του. Σπανίως οι τέσσερις αυτοί τύποι χρησιμοποιούνται αμιγώς από τους διεθνείς δρώντες, αλλά συνήθως αναμειγνύονται μεταξύ τους γεννώντας νέα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα για τον στρατηγικό σχεδιασμό.¹⁶

Τέλος, σύμφωνα με το θεωρητικό σχήμα, μια υψηλή στρατηγική μπορεί να αξιολογηθεί με βάση πέντε κριτήρια, την καταλληλότητα, την εσωτερική συνοχή, την αποδοτικότητα, τον συσχετισμό ικανοτήτων-στόχων και την αντοχή της στρατηγικής σε σφάλματα. Η

¹⁶ Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική*., 23-33.

καταλληλότητα της υψηλής στρατηγικής συνίσταται στη προσαρμογή της ή μη στις εξελίξεις του εσωτερικού και του διεθνούς περιβάλλοντος του εκάστοτε δρώντος, στην εκμετάλλευση ευκαιριών και αδυναμιών του αντιπάλου. Η *εσωτερική της συνοχή* αναφέρεται στον αρμονικό ή μη συνδυασμό επί μέρους πτυχών της εκάστοτε στρατηγικής. Η *αποδοτικότητα* της υψηλής στρατηγικής έχει να κάνει με τον βαθμό κατά τον οποίο τα μέσα που χρησιμοποιεί ο δρών εξυπηρετούν τους στόχους του με την οικονομικότερη χρήση πόρων. Τέλος, ο *συσχετισμός ικανοτήτων και στόχων* αφορά στον βαθμό που οι στρατηγικές στοχεύσεις του δρώντος μπορούν να επιτευχθούν από τα διαθέσιμα μέσα του, ενώ η *αντοχή μιας στρατηγικής σε σφάλματα* έχει να κάνει με το κατά πόσον ο στρατηγικός σχεδιασμός μπορεί να απορροφήσει το κόστος αρνητικών συγκυριακών εξελίξεων σφαλμάτων ή ηττών.¹⁷

1.3 Η Κοινοπολιτεία της Πολωνίας – Λιθουανίας

Η ένωση των στεμμάτων του βασιλείου της Πολωνίας και του Μεγάλου Δουκάτου της Λιθουανίας σε ένα πρόσωπο συντελέστηκε για πρώτη φορά τον Φεβρουάριο του 1386 με το γάμο της Εδβίγης (Jadwiga), της τελευταίας βασίλισσας της Πολωνίας από τον ανδεγαυικό κλάδο του οίκου των Καπετιδών, και του Λιθουανού μεγάλου δούκα Jogaila, του τελευταίου παγανιστή ηγεμόνα της Ευρώπης, μετά τον εκχριστιανισμό του και έκτοτε γνωστού ως Λαδίσλαου Β΄ Jagello. Ο πολιτικός σκοπός της ένωσης ήταν διττός. Πρώτον, με την ενωμένη ισχύ των δύο στεμμάτων να αντιμετωπιστεί η απειλή του Τάγματος των Τευτόνων Ιπποτών και δεύτερον, να εμπεδωθεί η αυξημένη ελευθερία των Πολωνών αριστοκρατών, οι οποίοι «*μετά από δεκατρία χρόνια διακυβέρνησης των Ανδεγαυών, είχαν ξεφύγει από την άμεση επιτήρηση ενός γηγενούς βασιλέα*» και όσον αφορά τη διατήρηση της κατάστασης αυτής «*...η λιθουανική διασύνδεση ήταν πολύ πιο ενδιαφέρουσα*» από άλλες πιο συμβατικές δυναστικές επιλογές.¹⁸

Ο πρώτος στόχος επετεύχθη με τη νίκη κατά των Τευτόνων Ιπποτών το 1410 στη μάχη του Γκρούνβαλντ (Τάνενμπεργκ), «*... από την οποία (οι ιππότες) ουδέποτε ανέκαμψαν*»¹⁹ με αποτέλεσμα μέχρι το 1466 το Τάγμα να είναι υποτελές στο στέμμα της Πολωνίας με τα εδάφη του διαμελισμένα. Όσον αφορά τον δεύτερο στόχο, αυτόν της διατήρησης της ελευθερίας της αριστοκρατικής τάξης σε σχέση με τον μονάρχη, το έδαφος της ένωσης αποδείχθηκε ιδιαίτερος πρόσφορος για την επίτευξή του. Καθ' όλη τη διάρκεια του 15^{ου} αιώνα η πολυπληθής πολωνική αριστοκρατία και οι Λιθουανοί βογιάροι προοδευτικά εμβάθυναν τη σύμπραξή τους για την εμπέδωση των ελευθεριών τους, κατοχύρωσαν το «*νομοθετικό τους μονοπώλιο*»²⁰ με τη δημιουργία των δύο Διαιτών (*Sejm*), του πολωνικού και του λιθουανικού κοινοβουλίου με τα δύο νομοθετικά σώματα μέχρι το 1497, στα οποία «*παραχωρήθηκε σταδιακά η βασιλική*

¹⁷ Παπασωτηρίου Χ., *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική: 6^{ος}- 11^{ος} Αιώνας*, 33-34.

¹⁸ Davies, *God's Playground*, 94.

¹⁹ J.F.C Fuller, *Οι Αποφασιστικές Μάχες που Διαμόρφωσαν τον Κόσμο: 480 π.Χ.- 1757*, Τόμος Α, (Αθήνα, Ποιότητα, 2008), μεταφ. Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, 752.

²⁰ Davies N., *God's Playground*, 105.

νομοθετική εξουσία».²¹Το κληρονομικό στοιχείο της μοναρχίας περιορίστηκε από την επικύρωση της διαδοχής με εκλογικές διαδικασίες που αφορούσαν την τάξη των ευγενών, ενισχύοντας έτσι τη δύναμή τους έναντι του εκάστοτε μονάρχη, ενώ το 1505 η νομοθεσία του *Nihil Novi (sine communi consensu)*²²εξασφάλισε στην τάξη των ευγενών την απαραίτητη συμμετοχή της σε οποιαδήποτε προσπάθεια θεσμικής αλλαγής.

Το διεθνές περιβάλλον της Ένωσης κατά τον 15^ο αιώνα υπήρξε ευνοϊκό. Στα ανατολικά σύνορά της η μογγολική επικυριαρχία επί «των Ρωσιών» έφθινε σε βαθμό αντίστοιχο του κατακερματισμού της Χρυσής Ορδής, ενώ και οι ίδιες οι ρωσικές ηγεμονίες ήταν και αυτές κατακερματισμένες και καμία από αυτές δεν παρίστανε κάποια σοβαρή απειλή για την πολωνο-λιθουανική Ένωση. Στα δυτικά η ισχυρή δυναστεία των Λούξεμπουργκ, η οποία από τις αρχές του αιώνα είχε εμπλακεί σε έντονες εσωτερικές δυναστικές διαμάχες και έπειτα αντιμετώπισε τους σφοδρότατους Πολέμους των Ουσσιτών(1419-1434) δεν κατάφερε ποτέ να αποτελέσει πραγματικό κίνδυνο, ενώ η Οθωμανική Αυτοκρατορία στο νότο ήταν απασχολημένη με την κατάκτηση των Βαλκανίων και μάλλον η δυναστεία των Jagello ήταν μεγαλύτερο πρόβλημα ασφαλείας για αυτήν απ' ότι η ίδια για την Ένωση, αφού το 1444 ο Λαδίσλαος Γ' έχοντας εκλεγεί και στον βασιλικό θρόνο της Ουγγαρίας ηγήθηκε της σταυροφορικής εκστρατείας κατά των Οθωμανών που συνετρίβη στη Βάρνα.²³ Τέλος, αντιμετώπισε αποτελεσματικά την κύρια απειλή που αντιμετώπιζε, το Τάγμα των Τευτόνων Ιπποτών, το οποίο καθυπέταξε οριστικά το 1525 και κατέστησε τον τελευταίο Μεγάλο του Μάγιστρο υποτελή της ως δούκα της Πρωσίας.²⁴ Η κατάσταση, όμως, της σχετικής ασφάλειας του 15^{ου} αιώνα θα άλλαζε δραματικά κατά τον επόμενο αιώνα.

Ο μεγαλύτερος κίνδυνος για την πολωνο-λιθουανική Ένωση από τον 16^ο αιώνα πηγάζε από μία εκ των ρωσικών ηγεμονιών στα ανατολικά της, το Μεγάλο Δουκάτο της Μοσχοβίας, το οποίο στις αρχές του 16^{ου} αιώνα είχε ήδη σημειώσει εντυπωσιακή αύξηση των εδαφών του και της ισχύος του. Κατά την πενταετία 1501-1506 μία σύντομη κατάρρευση της Ένωσης επέτρεψε στον Μεγάλο Πρίγκιπα Ιβάν Γ' να κατακτήσει λιθουανικά εδάφη στην αριστερά ακτή του Δνεπίερου, ενώ η απώλεια και του Σμολένσκ το 1514 έδειξε τη σοβαρότητα αλλά και τη μονιμότητα της από ανατολάς απειλής. Στα μέσα του αιώνα αφού το Μεγάλο Δουκάτο είχε καθυποτάξει το Καζάν (1552) και το Αστραχάν (1556) ο «θρασύς» ηγεμόνας του, Ιβάν Δ, αφού στέφθηκε Τσάρος όλων των Ρωσιών, άρχισε να εγείρει αξιώσεις στα λάφυρα της επικείμενης κατάρρευσης του Λιβονιανού Τάγματος των Αδελφών του Ξίφους, επιζητώντας την έξοδό του στη βαλτική θάλασσα, καθώς και εδάφη των παλαιών Ρους που βρίσκονταν υπό λιθουανική κυριαρχία. Η πρώτη προσπάθειά του συντελέστηκε το 1558 με την εισβολή της

²¹ Urszula Augustyniak, *History of the Polish Lithuanian Commonwealth: State-Society-Culture*, (Frankfurt am Main, Peter Lang, 2015), μεταφ. Grazyna Waluga και Dorota Sobstel, 77.

²² «Τίποτα καινούριο χωρίς κοινή συγκατάθεση»

²³ Stephen Turnbull, *The Ottoman Empire 1326-1699*, (London-N.Y, Routledge Taylor& Francis Group, 2005), 30-34.

²⁴ Τα εδάφη υπό τον έλεγχο του δούκα της Πρωσίας έμειναν γνωστά ως «δουκική Πρωσία» (ducal Prussia), ενώ τα υπόλοιπα εδάφη του Τάγματος ως βασιλική Πρωσία (royal Prussia) καθώς δεν μεσολαβούσε ανάμεσα στον βασιλιά της Πολωνίας και σε αυτά κάποιος βασάλος. Τα λουθηρανικά ως επί το πλείστον εδάφη και της βασιλικής και της δουκικής Πρωσίας διατήρησαν εκτεταμένες ελευθερίες εντός της πολωνο-λιθουανικής ένωσης και μετέπειτα και της Κοινοπολιτείας, καθώς και τη γερμανική τους ταυτότητα. Βλ. Karin Friedrich, *The Other Prussia: Royal Prussia, Poland and Liberty*, (Cambridge, Cambridge University Press, 2000), 1-11.

Ρωσίας στη Λιβονία, γεγονός που οδήγησε στον Επταετή Πόλεμο του Βορρά (1561-1570), στον οποίο ενεπλάκησαν όλες οι δυνάμεις της βαλτικής αναζητώντας οφέλη από το κενό που άφηνε πίσω της η τελευταία κυρίαρχη οντότητα της σταυροφορικής υποσχύνης.

Ο νέος αυτός πολύ διαφορετικός σε σύγκριση με τα βαλτικά τάγματα ρωσικός κίνδυνος και η πολυετής πολεμική αναμέτρηση εναντίον του δημιούργησε την ανάγκη για μια ισχυρότερη ένωση ανάμεσα στα δύο στέμματα με στοιχεία εξασφαλισμένης διαδοχής μη υποκείμενης σε δυναστικούς περιορισμούς. Το γεγονός ότι ο βασιλιάς Σιγισμούνδος Β΄ Αύγουστος ήταν άτεκνος περιέπλεκε την κατάσταση της διαδοχής και τις προοπτικές συνέχισης της σύμπραξης των δύο στεμμάτων σε μία συγκυρία παρατεταμένης και επικίνδυνης σύγκρουσης. Η λύση στο πρόβλημα δόθηκε με την πράξη ένωσης του Λούμπλιν το 1569, που μετέτρεψε την προσωπική ένωση των δύο στεμμάτων στην Πολωνική-Λιθουανική Κοινοπολιτεία, μια αμιγώς αιρετή και αδιαίρετη δυαδική μοναρχία στην οποία η τάξη των ευγενών (*szlachta*) απολάμβανε εκτεταμένες ελευθερίες.²⁵ Τυπικά το ανώτατο όργανο παραγωγής πολιτικής ήταν δισωματικό νομοθετικό όργανο *Sejm* (Δίαιτα), στο οποίο η κάτω βουλή αποτελούμενη από ευγενείς απεσταλμένους από τις τοπικές «μικρές δίαιτες» (*sejmik*- διαιτίνες) έπαιζε κυρίαρχο ρόλο. Οι νομοθετικές πρωτοβουλίες του αιρετού βασιλιά με πιο συχνές τις πρωτοβουλίες που είχαν να κάνουν με την έκτακτη εξασφάλιση πόρων για τη στρατολόγηση και τον εξοπλισμό στρατεύματος εν όψει μιας απειλής, μεταβάλλονταν ή περιορίζονταν στο εύρος τους από τους αντιπροσώπους της τάξης των ευγενών στη Δίαιτα, ανταλλάσσονταν με περεταίρω αύξηση των προνομίων τους, ενώ δεν ήταν σπάνιο οι τοπικές Διαιτίνες, που ήταν επιφορτισμένες με την εφαρμογή των νομοθεσιών της Δίαιτας, είτε να εφαρμόζουν τις κεντρικές πολιτικές κατά το δοκούν, είτε ακόμα και τις αγνοούν πλήρως, αν απείχαν από τις ρητές γραπτές εντολές που είχαν δοθεί στους απεσταλμένους τους στην κάτω βουλή.²⁶

Ο αιρετός μονάρχης, ο οποίος απολάμβανε τη βασιλική του εξουσία «*υπό την αίρεση να δρα σύμφωνα με τη βούληση και το συμφέρον της κοινωνίας των ευγενών*»,²⁷ ήταν επιφορτισμένος με την οργάνωση της άμυνας της Κοινοπολιτείας με χρηματοδότηση από τη βασιλική περιουσία. Παρά το γεγονός ότι η ιδιοκτησία του ήταν σημαντική και έχαιρε αξιοσημείωτων οικονομικών προνομίων, η ισχύς του δεν ήταν πολύ μεγαλύτερη από αυτήν των επιφανέστερων οικονομικά και πολιτικά μελών της ανώτερης αριστοκρατίας (*magnateria*).²⁸ Δεν ήταν σπάνιο οι ανώτεροι αυτοί αριστοκράτες να ασκούν προσωπική πολιτική (ακόμη και εξωτερική) με στόχο την αύξηση της ισχύος τους και τη συγκέντρωση πλούτου και αξιωμάτων. Οι συγκρούσεις μεταξύ τους μπορούσαν να πάρουν μέχρι και διαστάσεις πολέμου, γεγονός που μπορούσαν να εκμεταλλευτούν ξένες εχθρικές δυνάμεις. Η δημιουργία ενόπλων συνασπισμών ευγενών (*confederations*) για την προώθηση συμφερόντων, αλλά και η ένοπλη οργανωμένη στάση εναντίον «τυραννικής συμπεριφοράς» του βασιλιά, το

²⁵ Jerzy Lukowski and Hubert Zawadzki, *A Concise History of Poland*, (New York, Cambridge University Press, 2006). 80-82.

²⁶ Davies, *God's Playground*, 163-164 & 248-250.

²⁷ Augustyniak, *History of the Polish Lithuanian Commonwealth*, 78.

²⁸ Davies, *God's Playground*, 167.

λεγόμενο *rokosz*, ήταν πράξεις νόμιμες και θεσμοθετημένες και οι ισχυροί εκπρόσωποι της *magnateria* είχαν τον πρωταγωνιστικό ρόλο σε αυτές.²⁹

Μετά το θάνατο του Σιγισμούνδου Β΄ το 1572 ακολούθησε μία τριετής περίοδος αναταραχής που κατέδειξε κινδύνους αποσταθεροποίησης αλλά και ανάμειξης τρίτων δυνάμεων στα εσωτερικά της Κοινοπολιτείας από τη στιγμή του θανάτου του μονάρχη μέχρι τη νέα εκλογή (*interregnum*).³⁰ Μετά την εκλογή και τη σύντομη παραμονή στο θρόνο του Ερρίκου των Βαλουά, ο οποίος στην κυριολεξία δραπετεύσε από την Πολωνία 118 μέρες μετά την εκλογή του,³¹ ανήλθε στο θρόνο ίσως ο ικανότερος βασιλιάς στην ιστορία της Κοινοπολιτείας, ο Στέφανος Μπάθορι, βοεβόδας της Τρανσυλβανίας. Ο χαρισματικός και ταλαντούχος Μπάθορι κατάφερε υπό τη ρωσική απειλή να νομιμοποιήσει εσωτερικά μια ικανοποιητική κινητοποίησή πόρων εναντίον του Ιβάν Δ΄, να αναδιοργανώσει της ένοπλες δυνάμεις δημιουργώντας το φημισμένο σώμα ιππικού των «φτερωτών ουσάρων», αλλά να κάνει την πρώτη επιτυχημένη προσπάθεια να δημιουργηθεί ένα μόνιμο στρατιωτικό σώμα μέσω της χρηματοδότησής του όχι από έκτακτη αλλά από τακτική φορολογία, τη λεγόμενη *kwarta* (φορολογία της τετάρτης- quarter tax). Παρά το γεγονός ότι η μόνιμη αυτή δύναμη ήταν μικρή (γύρω στους 3000 άνδρες) και είχε ως επί το πλείστον τον ρόλο της αστυνόμευσης των νότιων συνόρων κατά των τακτών ταταρικών επιδρομών, αποτέλεσε έναν πυρήνα έμπειρων στρατιωτών, γύρω από τον οποίο μπορούσαν να συγκροτηθούν μεγαλύτερες δυνάμεις μετά την εκδήλωση κάποιας απειλής.³²

Ο πόλεμος με τη Ρωσία διήρκεσε μέχρι το 1582 και έληξε νικηφόρα για την Κοινοπολιτεία. Κατά την σύρραξη του 1561-1582, βασικό διακύβευμα της οποίας ήταν η ανάσχεση της προς δυσμάς επέκτασης της Ρωσίας και της εξόδου της στην βαλτική, σημειώθηκε η συμμαχική σύμπραξη Κοινοπολιτείας-Σουηδίας σε ίσως τον πρώτο ευρωπαϊκό αντιρωσικό συνασπισμό. Ο Στέφανος Μπάθορι ανέκτησε τα χαμένα εδάφη του κράτους (πλην του Σμολένσκ) και έδειξε ότι με την κατάλληλη ηγεσία και υπό τη σκιά μιας σημαντικής απειλής η Κοινοπολιτεία μπορούσε να κινητοποιήσει ικανοποιητικά τους πόρους της και να αμυνθεί επιτυχώς της επικράτειάς της. Την ικανότητα αυτή θα διατηρούσε μέχρι και το 1634, οπότε και αμύνθηκε για τελευταία φορά του εδάφους της με επιτυχία κατά του ρωσικού κινδύνου. Έκτοτε η ικανότητα αυτή θα φθίνει σε βαθμό ανάλογο της αύξησης της ικανότητας των γειτόνων της να κινητοποιούν αποτελεσματικά και με ταχύτητα πόρους του κρατικού κέντρου για να υποστηρίξουν μόνιμες στρατιωτικές δυνάμεις. Ο Μπάθορι προσπάθησε μετά τη νίκη του επί του Ιβάν να συνεχίσει τις μεταρρυθμιστικές τομές στην Κοινοπολιτεία και να θέσει στρατηγικούς στόχους επέκτασης προς το νότο εις βάρος του Χανάτου της Κριμαίας. Η αδιαφορία της αριστοκρατικής τάξης για τέτοιου είδους εγχειρήματα ανταγωνιζόταν την επιθυμία της να απαλλαγεί από τα οικονομικά βάρη και τις υποχρεώσεις υπηρεσίας που πηγάζαν από τέτοιου είδους στρατιωτικές κινητοποιήσεις.³³ Η χαμηλή εσωτερική

²⁹ Augustiniak, *History of the Polish Lithuanian Commonwealth* 107-110.

³⁰ Μέχρι και ο Ιβάν Δ΄ αυτοπροτάθηκε για τον θρόνο της Κοινοπολιτείας υποσχόμενος ασύγκριτες μέχρι εκείνη τη στιγμή ελευθερίες για την τάξη των Πολωνών-Λιθουανών ευγενών με αντάλλαγμα την παραχώρηση λιθουανικών εδαφών με ρωσικό πληθυσμό στο στέμμα της Ρωσίας.

³¹ Davies, *God's Playground*, 315-317.

³² Frost, *Northern Wars*, 57.

³³ Davies, *God's Playground*, 326.

νομιμοποίηση μιας υψηλής στρατηγικής επέκτασης, που απαιτεί έντονα φορολογικά βάρη σε μία κοινωνία ευγενών με τα πολιτικά και νομικά μέσα καθώς και τα κίνητρα να την εμποδίσει, θα αποτελέσει κατά τον 17^ο αιώνα τη βασική τροχοπέδη να οργανωθούν οι αξιοζήλευτοι πόροι της Κοινοπολιτείας πέραν των ορίων που έθετε η *ad hoc* αντιμετώπιση κάποιας άμεσης απειλής. Οι βασιλείς μπορεί να έθεταν φιλόδοξους στρατηγικούς στόχους. Οι στόχοι αυτοί θα ήταν σχεδόν πάντοτε, όμως, σε δυσαρμονία με τα διαθέσιμα μέσα που ήταν διατεθειμένος να παραχωρήσει «ο παράδεισος των ευγενών».³⁴ Ο Μπάθορι φαίνεται να είχε παρομοιάσει τη βασιλική διακυβέρνηση σε ένα τέτοιο πλαίσιο με «κολαστήριο».³⁵

Κομβικό σημείο στον ανταγωνισμό μεταξύ των τριών δυνάμεων στη βαλτική είναι η εκλογή του Σιγισμούνδου Γ΄ της σουηδικής δυναστείας των Βάζα στον θρόνο της Κοινοπολιτείας το 1587. Ο καθολικός αυτός βασιλέας κληρονόμησε νόμιμα και τον θρόνο του Λουθηρανού βασιλείου της Σουηδίας το 1592. Η καθολική πίστη του Σιγισμούνδου σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο ίδιος απουσίαζε για το μεγαλύτερο μέρος της βασιλείας του στην Κοινοπολιτεία κατέστησαν εύκολη τη συνωμοτική σφετεριστική δράση του θείου του, Καρόλου, Δούκα του Södermanland. Μία από τις λίγες φορές που ο Σιγισμούνδος επισκέφτηκε την πατρίδα του ήταν το 1597 προκειμένου να υπερασπίσει το κληρονομικό του δικαίωμα από την απειλή του Καρόλου. Το επόμενο έτος έχασε αποφασιστικά από τον θείο του στο Stångebro, ενώ το 1599 κηρύχθηκε έκπτωτος από το σουηδικό ανακτοβούλιο (*Riksdag*). Ο Σιγισμούνδος και οι διάδοχοί του δεν παραιτήθηκαν από την αξίωσή τους για το στέμμα της Σουηδίας μέχρι το 1660, γεγονός που έδωσε μια έντονη δυναστική χροιά στον ανταγωνισμό στη Βαλτική, αφού δημιούργησε έντονες παραστάσεις απειλής στους «σφετεριστές» μονάρχες της περικυκλωμένης από εχθρούς Σουηδίας. Η αντιρωσική σύμπραξη Κοινοπολιτείας και Σουηδίας του τέλους του 16^{ου} αιώνα δεν επρόκειτο να επαναληφθεί.

1.4. Η Σουηδία Πριν το 1600

Το βασίλειο της Σουηδίας από το 1397 μέχρι και το 1523 αποτελούσε τμήμα της Ένωσης του Κάλμαρ, της ένωσης δηλαδή των στεμμάτων της Δανίας, της Νορβηγίας και της Σουηδίας στο πρόσωπο του Δανού αιρετού μονάρχη. Η Ένωση υπήρξε ταραχώδης και όχι απόλυτα συνεχής και οι δομές διακυβέρνησης των τριών βασιλείων, ειδικά αυτές της Σουηδίας, παρέμειναν διακριτές καθ' όλη τη διάρκειά της. Η Σουηδία απέκτησε την οριστική ανεξαρτησία της το 1523, μετά την επιτυχημένη εξέγερση του Γουστάβου Α΄ της ισχυρής αριστοκρατικής οικογένειας των Βάζα, ο οποίος, αφού με τη σύμπραξη πόλεων της Χανσεατικής Ένωσης και με αντάλλαγμα την παραχώρηση προς αυτές εκτεταμένων εμπορικών προνομίων κατάφερε,³⁶ να αποκτήσει τον έλεγχο ολόκληρης της χώρας και να εκλεγεί βασιλιάς της Σουηδίας το ίδιο έτος από το Συμβούλιο της ανώτερης αριστοκρατίας.

³⁴ Έτσι αναφέρεται συνοπτικά στην Κοινοπολιτεία ο Norman Davies, για να περιγράψει τις εκτεταμένες ελευθερίες που απολάμβανε η τάξη των ευγενών στην Κοινοπολιτεία. Βλ. Davies, 156.

³⁵ Augustiniak U., *History of the Polish Lithuanian Commonwealth: State-Society-Culture*, 78.

³⁶ Kent N., *A Concise History of Sweden*, 49.

Σημαντικό επίτευγμα του Γουστάβου Α΄ αποτέλεσε η θέσπιση της κληρονομικής διαδοχής στη Σουηδία το 1528 από τον πρωτότοκο υιό του βασιλιά (primogeniture succession).³⁷ Η εξέλιξη αυτή επέτρεψε σε συνδυασμό και με άλλους παράγοντες, το να συντελεστούν όλες οι διαδοχές της εξουσίας κατά τον 17^ο αιώνα με απόλυτα ομαλό τρόπο. Εξαίρεση αποτέλεσαν μόνο οι σχετικά ταραχώδεις διαδοχές των άμεσων απογόνων του Γουστάβου Α΄ κατά το δεύτερο μισό του 16^{ου} αιώνα, οι οποίες οφείλονταν, όμως, είτε στις αντιδράσεις που προκάλεσε ο ψυχολογικά ανισόρροπος χαρακτήρας του Ερρίκου του ΙΔ΄, είτε στις επιπλοκές που δημιούργησε η δυναστική διασύνδεση με την πολωνο-λιθουανική Κοινοπολιτεία κατά την επταετία 1592-1597. Ακόμα και αυτές οι σχετικά ταραχώδεις διαδοχές δεν προξένησαν τα хаοτικά προβλήματα που ξέσπασαν στη Ρωσία κατά την περίοδο 1598-1613, που αποτέλεσαν και αντικείμενο εκμετάλλευσης από τις γειτονικές ξένες δυνάμεις, ούτε μπορούν να συγκριθούν με το καθεστώς της αιρετής διαδοχής στην Κοινοπολιτεία, που συχνά είχε στοιχεία ένοπλης έντασης, αποκεντρωτικών παραχωρήσεων προς τους ευγενείς από το πρόσφατα εκλεγμένο βασιλικό κέντρο και άσκησης ξένης επιρροής. Η ομαλή διαδοχή της εξουσίας σε συνδυασμό με μια ισχυρή «πρωτο-συνταγματική» παράδοση στη χώρα, που εκφραζόταν με την γενικότερα εύρυθμη λειτουργία και αρμονική συνεργασία του ανακτοβουλίου (*Riksdag*) με τον βασιλιά, αποτέλεσαν τη βάση πάνω στην οποία οικοδομήθηκε μια εσωτερική πολιτική τάξη ικανή να αντλεί χωρίς απαγορευτικές τριβές τους πενιχρούς οικονομικούς και δημογραφικούς πόρους της χώρας για την επίτευξη στρατηγικών στόχων.³⁸

Η περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες της νεοσύστατης ανεξάρτητης σουηδικής μοναρχίας ήταν ένα πρόβλημα που χαρακτηρίζει το σύνολο της εξεταζόμενης περιόδου.³⁹ Η συμπαράταξη, συνεπώς, του βασιλιά Γουστάβου Α΄ με τις δυνάμεις της προτεσταντικής μεταρρύθμισης ήδη από το 1527 και η συνεπαγόμενη δυνατότητα του βασιλικού κέντρου, να αντλήσει πόρους από την κατάσχεση μεγάλου μέρους της εκκλησιαστικής περιουσίας, δεν είναι απίθανο να αποτελούσε πράξη που αποσκοπούσε στην βελτίωση της οικονομικής κατάστασης του στέμματος. Ο ίδιος ο Γουστάβος Α΄ δεν ενδιαφερόταν ιδιαιτέρως για τα έντονα θεολογικά ζητήματα της εποχής, αλλά ενίσχυσε σημαντικά όχι μόνο την οικονομική του θέση, αλλά και την πολιτική ισχύ του βασιλικού κέντρου, με το να θέσει την εκκλησία της Σουηδίας υπό τον έλεγχό του. Παρ' όλα αυτά η ένδεια της χώρας δεν επιλύθηκε από τις απαλλοτριώσεις εκκλησιαστικών γαιών και περιουσιακών στοιχείων.⁴⁰ Σημαντικό στοιχείο της οικονομικής δυσπραγίας της σουηδικής οικονομίας ήταν το γεγονός ότι η συσσώρευση κεφαλαίου μπορούσε να γίνει κυρίως σε είδος. Από τον χαμηλό βαθμό νομισματοποίησης της σουηδικής οικονομίας ήταν εξαρτημένη και η γενικότερη αδυναμία της να προσλαμβάνει και να συντηρεί μισθοφορικές δυνάμεις για μεγάλα διαστήματα χρόνου.⁴¹ Η πραγματικότητα αυτή ανάγκασε την Σουηδία, να στηρίζεται κατά κύριο λόγο σε δυνάμεις επίστρατων χωρικών, οι οποίοι αναλόγως με την επιτυχία της εκάστοτε διοίκησης, να τους εξοπλίζει, να τους εκπαιδεύει και να τους πλαισιώνει με επιπλέον μισθοφορικές δυνάμεις, μπορούσαν να

³⁷ Ο.π., 51.

³⁸ Douglas Paul Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, (New York, Palgrave Macmillan Ltd, 2004), 7-8.

³⁹ Michael Roberts, *The Swedish Imperial Experience: 1560-1718*, (London-New York, Cambridge University Press, 1979), 43.

⁴⁰ Kent, *A Concise History of Sweden*, 52-53.

⁴¹ Frost, *Northern Wars*, 120,

εξελιχθούν σε ένα πραγματικά αξιόμαχο στράτευμα. Η προσπάθεια να επιτευχθεί ο στόχος αυτός ήταν συνεχής κατά τον 16^ο αιώνα, αλλά κορυφώθηκε με μεγάλη επιτυχία κατά τις δεκαετίες του 1610 και του 1620, όταν της χώρας ηγήθηκε ο Γουστάβος Β΄ Αδόλφος. Μέχρι εκείνη την περίοδο ο σουηδικός στρατός υστερούσε σε σύγκριση με τους στρατούς των γειτόνων του, ειδικά σε σχέση με τα στρατεύματα της Δανίας και της Κοινοπολιτείας.

Άλλο ένα σημαντικό πρόβλημα που αντιμετώπιζε το νεαρό ανεξάρτητο σουηδικό στέμμα ήταν γεωγραφική του περικύκλωση από ισχυρότερες, πλουσιότερες και δυναμικότερες εχθρικές δυνάμεις. Ο πιο προφανής αντίπαλος ήταν ο πρώην επικυρίαρχος της Σουηδίας, η Δανία, η οποία με τον έλεγχο που ασκούσε στη Νορβηγία και στη νότια ακτή της σημερινής Σουηδίας απέκλειε σε μεγάλο βαθμό τη θαλάσσια έξοδο της Σουηδίας προς τη δύση. Με τη Δανία να ελέγχει τα στενά του Σουντ, η μόνη έξοδος που απέμενε στα δυτικά για τη Σουηδία ήταν το λιμάνι του Έλβσμποργκ (Älvsborg), γύρω από την κατάληψη του οποίου η Δανία επικέντρωνε τις πολεμικές της προσπάθειες, όταν οι δύο χώρες βρίσκονταν σε σύρραξη.⁴² Η πρώτη ίσως επιτυχία του νεοσύστατου βασιλείου στο εξωτερικό ήταν η κατάργηση των παραχωρήσεων προς τη Χανσεατική Ένωση της δεκαετίας του 1520. Οι παράγοντες που συνέβαλαν στην εξέλιξη αυτή ήταν η ανάπτυξη της ναυτικής ισχύος της Σουηδίας, η εξισορρόπηση της ισχυρής πόλης του Λίμπεκ με την «αξιόλογη βοήθεια του Ντάνσιγκ (Danzig-Gdansk)»,⁴³ αλλά και η γενικότερη προοδευτική παρακμή της ισχύος της Ένωσης κατά τον 16^ο αιώνα.⁴⁴ Η σημαντικότερη εξέλιξη, όμως, που επηρέασε το διεθνές περιβάλλον γύρω από τη Σουηδία κατά τον 16^ο αιώνα ήταν η μεγάλη αύξηση της ισχύος του Μεγάλου Δουκάτου της Μοσχοβίας. Η ολοκλήρωση της κατάκτησης του Νόβγκοροντ το 1478 κατά την περίοδο της βασιλείας του Ιβάν Γ΄ του Μεγάλου έφερε τις σημαντικές από την άποψη της φοροεισπρακτικής ικανότητας φινλανδικές περιοχές⁴⁵ σε άμεση επαφή με έναν δυναμικά επεκτεινόμενο απειλητικό γείτονα, που είχε βλέψεις εξόδου προς τη βαλτική. Από το 1550 και μετά με την δυναμική είσοδο της Ρωσίας στον ανταγωνισμό στην περιφέρεια της βαλτικής η Σουηδία έπρεπε πάντοτε να υπολογίζει και το ανατολικό της μέτωπο, το οποίο θα γινόταν χώρος πολεμικών αντιπαραθέσεων, που ενέπλεκαν τη Σουηδία με μικρές μόνο ανάπαυλες από το 1555 έως και το 1617. Η απειλή της Ρωσίας οδήγησε και στην προσπάθεια ισχυροποίησης της πολωνο-λιθουανικής Ένωσης μέσω της δημιουργίας της πολωνο-λιθουανικής Κοινοπολιτείας και γενικότερα μετέβαλε δραματικά τον ανταγωνισμό των δυνάμεων γύρω από τη βαλτική. Την ολοκλήρωση της περικύκλωσης της Σουηδίας από εχθρικά διακείμενες δυνάμεις επισφράγισε η δυναστική διασύνδεσή της με την Κοινοπολιτεία από το 1592 και μετά, γεγονός που έθεσε τις σχέσεις των δύο δυνάμεων σε συγκρουσιακή βάση μέχρι το 1660.⁴⁶ Η νεότερη μοναρχία της Ευρώπης στηριζόμενη στις δικές της δυνάμεις θα κατάφερνε να υπερβεί τους δύο αυτούς ισχυρούς περιορισμούς κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα και να

⁴² Η Σουηδία χρειάστηκε να πληρώσει εκτενή λύτρα στη Δανία για την επιστροφή του κατελημμένου από αυτή λιμένα δύο φορές: μία το 1570 και άλλη μία με την καταβολή πληρωμών σε δόσεις από το 1613 έως το 1619.

⁴³ Kent N., *A Concise History of Sweden*, 51.

⁴⁴ Michael North, "The Hanseatic League in the Early Modern Period", in *A Companion to the Hanseatic League*, ed. Donald J. Harreld, (Leiden-Boston, Brill, 2015), 113-115.

⁴⁵ Η Φινλανδία κατοικούταν στη συντριπτική της πλειοψηφία από χωρικούς που πλήρωναν φόρους απευθείας στο στέμμα. Βλ. Gary Dean Peterson, *Warrior Kings of Sweden: The Rise of an Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, (Jefferson, McFarland & Company Inc., 2007), 42.

⁴⁶ Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 11.

συμπεριληφθεί ειδικά μετά τα μέσα του στις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις, μια προοπτική που στις αρχές του 16^{ου} αιώνα φάνταζε αδιανόητη.

1.4. Η Ρωσία Πριν το 1600

Η Ρωσία αποτελεί την μετεξέλιξη μίας εκ των πολιτικά κατακερματισμένων και από τα μέσα του 13^{ου} αιώνα υποτελών στους Μογγόλους ηγεμονιών, του Μεγάλου Δουκάτου της Μοσχοβίας. Οι Πρίγκιπες του Μεγάλου Δουκάτου της Μοσχοβίας άρχισαν να αυξάνουν την ισχύ της ηγεμονίας τους και την έκταση των εδαφών τους κυρίως μετά τη δεκαετία του 1420, οπότε και ξεκινά αμετάκλητα πλέον να παρακαμάζει ο επικυρίαρχος των ρωσικών ηγεμονιών, η Χρυσή Ορδή. Χωρίς να αποτινάσσεται επισήμως η μογγολική επικυριαρχία, μέχρι το 1456 οι Μεγάλοι Πρίγκιπες της Μοσχοβίας είχαν καταφέρει σημαντικά πλήγματα κατά του Νόβγκοροντ, το οποίο μέχρι το 1478 είχαν θέσει υπό τον έλεγχό τους.⁴⁷ Μέχρι τις αρχές του 16^{ου} αιώνα κατά τη βασιλεία του Μεγάλου Πρίγκιπα Ιβάν Γ' (1462-1502) η διαδικασία της εδαφικής επέκτασης είχε κλιμακωθεί σε σημείο, που η Μοσχοβία ήλεγχε ικανούς οικονομικούς και πληθυσμιακούς συντελεστές ισχύος, ώστε να βρίσκεται πλέον σε θέση να ασκήσει επεκτατική πίεση στην περιφέρειά της, δηλαδή στα εναπομείναντα μογγολικά Χανάτα που επέζησαν της διάσπασης της Χρυσής Ορδής και στο Μεγάλο Δουκάτο της Λιθουανίας, το οποίο συνδεόταν δυναστικά με το βασίλειο της Πολωνίας ήδη από το 1386.

Η επιτυχία του επεκτατικού εγχειρήματος του μοσχοβίτικου κράτους στηρίχθηκε στις επιτυχημένες προσπάθειες των πριγκίπων Ιβάν Γ' Βασιλείου Γ' (1502-1533) να δημιουργήσουν μια νέα υπηρετούσα τάξη που στελέχωνε τη διοίκηση αλλά κυρίως το στράτευμα και έδινε τη δυνατότητα στον μονάρχη, να μπορεί να συγκεντρώσει στρατιωτικές δυνάμεις χωρίς τη μεσολάβηση των ισχυρών πριγκίπων της ανώτερης αριστοκρατίας (συνήθως πολύ κοντινών συγγενών του με μεγάλες γαιοκτησίες στη διάθεσή τους). Στη βάση της μεταρρύθμισης αυτής βρισκόταν ο θεσμός των *romest' e*, δηλαδή γαιοκτησιών τιμαριακής φύσεως που παραχωρούνταν στους υπηρετούντες στο στράτευμα ως ιππείς ως αντάλλαγμα για την υπηρεσία τους. Οι γαίες αυτές ήταν κληρονομικές μόνο στην περίπτωση, που υπήρχε στην οικογένεια ένας άρρεν διάδοχος διατεθειμένος να συνεχίσει να υπηρετεί στο στράτευμα, όπως ο πατέρας του. Σε αντίθετη περίπτωση το τιμάριο επιστρέφονταν στον μονάρχη και παραχωρούνταν ξανά σε κάποιον άλλον δυνητικό τιμαριούχο, προκειμένου να διατηρείται ή να αυξάνεται η αριθμητική δύναμη του στρατεύματος.⁴⁸ Άλλος ένας παράγοντας που ευνόησε την αύξηση των εδαφών της Μοσχοβίας ήταν η κατάργηση κατά τον 15^ο αιώνα του παλαιότερου συστήματος διαδοχής της εξουσίας, που προέβλεπε το γηραιότερο μέλος της δυναστείας, να κληρονομεί (κατόπιν μογγολικής έγκρισης) το τον τίτλο του Μεγάλου

⁴⁷ David R. Stone, *A Military History of Russia: From Ivan the Terrible to the War in Chechnya*, (Westport Connecticut, Praeger Security International, 2006), 5-6. ; Janet Martin, "The Emergence of Moscow (1359-1462) in *The Cambridge History of Russia: Vol. 1, From Early Rus' to 1689*, ed. Maureen Perrie, (New York, Cambridge University Press, 2006)

⁴⁸ Donald Ostrowski, "The Growth of Muscovy (1462-1533)", in *The Cambridge History of Russia: Vol. 1, From Early Rus' to 1689*, ed. Maureen Perrie, (New York, Cambridge University Press, 2006), 222-230.

Πρίγκιπα και το μεγαλύτερο μέρος της ηγεμονίας (ultimogeniture succession). Ο Βασίλειος Β΄ και ο Ιβάν Γ΄ κατάφεραν να κατοχυρώσουν τη διαδοχή στον πρωτότοκο υιό τους με την έκταση της ηγεμονίας σχεδόν αδιαίρετη. Έτσι, για μεγαλύτερο μέρος του 15^{ου} αιώνα και για το σύνολο του 16^{ου} οι διαδοχές της εξουσίας ήταν ομαλές και η έκταση της μοσχοβίτικης ηγεμονίας έβαινε αυξανόμενη, όχι μόνο μέσω της κατάκτησης νέων εδαφών, αλλά και μέσω της ενσωμάτωσης και της εξαγοράς μικρότερων ανεξάρτητων ή ημιαυτόνομων ρωσικών ηγεμονιών.⁴⁹ Ο τύπος αυτής της διαδοχής δεν τέθηκε βέβαια ποτέ σε ξεκάθαρο νομικό πλαίσιο, πράγμα που επρόκειτο να πυροδοτήσει μια χαοτική και διαλυτική για τη Ρωσία αλληλουχία γεγονότων, όταν το 1598 πέθανε άτεκνος ο τελευταίος τσάρος της δυναστείας των Ρουρικιδών.

Το 1533, οπότε και ανήλθε στο θρόνο ο Ιβάν Δ΄ «ο Τρομερός», το Μεγάλο Δουκάτο της Μοσχοβίας ήταν έτοιμο, να περάσει σε μία νέα φάση δυναμικής επέκτασης και ισχυροποίησης του κρατικού κέντρου. Μετά την ενηλικίωσή του ο Μεγάλος Πρίγκιπας Ιβάν στέφθηκε το 1547 «Τσάρος όλης της Ρωσίας» σε μία μεγαλοπρεπή τελετή με έντονα βυζαντινά χαρακτηριστικά. Ο στόχος της ήταν διττός: αφενός, να εμπεδωθεί και τυπικά η πραγματικότητα της ανεξάρτητης εξουσίας του Μεγάλου Πρίγκιπα της Μοσχοβίας, χωρίς ούτε τη συμβολική επικυριαρχία κάποιου Μογγόλου ηγεμόνα και αφ΄ ετέρου, να εδραιωθεί η εξουσία του μονάρχη στο εσωτερικό, όχι ως εξουσία «*πρώτου μεταξύ ίσων*»,⁵⁰ αλλά ανώτερη των λοιπών ρουρικιδών πριγκίπων. Άλλο ένα μέσο που χρησιμοποίησε ο Ιβάν Δ΄ για την εδραίωση της κυριαρχίας του μοναρχικού κέντρου επί της ανώτερης αριστοκρατίας, την οποία ο Τσάρος θεωρούσε υπεύθυνη για την «αναρχία» της περιόδου που 1533-1547, κατά την οποία ο ίδιος ήταν ανήλικος, ήταν η καθιέρωση του ιεραρχικού συστήματος διορισμών στην υπηρεσία του Τσάρου *mestnichestvo*. Το αυστηρό αυτό ιεραρχικό σύστημα διορισμών αριστοκρατών έθεσε σε ένα άκαμπτο πλαίσιο τον ρόλο της ανώτερης αριστοκρατίας στη διοίκηση και πιο συγκεκριμένα στην υπηρεσία του Τσάρου. Από το σύστημα εξαιρέθηκαν οι διορισμοί για την ηγεσία των στρατευμάτων, όπου δόθηκε λιγότερο βάρος στην κοινωνική θέση και την καταγωγή και μεγαλύτερο στις ικανότητες του εκάστοτε ηγέτη.⁵¹

Την ίδια χρονιά έγινε και η πρώτη αποτυχημένη προσπάθεια για την κατάκτηση του Χανάτου του Καζάν, μία από τις διάδοχες ηγεμονίες της Χρυσής Ορδής. Η πόλη του Καζάν υπέκυψε κατά την τρίτη της πολιορκία από τις ρωσικές δυνάμεις το 1552, γεγονός που οδήγησε στον έλεγχο του πάνω μέρους του ποταμού Βόλγα από τη Ρωσία. Ο πλήρης έλεγχος του Βόλγα επιτεύχθηκε με την κατάκτηση και του Χανάτου του Ασπραχάν το 1556. Η κατάκτηση των δύο αυτών μογγολικών ηγεμονιών υπήρξε σημαντική, όχι μόνο λόγω της

⁴⁹ Janet Martin, "The Emergence of Moscow (1359-1462) in *The Cambridge History of Russia: Vol. 1, From Early Rus' to 1689*, ed. Maureen Perrie, (New York, Cambridge University Press, 2006), 213.

⁵⁰ Ο Ρουρικίδας Μεγάλος Πρίγκιπας της Μοσχοβίας δεν ήταν ο μόνος πρίγκιπας που αντλούσε τη νομιμοποίηση και την ισχύ του από το παρελθόν της περιόδου του πολιτικού κατακερματισμού «των Ρωσιών». Υπήρχαν και άλλοι ισχυροί και περήφανοι για το παρελθόν τους πρίγκιπες, συνήθως σχετικά κοντινοί συγγενείς του μονάρχη, οι οποίοι συντελούσαν τον πυρήνα της ανώτερης αριστοκρατίας και θα μπορούσαν να αποτελέσουν έναν ανταγωνιστικό σε σχέση με τον Τσάρο πόλο εξουσίας. Ο Μεγάλος Πρίγκιπας λογιζόταν ως *primus inter pares* ανάμεσά τους. Με το να στεφθεί ο Ιβάν Δ΄ Τσάρος έθετε εαυτόν πάνω από τους υπόλοιπους πρίγκιπες της Ρωσίας, όχι μόνο εκτός της εξωτερικής επικυριαρχίας των Μογγόλων. Βλ. Sergei Bogatyrev, "Ivan IV", in *The Cambridge History of Russia: Vol. 1, From Early Rus' to 1689*, ed. Maureen Perrie, (New York, Cambridge University Press, 2006), 247.

⁵¹ Ο.π., 254-255.

επαύξεσης των εδαφών που ήλεγχε ο Ρώσος Τσάρος, αλλά και επειδή άνοιξε το δρόμο προς την αχανή έκταση της Σιβηρίας και υπήρξε η απαρχή της συνεχούς εξερεύνησής της και μετοίκησης σε αυτήν, με σκοπό την εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών της πηγών.⁵² Λιγότερα από 100 χρόνια αργότερα, το 1643, Ρώσοι έποικοι θα έφταναν έως τις ακτές του Ειρηνικού, ενώ μέχρι τη δεκαετία του 1680 η εκμετάλλευση της γούνας, η βασική κινητήριος δύναμη της ρωσικής επέκτασης προς την ανατολή, θα αποφέρει το 1/3 των κρατικών εσόδων και θα φέρει σε επαφή τη Ρωσία με την Κίνα των Τσινγκ.⁵³ Μετά και την κατάκτηση του Αστραχάν ο Ιβάν Δ΄ προσπάθησε ανεπιτυχώς να κατακτήσει και το Χανάτο της Κριμαίας. Τον στόχο αυτόν η Ρωσία θα ήταν σε θέση να τον πραγματώσει αρκετά αργότερα, κατά τον 18^ο αιώνα την περίοδο της βασιλείας της Μεγάλης Αικατερίνης. Μέχρι τότε οι Τάταροι της Κριμαίας θα λογίζονταν πάντα ως απειλή στους στρατηγικούς σχεδιασμούς της Ρωσίας.

Ήδη από τη δεκαετία του 1550, παράλληλα με τις κατακτήσεις των δύο Χανάτων, ο Ιβάν Δ΄ απαιτούσε μερίδιο από το επικερδές βαλτικό εμπόριο και στόχευε στο να κερδίσει την έξοδό του στη βαλτική θάλασσα⁵⁴ σε βάρος του παρακμάζοντος Λιβονιανού Τάγματος των Αδελφών του Ξίφους. Το 1558 οι ρωσικές δυνάμεις εισέβαλαν για πρώτη φορά στη Λιβονία, πράξη που αποτέλεσε την απαρχή «των γεγονότων που παρήγαγαν 150 έτη πολέμου ανάμεσα στις δυνάμεις γύρω από τη Βαλτική».⁵⁵ Η νέα αυτή ρωσική απειλή οδήγησε στον διαμελισμό των εδαφών του Λιβονιανού Τάγματος ανάμεσα στη Δανία, την πολωνο-λιθουανική Ένωση και τη Σουηδία, ενώ ο Ιβάν κλιμάκωνε τη σύγκρουση οριζοντίως⁵⁶ επιτιθέμενος στα λιθουανικά εδάφη της Ένωσης κατά τη δεκαετία του 1560. Αυτό συνέβαλε όχι μόνο στην ισχυροποίηση της σχέσης Πολωνίας-Λιθουανίας με τη δημιουργία της Κοινοπολιτείας το 1569, αλλά οδήγησε το 1570 στη συμμαχική ανασχετική σύμπραξη της Σουηδίας και της Κοινοπολιτείας εναντίον του Ιβάν Δ΄. Οι ρωσικές επιτυχίες της δεκαετίας του 1570 αποδείχθηκαν πρόσκαιρες και από το 1577 και μετά, όσες πόλεις είχαν κατακτηθεί από τον Ιβάν περνούσαν στα χέρια του Στεφάνου Μπάθορι, βασιλιά της Κοινοπολιτείας. Παράλληλα με τον πόλεμο στη Λιβονία και τη Λιθουανία ο Ιβάν Δ΄ διεξήγαγε και έναν αδυσώπητο πόλεμο εναντίον της ίδιας του της χώρας, εντός της οποίας δημιούργησε μία «παράλληλη ζώνη» απόλυτης δικής του διακυβέρνησης, την επονομαζόμενη *oprichnina*. Σε εδάφη που υπάγονταν στη διοίκηση της *oprichnina* συντελέστηκαν μεγάλου εύρους θηριωδίες και κατασχέσεις γαιών εναντίον ευγενών και μελών της υπηρετούσας τάξης που είχαν πέσει σε δυσμένεια, ή που τους υποψιαζόταν ο Ιβάν Δ΄ για προδοτικές δραστηριότητες. Η μεγαλύτερη ίσως θηριωδία ήταν η καταστροφή της πόλης του Νόβγκοροντ, την οποία ο Ιβάν Δ΄ τη θεωρούσε στο σύνολό της ως ύποπτη για προδοτικές ενέργειες υπέρ της νεοσύστατης τότε Κοινοπολιτείας. Ο πληθυσμός του Νόβγκοροντ εξ αιτίας των σφαγών της περιόδου της *oprichnina* μειώθηκε κατά 80%.

⁵² Ο.π., 256.

⁵³ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Κίνα Από την Ουράνια Αυτοκρατορία στην Ανερχόμενη Υπερδύναμη του 21^{ου} Αιώνα*, (Αθήνα, Ποιότητα, 2013), 76-77.

⁵⁴ Frost, *The Northern Wars*, 24.

⁵⁵ David R. Stone, *A Military History of Russia: From Ivan the Terrible to the War in Chechnya*, (Westport Connecticut, Praeger Security International, 2006), 14.

⁵⁶ Ο Κωνσταντίνος Κολιόπουλος ορίζει την οριζόντια κλιμάκωση ως την επέκταση ενός πολέμου σε ένα νέο θέατρο επιχειρήσεων. Στην προκειμένη περίπτωση ως οριζόντια κλιμάκωση εννοείται η επέκταση του πολέμου από το λιβονιανό θέατρο στη Λιθουανία. Βλ. Κολιόπουλος, *Η στρατηγική σκέψη*, 36.

Η ήττα στον πόλεμο για τη Λιβονία το 1582 ανέκοψε μια διαδικασία επέκτασης για το μοσχοβίτικο κράτος βάθους τουλάχιστον δύο αιώνων. Στην επέκταση αυτή στηριζόταν η εύρυθμη λειτουργία του συστήματος των *romest'e* και η ανακοπή της επρόκειτο να έχει σοβαρές κοινωνικές συνέπειες για τη Ρωσία. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με το τεράστιο υλικό κόστος του σχεδόν τριακονταετούς πολέμου στη Λιβονία και της χαοτικής περιόδου της *oprichnina* συνέθεταν ένα «εκρηκτικό κοινωνικό μείγμα», το οποίο χρειαζόταν μία μόνο σπίθα για να αποσταθεροποιήσει πλήρως τη Ρωσία. Η αρχή της βασιλείας του Ιβάν Δ΄ ταυτίστηκε με την αύξηση των εδαφών και της ισχύος της Ρωσίας σε βάρος των γειτόνων της και με τη σταθεροποίηση της εξουσίας του Τσάρου στο εσωτερικό. Το τέλος της άφηνε τη χώρα ευάλωτη και εξασθενημένη στα πρόθυρα μιας χαοτικής κρίσης που θα γινόταν αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους γείτονές της.

2. Από τον Πρώτο πολωνο-σουηδικό πόλεμο για τη Λιβονία έως τις συνθήκες του Πολιάνοβο και του Στούμσντορφ

2.1. Η Σύγκρουση των Βάζα στη Λιβονία και τη Ρωσία κατά την Περίοδο των Αναταραχών (1600-1618)

Το γεγονός ότι ο έκπτωτος από το θρόνο της Σουηδίας, Σιγισμούνδος Γ΄, διατηρούσε μία σημαντική βάση ισχύος στην Κοινοπολιτεία καθώς και τον στόχο να ανακτήσει τον σουηδικό θρόνο, το πατρογονικό του δικαίωμα, δημιουργούσε έντονες παραστάσεις απειλής στον θείο του, Κάρολο των Βάζα, ο οποίος από το 1599 ήταν ο ουσιαστικός κυβερνήτης της Σουηδίας. Η ανασφάλειά του αυτή τον οδήγησε να αποφασίσει, ότι «*η επίθεση είναι η καλύτερη μορφή άμυνας*»⁵⁷ εναντίον του επικίνδυνου ανιψιού του. Το 1600 ο Κάρολος αποβιβάστηκε στις υπερπόντιες κτήσεις του στην Εσθονία, ενώ μέχρι το 1601 είχε καταλάβει το μεγαλύτερο μέρος της Λιβονίας πλην της πόλης της Ρίγας.

Η επιλογή μιας αμιγούς υψηλής στρατηγικής ανάσχεσης-επέκτασης εναντίον της Κοινοπολιτείας, στηριγμένης στις διαστάσεις της στρατιωτικής στρατηγικής και της εσωτερικής και της οικονομικής πολιτικής κατά την περίοδο 1600-1618 ήταν μονόδρομος για τη Σουηδία. Οι δυνατότητες του σουηδικού βασιλείου να χρησιμοποιήσει τα εργαλεία του κατευνασμού, των συμμαχιών ή των βραχυπρόθεσμων εξισορροπήσεων ήταν πολύ περιορισμένα.⁵⁸ Στα δυτικά, η Δανία, η χώρα που ακόμα μπορούσε να εξασκεί αποτελεσματικά το *dominium maris baltici*, δηλαδή τη ναυτική κυριαρχία στη Βαλτική, κατά την περίοδο αυτή ήταν ιδιαίτερος εχθρικός διακείμενος προς τη Σουηδία και ο βασιλιάς της επιθυμούσε την επαναφορά του σουηδικού στέμματος στην Ένωση του Κάλμαρ και ως εκ τούτου στο πρόσωπό του.⁵⁹ Το γεγονός αυτό καθιστούσε ιδιαίτερος εύαλωτη την υπερπόντια επεκτατική στρατηγική της Σουηδίας, γεγονός που φάνηκε τη διετία 1611-1613 όταν ξέσπασε πόλεμος ανάμεσα στη Δανία και τη Σουηδία, ο λεγόμενος Πόλεμος του Κάλμαρ. Στο νότο, οι συμμαχικές ή/και εξισορροπητικές δυνατότητες της Σουηδίας με ηγεμόνες στον κατακερματισμένο χώρο της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους ήταν και αυτές περιορισμένες. Η ένταση ανάμεσα σε καθολικούς και προτεστάντες ηγεμόνες ήταν υπαρκτή ήδη από την επαύριον του συμβιβασμού της Αυγούστας (1555) και έβαιναν κλιμακούμενες, αλλά η καθοριστικές και καταληκτικές ζυμώσεις, που θα οδηγούσαν στη δεύτερη εκπαραθύρωση της Πράγας και την έναρξη του Τριακονταετούς Πολέμου δεν είχαν συντελεστεί ακόμη. Η διεθνής νομιμοποίηση, λοιπόν, του επεκτατικού-ανασχετικού αγώνα ενός αδύναμου σφετεριστή ηγεμόνα του βορρά εναντίον της Κοινοπολιτείας ήταν χαμηλή έως ανύπαρκτη, όπως και τα δυνητικά οφέλη που θα μπορούσε να έχει από την αβέβαιη εμπλοκή

⁵⁷ Frost, *The Northern Wars*, 46.

⁵⁸ Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 16-17.

⁵⁹ Roberts, *The Swedish Imperial Experience*, 4.

υπέρ του ένας προτεστάντης ηγεμόνας του γερμανικού χώρου. Θετικότερες προοπτικές είχε μόνο η κατάσταση στα ανατολικά σύνορα της Σουηδίας, στη Ρωσία, όχι μόνο επειδή η αδυναμία του συγκεκριμένου αντιπάλου δεν τον καθιστούσε τη δεδομένη στιγμή απειλητικό, αλλά και επειδή θα παρουσίαζε ενδιαφέρουσες ευκαιρίες.

Το 1600, το έτος της απόβασης του Καρόλου στην Εσθονία, η Ρωσία βυθιζόταν ταχύτατα σε μία «ταραχώδη, περίπλοκη και γεμάτη πόνο»⁶⁰ κρίση, γνωστή ως Περίοδος των Αναταραχών (*Smutnoe Vremia- Time of Troubles*). Η κρίση αυτή πυροδοτήθηκε από την εξάλειψη της δυναστείας των Ρουρικιδών της Μοσχοβίας με τον θάνατο του άτεκνου Φιοντόρ Α΄, γιού του Ιβάν Δ΄, και την άνοδο στο θρόνο του ισχυρού ανδρός κατά την περίοδο της βασιλείας του, Μπρόρις Γκόντουνοφ (1598-1605).⁶¹ Η δυναστική αυτή «ατυχία» σε ένα κράτος χωρίς ξεκάθαρο νομικό πλαίσιο διαδοχής συνδυασμένη με μια βαθύτατη κοινωνική κρίση οδήγησε στην πλήρη απονομιμοποίηση της τσαρικής εξουσίας στο εσωτερικό, γεγονός που επέφερε αλλεπάλληλες συγκρούσεις, τέσσερις βίαιες τσαρικές διαδοχές μέσα σε σχεδόν ένα χρόνο (1605-1606) και απελπισία για τα μαζικά στρώματα των χωρικών και της υπηρετούσας την κεντρική διοίκηση κατώτερης αριστοκρατίας. Οι ρίζες αυτής της κρίσης βρίσκονταν στην ανακοπή της συμβιωτικής σχέσης ανάμεσα στην επέκταση του μοσχοβίτικου κράτους και τη δυνατότητά του να αμείβει τα μέλη της κατώτερης και μεσαίας αριστοκρατίας (*promeshchiki*) με νέα τιμάρια (*promest'e*) κατοικημένα από χωρικούς, τα οποία αποτελούσαν το αντάλλαγμα για την υπηρεσία της τάξης αυτής στο στράτευμα και το κράτος. Με την ανακοπή της διαδικασίας της επέκτασης της Ρωσίας στα μέσα του 16^{ου} αιώνα άρχισε να μειώνεται η προσφορά των δυνητικών *promest'e*, ενώ ταυτόχρονα λόγω της αύξησης του πληθυσμού αυξήθηκε η ζήτηση για αυτά. Η λύση αναζητήθηκε, είτε στη διαίρεση των ήδη υπάρχοντων τιμαριακών γαιών ανάμεσα σε περισσότερα μέλη της υπηρετούσας τάξης, είτε στις διαδικασίες βίαιων κατασχέσεων γαιών κατά την περίοδο της παράλληλης διοίκησης της *oprichnina* και την απόδοσή τους σε εμπίστους του Ιβάν Δ΄. Επίσης εκτός από μείωση των πηγών των εσόδων της η υπηρετούσα τάξη υπέστη και αύξηση των φορολογικών βαρών της. Στους χωρικούς των *promest'e* μεταφέρθηκε το βάρος της κατάστασης αυτής, με αποτέλεσμα να γεννηθούν κίνητρα για την μετοίκηση των χωρικών σε γαίες που δεν ανήκαν στην υπηρετούσα τάξη (π.χ. εκκλησιαστικές γαίες). Προκειμένου να εξασφαλιστεί η παρουσία εργατικού δυναμικού επί των τιμαρίων, περιορίστηκε σε μεγάλο βαθμό το δικαίωμα των χωρικών στη μετακίνηση, γεγονός που τους μετέτρεψε ουσιαστικά σε δουλοπαροίκους.⁶² Η διάχυτη δυσарέσκεια μετατράπηκε σε πλήρη απελπισία, όταν από το 1601 έως και το 1603 απέτυχαν σχεδόν στο σύνολό τους οι ρωσικές σοδιές, πράγμα που οδήγησε σε λιμό και έντονες

⁶⁰ Riasanovsky, *A History of Russia*, 157.

⁶¹ Αργότερα, το 1606, οι ηγέτες μίας μαζικής εξέγερσης κατά της κεντρικής εξουσίας στα νότια, Μπολότνικοφ και Σακοσκβόι, ισχυριστήκαν ότι δρουν στο όνομα του «Τσάρου Πέτρου», υποτιθέμενου υιού του Φιοντόρ. Τέτοιο άτομο δεν υπήρξε ποτέ. Οι περισσότερες επαναστάσεις της περιόδου των αναταραχών είχαν στην ηγεσία τους κάποιον ο οποίος είτε πίστευε όντως, ότι είναι ο χαμένος υιός του Ιβάν Δ΄, Δημήτριος, είτε τον παρίστανε, έτσι ώστε να νομιμοποιήσει τον αγώνα του στο εσωτερικό και να συγκεντρώσει γύρω του δυσारेστημένα τμήματα της ρωσικής κοινωνίας. Οι Μπολότνικοφ και Σακοσκβόι ήταν οι μόνοι που δεν δρούσαν στο όνομα κάποιου ψευδο-Δημήτριου, αλλά στο όνομα ενός εντελώς ανύπαρκτου Ρουρικίδα, γεγονός που καταδεικνύει το βάθος της απονομιμοποίησης της κεντρικής εξουσίας, την ευκολία με την οποία οι περιθωριοποιημένες μάζες ακολουθούσαν στασιαστές, αλλά και την ανάγκη η νέα τάξη να νομιμοποιηθεί με κάποιον σύνδεσμο στο άμεσο δυναστικό παρελθόν. Βλ. Riasanovsky, *A History of Russia*, 165.

⁶² Frost, *Northern Wars*, 84-88.

αναταραχές. Παρά τις προσπάθειες του Μπόρις Γκόντουνοφ η κατάσταση ήταν εκτός ελέγχου. Η Ρωσία όχι μόνο δεν αποτελούσε απειλή για τη Σουηδία και την Κοινοπολιτεία, όπως κατά την περίοδο της διακυβέρνησης του Ιβάν Δ΄ ή του Ιβάν Γ΄, αλλά σύντομα θα παρουσίαζε για τους γείτονές της ενδιαφέρουσες ευκαιρίες.

Η απόβαση και η αρχική επιτυχία του Καρόλου στην Εσθονία και τη Λιβονία στηρίχθηκε σε ενέργειες που αφορούσαν την εσωτερική πολιτική και οικονομική διάσταση της στρατηγικής του. Η βασικότερη από αυτές είχε συντελεστεί στα τέλη της δεκαετίας του 1550 από τον πατέρα του Καρόλου, Γουστάβο Έρικσον Βάζα. Η Σουηδία είχε ελάχιστα υλικά και πληθυσμιακά μέσα στη διάθεσή της, αλλά παρ' όλα αυτά ήταν ήδη από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα σε θέση να διεξάγει πολέμους σχεδόν συνεχόμενα με σχετική επιτυχία. Η εντυπωσιακή αυτή δυνατότητα στηρίχθηκε στον θεσμό του *utskrivning*, που κυριολεκτικά σημαίνει «καταγραφή» και συνίσταται στην καταγραφή σε καταλόγους όλων των ικανών να υπηρετήσουν αρένων στις ενορίες τους. Επειδή από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα η Σουηδία βρισκόταν σχεδόν συνεχόμενα σε πόλεμο, το *utskrivning* κατέληξε να είναι λέξη συνώνυμη της επιστράτευσης.⁶³ Το πλεονέκτημα του πρωτοποριακού αυτού τύπου στρατολόγησης ενός «εθνικού στρατού» βρισκόταν στο χαμηλό του κόστος. Στις ενορίες επίσης στηριζόταν η πολιτική προπαγάνδα του κράτους που φιλοδοξούσε να νομιμοποιήσει εσωτερικά τις εκάστοτε πολεμικές προσπάθειες του βασιλείου. Τα κύρια προβλήματά του ήταν, ότι οι επίστρατοι χωρικοί ήταν απρόθυμοι να συμμετέχουν σε εκστρατείες εκτός συνόρων του βασιλείου και ότι ήταν μάλλον χαμηλής πολεμικής ικανότητας, πράγμα που απέδειξαν οι δύο αποφασιστικές ήττες το 1601 από τον στρατό της Κοινοπολιτείας στο Wenden και το Kokenhausen, οι οποίες και οδήγησαν στην αποτυχία της πρώτης εκστρατείας στη Λιβονία και την τριετή απόσυρση του σουηδικού στρατού.

Μετά τις ήττες αυτές ο Κάρολος προσπάθησε να βελτιώσει τη μαχητική ικανότητα του στρατεύματός προσλαμβάνοντας μισθοφόρους από το εξωτερικό και πείθοντας τον Ιωάννη του Νασσάου, αδελφό του δημιουργού της Ολλανδικής Σχολής να του προσφέρει τις υπηρεσίες του. Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις, όμως, στις οποίες είχαν προβεί μέχρι τότε είτε ο Κάρολος είτε οι προκάτοχοί του και στόχευαν στην τόνωση των εξαγωγών πρώτων υλών (κυρίως μετάλλων), δεν αρκούσαν για την πρόσληψη ακόμη και ενός μικρού μισθοφορικού στρατού. Προκειμένου να γίνει αυτό εφικτό, χρειάστηκε η ψήφιση τριετούς έκτακτης φορολογίας από το *Riksdag*.

Ο Κάρολος Θ΄⁶⁴ αποβιβάστηκε ξανά στη Λιβονία το 1605 και άρχισε να προελαύνει προς τη Ρίγα με σκοπό να την πολιορκήσει. Ο νέος του στρατός καταστράφηκε σχεδόν ολοσχερώς στην αιματηρή μάχη του Κίρχολμ, παρά το γεγονός ότι υπερεπερνούσε αριθμητικά των Πολωνών- Λιθουανών σχεδόν 2/1, ίσως και παραπάνω. Οι απώλειες του οργανωμένου στα πιο μοντέρνα δυτικά πρότυπα στρατού του αγγίζαν το 82%.⁶⁵ Κοινό χαρακτηριστικό και των τριών ηττών του Καρόλου στη Λιβονία ήταν η αρχική απώθηση του ιππικού του από το ανώτερο ιππικό της Κοινοπολιτείας με σκοπό την μετέπειτα υπερφαλάγγιση και καταστροφή του ανυπεράσπιστου και χαμηλής ποιότητας σουηδικού πεζικού. Στις εκστρατείες του 1600-

⁶³ Douglas Paul Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, (New York, Palgrave Macmillan Ltd, 2004) 20-21.

⁶⁴ Στο μεταξύ είχε ανακηρυχθεί βασιλιάς της Σουηδίας

⁶⁵ Frost, *The Northern Wars*, 64.

1605 ο σουηδικός στρατός, είτε αποτελούνταν εξολοκλήρου από επίστρατους χωρικούς χαμηλής πολεμικής ικανότητας, είτε είχε στις τάξεις του και πεπειραμένους μισθοφόρους από τη δυτική Ευρώπη, ήταν σίγουρα κατώτερος από αυτόν της Κοινοπολιτείας.

Ο Κάρολος ο Θ' αποσύρθηκε από τη Λιβονία μετά την ήττα του. Ο στρατός της Κοινοπολιτείας μετά το Κίρχολμ διαλύθηκε και δεν επιδιώχθηκε κατάκτηση των σουηδικών κτήσεων στην Εσθονία. Παρά τη σταθερή επιθυμία του Σιγισμούνδου Γ' να ανακτήσει το σουηδικό στέμμα, οι εκστρατείες με επεκτατικούς στόχους εκτός Κοινοπολιτείας είχαν πάντα χαμηλή εσωτερική νομιμοποίηση και δύσκολα αποκοτούσαν την απαραίτητη υλική στήριξη από την κεντρική Δίαιτα και τις τοπικές διαιτίες. Την τάση αυτή είχαν δείξει στο πρόσφατο παρελθόν η άρνηση της Δίαιτας να στηρίζει τους επεκτατικούς στόχους του Στέφανου Μπάθορι κατά του Χανάτου της Κριμαίας, καθώς και η πολύ χαμηλή συμμετοχή Πολωνών και Λιθουανών στην αποτυχημένη εκστρατεία του βασιλιά τους το 1597 στη Σουηδία. Ειδικά οι στόχοι μιας «δυναστικού τύπου επεκτατικής υψηλής στρατηγικής» ανάκτησης του σουηδικού στέμματος, θύμιζαν στην απείθαρχη πολωνο-λιθουανική αριστοκρατία, ότι «... *το ανόητο φάντασμά τους, που εισήγαγαν από τη Σουηδία*»⁶⁶ έθετε σε προτεραιότητα το χαμένο του σουηδικό στέμμα σε σύγκριση με τα συμφέροντα των ιδίων στην Κοινοπολιτεία.

Υπήρχε άλλος ένας λόγος για τον οποίο η αποφασιστική νίκη στο Κίρχολμ δεν επέφερε πολιτικά αποτελέσματα πέραν της απόσυρσης των καταλοίπων του σουηδικού στρατού. Το 1606 ο Σιγισμούνδος Γ' αντιμετώπισε μία τριετή ένοπλη στάση ευγενών στο εσωτερικό του, το λεγόμενο *Rokosz* του (πρώτου) Συνασπισμού του Σαντομιέρζ (*Sandomierz*). Υπενθυμίζουμε, ότι η ένοπλη οργάνωση ευγενών σε συνασπισμούς για την προώθηση των συμφερόντων τους και οι ένοπλες στάσεις ενάντια σε συμπεριφορές του βασιλιά εκλαμβάνόμενες ως τυραννικές, ήταν θεσμοθετημένα χαρακτηριστικά της πολιτικής ζωής στην Κοινοπολιτεία. Ο Συνασπισμός συγκροτήθηκε από μέλη της ανώτερης ισχυρής αριστοκρατίας (*magnateria*) και κατώτερους και μεσαίας ισχύος ευγενείς (*szlachta*), που ανησυχούσαν με την προοπτική, οι στόχοι του Σουηδού βασιλιά για ανάκτηση του σουηδικού στέμματος να επιφέρουν την ισχυροποίηση της κεντρικής βασιλικής εξουσίας με τη δημιουργία μόνιμου στρατεύματος υπό το στέμμα χρηματοδοτούμενου από μόνιμες για αυτούς φορολογικές επιβαρύνσεις. Φοβούνταν επίσης, ότι η διαδικασία αυτή θα οδηγούσε στην κατάργηση του αιρετού τύπου της μοναρχίας και στην επιβολή κληρονομικής διαδοχής. Τον συνασπισμό πλαισίωσαν επίσης προτεστάντες φοβούμενοι την ισχυροποίηση του πλαισιωμένου από Ιησουίτες καθολικού βασιλιά, καθώς και δυσανεκτικοί ορθόδοξοι ευγενείς, που ανησυχούσαν με την πρόσφατη δημιουργία της ουνιτικής εκκλησίας με την Ένωση του Μπρεστ το 1596 (εννοείται η σημερινή λευκορωσική πόλη Brześć-Brest). Η στάση εκδηλώθηκε όταν ο Σιγισμούνδος Γ' προέβη στην τυραννική πράξη να παντρευτεί εξ αποστάσεως μία αρχιδούκισσα της οικογένειας των Αψβούργων χωρίς την έγκριση της Δίαιτας. Ο Συνασπισμός, αν και υπερτερούσε αριθμητικά των βασιλικών δυνάμεων, ηττήθηκε από τον ταλαντούχο θριαμβευτή του Κίρχολμ, Ιωάννη Τσόντκιεβιτς (*Jan Chodkiewicz*) το 1607. Οι ηγέτες του Συνασπισμού «*υποτάχθηκαν στον βασιλιά και τη Γερουσία*»⁶⁷ και τους

⁶⁶ Davies, *God's Playground*, 329.

⁶⁷ Η Γερουσία ήταν το άνω σώμα της Δίαιτας (*Sejm*). Αποτελούνταν κυρίως από ανώτατους κληρικούς και αξιωματούχους που συνήθως διόριζε ο βασιλιάς. Βλ. Augustyniak, *History of the Polish Lithuanian Commonwealth*, 96-102.

επετράπη να διατηρήσουν τα εδάφη και τα αξιώματά τους»,⁶⁸ αλλά οι στασιαστές, μπορεί να ηττήθηκαν στο πεδίο της μάχης, πέτυχαν όμως τον στόχο να αποτρέψουν μια πιθανή ενδυνάμωση της βασιλικής εξουσίας στην Κοινοπολιτεία. Η εμπόλεμη κατάσταση με τη Σουηδία θα συνεχιζόταν σε χαμηλή ένταση.⁶⁹ Ο ανταγωνισμός των δύο δυνάμεων όμως θα άλλαζε θέατρο και χαρακτήρα μετά το Κίρχολμ.

Τέσσερις μήνες πριν την αποφασιστική ήττα του σουηδικού στρατού στη Λιβονία ο Ρώσος Τσάρος, Μπόρις Γκόντουνοφ, πέθανε ξαφνικά, γεγονός που οδήγησε στην ενθρόνιση του πρώτου ψευδο-Δημήτριου,⁷⁰ μετά και τη δολοφονία του 16χρονου υιού του Γκόντουνοφ, Φιοντόρ Γ΄, από μία κλίκα βογιάρων. Ο πρώτος ψευδο-Δημήτριος είχε εισβάλει στη Ρωσία από τον Οκτώβριο του 1604 με μικρή βοήθεια ορισμένων ισχυρών ανώτερων αριστοκρατών της Λιθουανίας. Η αρχική του δύναμη δεν ξεπερνούσε τους 1.500 άνδρες, αλλά ενισχύθηκε στην πορεία από πλήθος δυσάρεστημένων Ρώσων. «Η απογοήτευση και η αναταραχή μέσα στο μοσχοβίτικο κράτος αποδείχθηκαν να είναι πολύ περισσότερο πολύτιμη για τον αγώνα του διεκδικητή του θρόνου από την πολωνική και τη λιθουανική βοήθεια».⁷¹ Η πολωνική και λιθουανική παρουσία, όμως, στην αυλή του, η οποία αυξήθηκε μετά το γάμο του με μια Πολωνή αριστοκράτισσα σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο ίδιος δεν ήταν διατεθειμένος να συμμορφωθεί με τις αξιώσεις της κλίκας των βογιάρων που τον είχαν βοηθήσει να ανέβει στην εξουσία, εξαγρίωνε την κοινή γνώμη στη Μόσχα.⁷² Ακολούθησε η ανατροπή του πρώτου ψευδο-Δημήτριου από τον Βασίλειο Δ΄ Σουΐσκι και η σφαγή όλης της πολωνικής ακολουθίας του προκατόχου του.

Ο Βασίλειος Δ΄ κυβέρνησε από 1606 έως το 1610 και λέξη «χάος» είναι πολύ λίγη για να περιγράψει την κατάσταση της Ρωσίας στη δεδομένη στιγμή. Ο Σουΐσκι αντιμετώπισε τουλάχιστον τρεις σοβαρές εξεγέρσεις στο εσωτερικό του ταυτόχρονα, δύο εκ των οποίων απωθήθηκαν στα περίχωρα της Μόσχας, αλλά δεν διαλύθηκαν. Επίσης, από το 1608 έως το 1610 ένας δεύτερος ψευδο-Δημήτριος κατάφερε να συγκεντρώσει υποστήριξη και να οργανώσει μια παράλληλη διοίκηση με έδρα το Τουσίνο (Tushino) στα βορειοανατολικά της Μόσχας. Προκειμένου να αντιμετωπίσει τις πολλαπλές απειλές αλλά κυρίως την παράλληλη διοίκηση του «Εγκληματία του Τουσίνο», ο Βασίλειος Δ΄ κατέφυγε στη λύση της συμμαχίας με τον Κάρολο Θ΄ της Σουηδίας το 1609. Η Ρωσία έκανε ορισμένες συνοριακές παραχωρήσεις στη Σουηδία στο Kexholm και παραιτήθηκε από τις αξιώσεις της στην Εσθονία και τη Λιβονία,⁷³ ενώ η Σουηδία παρείχε ένα στράτευμα 6.000 ανδρών, με τη βοήθεια του οποίου ο Βασίλειος Δ΄ κατανίκησε και απώθησε την παράλληλη διοίκηση του Τουσίνο στα νοτιοδυτικά,

⁶⁸ Davies, *God's Playground*, 261.

⁶⁹ Ernest R. Dupuy and Trevor N. Dupuy, *The Collins Encyclopaedia of Military History: From 3500 B.C to the Present*, (BCA, 2007), 627.

⁷⁰ Ο πρώτος από μία σειρά ανδρών που είτε πίστευαν (ο πρώτος μάλλον το πίστευε), είτε προσποιούνταν ότι είναι ο υιός του Ιβάν Δ΄ που είχε πεθάνει σε ηλικία οχτώ ετών τον Μάιο του 1591. Οι ψευδο-Δημήτριοι ήταν ένα χαρακτηριστικό φαινόμενο της Περιόδου των Αναταραχών, που προέκυψε από τη γενικότερη απελπισία κυρίως των κατώτερων τάξεων και από την πλήρη απονομιμοποίηση της κεντρικής εξουσίας μέχρι το 1613. Το φαινόμενο αυτό έγινε αντικείμενο εκμετάλλευσης από ισχυρούς βογιάρους και από τους γείτονες της Ρωσίας.

⁷¹ Riasanovsky, *A History of Russia*, 162.

⁷² Ο.π., 163.

⁷³ John P. LeDonne, *The Grand Strategy of the Russian Empire: 1650-1831*, (New York, Oxford University Press, 2004), 18.

στην Καλούγκα (Kaluga). Το σημαντικότερο τμήμα της συμφωνίας αφορούσε τη σύναψη «Αιώνιας Συμμαχίας» ανάμεσα στη Σουηδία και την Ρωσία εναντίον της Πολωνο-λιθουανικής Κοινοπολιτείας. Η αιωνιότητα κράτησε για περίπου ένα χρόνο.

Μέχρι εκείνη τη στιγμή η επίσημες αρχές της Κοινοπολιτείας δεν είχαν καμία εμπλοκή στον ταραχώδη ρωσικό εμφύλιο. Ο πρώτος και ο δεύτερος ψευδο-Δημήτριος είχαν την υποστήριξη κύκλων της πολωνο-λιθουανικής ισχυρής ανώτερης αριστοκρατίας (*magnateria*), που δρούσαν όμως ανεξάρτητα από το κέντρο. Η συμμαχία, όμως, Σουηδίας και Ρωσίας προκάλεσε την επίσημη κήρυξη πολέμου από τον Σιγισμούνδο Γ'. Η σφαγή των Πολωνών που συνόδευαν τον πρώτο ψευδο-Δημήτριο φαίνεται να έπαιξε και αυτή κάποιο ρόλο στην απόφαση,⁷⁴ αλλά ο «ο μόνος ακριβής στόχος της εκστρατείας ήταν η ανάκτηση του οχυρού του Σμολένσκ», του οποίου η πολιορκία ξεκίνησε το 1609.⁷⁵ Μία πρεσβεία, όμως, από ορισμένους βογιάρους που στήριζαν την παράλληλη διοίκηση του Τουσίνο, είχε προσφέρει το 1610 τον ρωσικό θρόνο στον υιό του Σιγισμούνδου Γ', πρίγκιπα Λαδίσλαο με τον όρο να ασπαστεί την ορθοδοξία, γεγονός που μάλλον παρακίνησε τον βασιλιά της Κοινοπολιτείας να αναλάβει πιο εκτενή δράση στα πράγματα της Ρωσίας.

Παράλληλα ένας μεγάλος στρατός πιστός στον Βασίλειο Δ' αποτελούμενος και από Ρώσους και από Σουηδούς έβαινε προς το Σμολένσκ, για να σπάσει την πολιορκία του. Ένας κατά πολύ μικρότερος πολωνικός κυρίως στρατός ανέκοψε την πορεία του κοντά στο χωρίο Κλούσινο (Klushino). Για τρίτη φορά μέσα σε πέντε χρόνια αποδείχθηκε η ανωτερότητα του στρατού και κυρίως του ιππικού της Κοινοπολιτείας έναντι των αντιπάλων της. Οι απώλειες του ρωσο-σουηδικού στρατού των 30.000 έφτασαν το 50%. Η ήττα τους συντελέστηκε από ένα πολωνικό στράτευμα 6.000-8.000 χιλιάδων. Η επίδοση του ρωσικού ιππικού των *romeshchiki* έδειξε την κατώτερη ποιότητά του σε σχέση με τους φτερωτούς ουσάρους, αφού ήταν το πρώτο σώμα που άρχισε να υποχωρεί από τη μάχη. Όταν υπό την πίεση του πολωνικού ιππικού ο Ρώσος διοικητής «ζήτησε από τον ντε λα Γκαρντί (ο Σουηδός διοικητής) να τον υποστηρίξει με το δικό του ιππικό»,⁷⁶ φάνηκε και η ποιοτική υστέρηση του δυτικού ιππικού, που πολεμούσε με τον σχηματισμό *caracole*. Αφού τα εχθρικά σώματα ιππικού εκδιώχθηκαν από το πεδίο και μετά από μια συνδυασμένη επίθεση ιππικού-πεζικού-πυροβολικού από τους Πολωνούς, αρκετοί από τους μισθοφόρους του σουηδικού στρατού, άρχισαν να αυτομολούν και να εισέρχονται στις τάξεις των Πολωνών. Η νίκη για την Κοινοπολιτεία ήταν ολοκληρωτική και η πορεία προς τη Μόσχα ελεύθερη.

Ο Πολωνός διοικητής Ζολκιέβσκι (Zolkiewski) εισήλθε χωρίς αντίσταση στη Μόσχα τον Αύγουστο του 1610 για να ανακαλύψει,⁷⁷ ότι η ανώτερη αριστοκρατία της πόλης προσέφερε ξανά τον τσαρικό θρόνο στον Λαδίσλαο με τον όρο να γίνει ορθόδοξος αλλά και να σταματήσει η πολιορκία του Σμολένσκ. Την προσφορά αυτή αρνήθηκε, όμως, ο βασιλιάς Σιγισμούνδος, είτε γιατί δεν ήθελε ο υιός του να ασπαστεί την ορθοδοξία, είτε γιατί δεν ήθελε να εγκαταλείψει την πολιορκία του Σμολένσκ, είτε γιατί εποφθαλμιούσε τον τσαρικό θρόνο

⁷⁴ Riasanovsky, *A History of Russia*, 167. • Davies N., *God's Playground*, 344.

⁷⁵ Davies, *God's Playground*, 345.

⁷⁶ Frost, *The Northern Wars*, 68.

⁷⁷ Maureen Perrie, "The Time of Troubles" in *The Cambridge History of Russia: Vol. 1, From Early Rus' to 1689*, ed. Maureen Perrie, (New York, Cambridge University Press, 2006), 426.

για τον εαυτό του.⁷⁸ Αν, δε, ο στρατηγικός του στόχος ήταν να αποκτήσει τον θρόνο της Ρωσίας είτε για τον ίδιο, είτε για τον υιό του, τα μέσα που διέθεσε για να τον πραγματοποιήσει τα επόμενα δύο χρόνια ήταν πενιχρά.

Παράλληλα, η Σουηδία μαθαίνοντας για την υποταγή της Μόσχας στον Λαδίσλαο, κήρυξε τον πόλεμο στη Ρωσία προκειμένου να εκμεταλλευτεί την αδυναμία της και να αποτρέψει την αδιανόητη προοπτική, το ρωσικό στέμμα να πέσει στα χέρια των Βάζα της Κοινοπολιτείας.⁷⁹ Κάτι τέτοιο θα παρείχε τη δυνατότητα στους αντιπάλους τους «να τσακίσουν τη Σουηδία με μικρή δυσκολία»⁸⁰ συνδυάζοντας την ισχύ και των δύο στεμμάτων. Οι Σουηδοί Βάζα ανακήρυξαν, την υποψηφιότητα του Καρόλου- Φιλίππου, του μικρότερου υιού του Καρόλου Θ' για το ρωσικό θρόνο μην αφήνοντας έτσι μόνους τους συγγενείς τους στον δυναστικό ανταγωνισμό για τη Ρωσία.

Η Ρωσία στα τέλη του 1610 αντιμετώπιζε τη χειρότερη καμπή της Περιόδου των Αναταραχών. Βρισκόταν ουσιαστικά «ακέφαλη» σε πόλεμο και με τους δύο της αντιπάλους ταυτόχρονα, ενώ παράλληλα οι βίαιες αναταραχές στο εσωτερικό συνεχίζονταν. Το βασικό πρόβλημα ήταν η πλήρης απονομιμοποίηση της κεντρικής εξουσίας από το 1605 και έπειτα. Οποιαδήποτε προσπάθεια σταθεροποίησης δεν έχαιρε της στήριξης και νομιμοποίησης σημαντικού μέρους της κοινωνίας, γεγονός που σχετίζεται με τις συνεχείς βίαιες διαδοχές στην εξουσία και την αδυναμία της χώρας να απωθήσει τους εισβολείς. Η παρουσία, όμως, των ξένων δυνάμεων και ο αγώνας εναντίον τους παρείχε τη βάση της ενοποιητικής νομιμοποιητικής προσπάθειας, πάνω στην οποία θα στηριζόταν η έξοδος της Ρωσίας από το χάος. Στην κεφαλή της προσπάθειας αυτής τέθηκε η εκκλησία. Ο Πατριάρχης, αφού κήρυξε «τους Ρώσους ελεύθερους από την υποταγή τους στον Λαδίσλαο»⁸¹ έστειλε ανά την επικράτεια απεσταλμένους του με στόχο την μαζική κινητοποίηση της κοινωνίας εναντίον των εχθρών της χώρας. Μέχρι το 1612 η Μόσχα είχε ελευθερωθεί από τους Πολωνούς και οι χλιαρές απόπειρες του βασιλιά Σιγισμούνδου Γ' να στηρίξει τη μικρή φρουρά του στη ρωσική πρωτεύουσα απέτυχαν καταδεικνύοντας την ασυνέχεια των μέσων που διέθετε και στόχου του να ελέγξει το τσαρικό στέμμα. Στις αρχές του 1613 με τους Πολωνούς και τους Σουηδούς μακριά από το κρατικό κέντρο έγινε δυνατή η σύγκλιση των γενικών τάξεων της χώρας, του *zemskii sobor*, το οποίο εξέλεξε τον Μιχαήλ Α' των Ρομανόφ, της δυναστείας που θα διοικούσε τη Ρωσία μέχρι το 1917.⁸²

Η Περίοδος των Αναταραχών δεν είχε τελειώσει ακόμη για τη Ρωσία. Η εκλογή όμως του Μιχαήλ ήταν η απαρχή της βελτίωσης της κατάστασης. Παρά την πλήρη εσωτερική αποδιοργάνωση και τα ανύπαρκτα οικονομικά μέσα, η Ρωσία κατάφερε μέσα στο 1613 να οργανώσει εκστρατεία κατά των Σουηδών που κατείχαν το Νόβγκοροντ. Για να μπορέσει να γίνει αυτό δυνατό, η κεντρική διοίκηση προχώρησε σε κατευναστικές κινήσεις απέναντι στις πολυπληθείς ακόμα εξεγέρσεις στο εσωτερικό. Χαρακτηριστικό μέτρο των κινήσεων αυτών ήταν η χορήγηση αμνηστίας σε ληστές και εξεγερμένους κοζάκους υπό την αίρεση της

⁷⁸ Riasanovsky, *A History of Russia*, 168.

⁷⁹ Roberts, *Swedish Imperial Experience*, 10.

⁸⁰ Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 41.

⁸¹ Riasanovsky, *A History of Russia*, 169.

⁸² Maureen Perrie, "The Time of Troubles" in *The Cambridge History of Russia: Vol. 1, From Early Rus' to 1689*, ed. Maureen Perrie, (New York, Cambridge University Press, 2006), 429-430.

συμμετοχής τους στις πολεμικές προσπάθειες εναντίον των Σουηδών. Ο σουηδικός στρατός, βέβαια, αναχαίτισε και κατανίκησε τις ρωσικές δυνάμεις,⁸³ παρ' όλα αυτά όμως, το γεγονός ότι μέσα σε ένα χρόνο από την εκδίωξη των Πολωνών από τη Μόσχα και παρά τις βαθύτατες δυσκολίες μιας τόσο έντονης και πολυετούς κρίσης, η Ρωσική διοίκηση κατάφερε να οργανώσει επιχειρησιακή επίθεση για την ανάσχεση της σουηδικής απειλής είναι παραπάνω από εντυπωσιακό. Επίσης, η Ρωσία κατάφερε να αμυνθεί κατά της σουηδικής αντεπίθεσης της επόμενης χρονιάς στην πρωτεύουσα, ενώ ταυτόχρονα κατέστειλε επιτυχώς στο Αστραχάν την εξέγερση στο όνομα του υιού του δεύτερου από τους ψευδο-Δημητρίους.

Ο πόλεμος με τη Σουηδία τερματίστηκε το 1617 με την Ειρήνη του Στόλμποβο (Stolbova). Η Ειρήνη του Στόλμποβο μπορεί να χαρακτηριστεί μια επιτυχής και αμοιβαία επωφελής κατευναστική κίνηση από τις δύο χώρες. Η Σουηδία επέστρεψε το Νόβγκοροντ στη Ρωσία και απέσυρε την αξίωση του Καρόλου Φιλίππου για το ρωσικό στέμμα, πράγμα πολύ χρήσιμο για τη νέα ρωσική δυναστεία. Σε αντάλλαγμα έλαβε μεθοριακά εδάφη στον Κόλπο της Φινλανδίας, γεγονός που απέκοπτε την έξοδο της Ρωσίας στη βαλτική και ενίσχυε το αίσθημα ασφάλειάς της.⁸⁴ Η Ρωσία κατέβαλε στη Σουηδία 20.000 ρούβλια «εξαγοράζοντας» έτσι την ελευθερία να επικεντρώσει τις δυνάμεις της στην καταστολή των ακόμα πολλαπλών εσωτερικών απειλών και στην τόσο αναγκαία ανοικοδόμησή της. Επίσης υπήρχε ακόμα το πρόβλημα της απειλής από την Κοινοπολιτεία, το οποίο είχε εκφραστεί με την απώλεια του Σμολένσκ και η δυναστική του πτυχή, καθώς και η πρόσφατη επιτυχία των Πολωνών να καταλάβουν την πρωτεύουσα, το έθεταν σε απόλυτη προτεραιότητα σε σχέση με τη Σουηδία. Ο Χ. Παπασωτηρίου στο βιβλίο του *Κίνα Από την Ουράνια Αυτοκρατορία στην Ανερχόμενη Υπερδύναμη του 21^{ου} Αιώνα*, περιγράφοντας την «σοφή» πρόταση του Υπουργού Άμυνας προς τον Αυτοκράτορα των Μινγκ το 1638, να προταθεί ειρήνη στους εισβάλλοντες από τον βορρά Μαντσού προκειμένου να αντιμετωπιστεί η εσωτερική απειλή του ληστή Λι-Ζιτσένγκ, αναφέρει: «Όταν μια δύναμη αντιμετωπίζει πολλαπλές απειλές, ενδείκνυται να κατευνάζει βραχυπρόθεσμα τους αντιπάλους ήσσονος ή λιγότερο επείγουσας σημασίας και να επικεντρώνει τις προσπάθειές της στις μείζονες και πιο άμεσες απειλές».⁸⁵ Η Ρωσία έπραξε ακριβώς αυτό. Πράγματι το ίδιο έτος με την υπογραφή του Στόλμποβο εκδηλώθηκε επίθεση του Λαδίσλαου στη Μόσχα κατά την οποία οι Ρώσοι αμύνθηκαν επιτυχώς, ενώ παράλληλα εκδηλώνονταν ή συνεχίζονταν εξεγέρσεις στην υπόλοιπη χώρα, τις οποίες σταδιακά κατάφερνε να καταστείλει. Η Ειρήνη του Στόλμποβο κράτησε μέχρι το 1655 και έκλεισε ένα πολύ επικίνδυνο μέτωπο για τη Σουηδία τη στιγμή που το γεωπολιτικό πρόβλημα της περικύκλωσής της από απειλητικούς εχθρούς θα άρχιζε να γίνεται σταδιακά πιο περίπλοκο. Χωρίς την ειρήνη αυτή η Σουηδία δεν θα ήταν σε θέση να παρέμβει στις πολιτικές εξελίξεις της ηπειρωτικής Ευρώπης τα επόμενα έτη ούτε και να κερδίσει το status της μεγάλης ευρωπαϊκής δύναμης μετά τη Βεστφαλία. Αντίστοιχα και η Ρωσία ήταν πιθανό να συνεχίσει να βιώνει στοιχεία κρίσης για περισσότερα χρόνια καθυστερώντας δραματικά την σταδιακή της σταθεροποίηση και την άνοδο της ισχύος της.

⁸³ Ernest R. Dupuy and Trevor N. Dupuy, *The Collins Encyclopaedia of Military History: From 3500 B.C to the Present*, (BCA, 2007) 632.

⁸⁴ Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 42. ; LeDonne, *Grand Strategy of the Russian Empire*, 19.

⁸⁵ Παπασωτηρίου, *Κίνα από την ουράνια αυτοκρατορία στην ανερχόμενη υπερδύναμη του 21^{ου} αιώνα*, 51-52.

Όσον αφορά τη συνέχιση του πολέμου με την Κοινοπολιτεία, συνοριακές ανιμαχίες συνεχίστηκαν μέχρι το 1618.⁸⁶ Ευτυχώς εξέλιξη για τη Ρωσία ήταν το ξέσπασμα πολέμου ανάμεσα στην Κοινοπολιτεία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία από το 1614 μέχρι το 1621, που μείωσε τις δυνατότητές της να προβάλλει αποτελεσματική ισχύ εναντίον της Ρωσίας. Το 1617 μία προσωπική εκστρατεία του Λαδίσλαου με στόχο την άνοδό του στον τσαρικό θρόνο απέτυχε, γεγονός που προκάλεσε την έναρξη ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων. Το 1618, ενώ ο Γουστάβος Β΄ Αδόλφος είχε ήδη εισβάλει στη Λιβονία, υπογράφηκε μεταξύ Ρωσίας και Κοινοπολιτείας η Ανακωχή του Ντεουλίνου (Deulino). Ο Λαδίσλαος δεν παραιτήθηκε από την αξίωσή του στο ρωσικό στέμμα, ενώ η Ρωσία αποδέχτηκε την απώλεια του Σμολένσκ εξαγοράζοντας έτσι την εξάλειψη και της τελευταίας άμεσης πηγής εξωτερικής αστάθειας. Η Κοινοπολιτεία, όμως, θα αποτελούσε τον βασικό στόχο των ρωσικών αναθεωρητικών σχεδιασμών κατά τις επόμενες δεκαετίες, καθώς η εμμονή του βασιλιά της στη διατήρηση της αξίωσης του Λαδίσλαου για το ρωσικό στέμμα δημιουργούσε παραστάσεις απειλής τη ρωσική ηγεσία.⁸⁷ Η ανοικοδόμηση της χώρας μπορούσε, όμως, επιτέλους να αρχίσει. Η ειρήνη μεταξύ των δύο χωρών θα κρατούσε για 14 χρόνια, μέχρι τη στιγμή που η Ρωσία θα δοκίμαζε για πρώτη φορά στον 17^ο αιώνα να επεκταθεί προς δυσμάς.

2.2. Οι Μεταρρυθμίσεις του Γουστάβου Β΄ Αδόλφου και η Εισβολή του στη Λιβονία και την Πρωσία (1617-1629)

Ο Γουστάβος Β΄ Αδόλφος ανήλθε στο θρόνο της Σουηδίας το 1611 σε ηλικία μόλις 17 ετών. Όταν ανέλαβε τη διακυβέρνηση, η χώρα του βρισκόταν ταυτόχρονα σε πόλεμο με την Κοινοπολιτεία, τη Ρωσία, αλλά και τη Δανία, με την οποία είχαν ξεσπάσει συγκρούσεις κατά τη διετία 1611-1613 εξ αιτίας διαφορών για αμφισβητούμενης κυριαρχίας περιοχές στην αρκτική νορβηγο-σουηδική μεθόριο (Φίνμαρκ- Finnmark).⁸⁸ Η κατάσταση το 1611 και ειδικά ο διετής Πόλεμος του Κάλμαρ με τη Δανία αναδείκνυε τρεις βασικές αδυναμίες του σουηδικού κράτους.

Η πρώτη αφορούσε τη γεωγραφική του περικύκλωση από εχθρικά διακεείμενες δυνάμεις. Στα δυτικά και νότια του σύνορα ελλόχευε η απειλή της Δανίας, του παλαιού επικυρίαρχου της Σουηδίας, η οποία απολάμβανε ακόμα τη θέση της πρώτης ναυτικής δύναμης της Βαλτικής. Ο αποτελεσματικός έλεγχος, που ασκούσε στα στενά του Σουντ (Sound), επέτρεπε στον βασιλιά της Δανίας τη συλλογή διοδίων και δασμών από διερχόμενα πλοία, που λάμβαναν μέρος στο βαλτικό διαμετακομιστικό εμπόριο. Με τη σειρά της η ύπαρξη σημαντικής πηγής εσόδων σε χρήμα για τον Δανό βασιλιά, βελτίωνε τη θέση του συγκριτικά

⁸⁶ Dupuy & Dupuy, *The Collins Encyclopaedia of Military History*, 632.

⁸⁷ William C. Fuller Jr., *Strategy and Power in Russia: 1600-1914*, (New York, The Free Press-Macmillan Inc., 1992), 3.

⁸⁸ Frost, *The Northern Wars*, 135.

με του Σουηδού μονάρχη αναφορικά με την ικανότητά τους να προσλαμβάνουν μισθοφορικές δυνάμεις για μεγάλα διαστήματα χρόνου. Επίσης, η κυριαρχία που ασκούσε ακόμη η Δανία στις περιοχές Χάλαντ (Halland) και Σκάνια (Scania- Skåne), σημερινές περιοχές της νότιας Σουηδίας, διευκόλυνε τη δυνατότητά της να εισβάλει σε σουηδικό έδαφος. Στον νότο βρισκόταν η Κοινοπολιτεία, ο βασικός αντίπαλος της Σουηδίας κατά την περίοδο 1600-1629. Ο μονάρχης της ήταν πάντα σε θέση να απειλεί τις εσθονικές κτήσεις της Σουηδίας και η εμμονή του στην αξίωσή του σουηδικού στέμματος τον καθιστούσε ιδιαίτερος απειλητικό. Το μέγεθος της πραγματικής ή προσλαμβανόμενης απειλής προς τη Σουηδία από την Κοινοπολιτεία ήταν συνεπώς εξαρτημένο από την ευρεία και εγνωσμένη διάθεση του μονάρχη της δεύτερης, να ανακτήσει το σουηδικό του στέμμα. Με τη σειρά της, η αιτιώδης αυτή σχέση μεταξύ απειλής-δυναστικής αξίωσης θα ενισχυόταν κατά την δεκαετία του 1620 από δύο σημαντικές μεταβλητές συνθήκης: πρώτον, από τον βαθμό της ικανότητας της Κοινοπολιτείας να αναπτύσσει ναυτική ισχύ εναντίον της Σουηδίας και δεύτερον, από τον βαθμό κατά τον οποίο είχαν επικρατήσει οι καθολικές και αυτοκρατορικές δυνάμεις επί των αντιπάλων τους στον Τριακονταετή Πόλεμο, γεγονός που θα επέτρεπε την αύξηση της στρατιωτικής συνεργασίας της Κοινοπολιτείας και των αυτοκρατορικών δυνάμεων εις βάρος της Σουηδίας. Στα ανατολικά σύνορα η αδύναμη Ρωσία της Περιόδου των Αναταραχών μπορεί να αποτελούσε για τη Σουηδία τη μικρότερη απειλή, η εμπλοκή, όμως, της Σουηδίας στα εσωτερικά της Ρωσίας απαιτούσε πόρους που δεν μπορούσαν να διατεθούν στα δυτικά, όταν το 1611 εισέβαλε στη χώρα η Δανία. Η περικυκλωμένη Σουηδία κατά τον διετή Πόλεμο του Κάλμαρ, όσο είχε τις δυνάμεις της αφιερωμένες στο ρωσικό μέτωπο, αναγκάστηκε να παραχωρήσει στη Δανία τον πολύ σημαντικό λιμένα Έλβσμποργκ (Älvsborg), τον οποίο ο βασιλιάς της Δανίας, Χριστιανός Δ΄, θα κρατούσε υπό τον έλεγχό του, αν η Σουηδία δεν ήταν σε θέση να καταβάλει ένα πολύ μεγάλο ποσό σε λύτρα μέχρι τον Ιανουάριο του 1619.⁸⁹ Η απώλεια του λιμένος κρίθηκε σε μεγάλο βαθμό από το γεγονός ότι οι λιγοστοί «ελλιπώς εκπαιδευμένοι και απείθαρχοι»⁹⁰ Σουηδοί επίστρατοι χωρικοί δεν μπόρεσαν να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τους εκπαιδευμένους μισθοφόρους που παράταξε εναντίον τους η Δανία.

Η δεύτερη αδυναμία αφορούσε τα περιορισμένα δημογραφικά και οικονομικά μέσα της Σουηδίας, τα οποία συνίσταντο στον μικρό της πληθυσμό, ο οποίος δεν ξεπερνούσε το 1.300.000 και περιόριζε τις δυνατότητες ανάπτυξης πολυπληθών στρατευμάτων, καθώς και στην αδυναμία του στέμματος να συσσωρεύει κεφάλαιο σε χρήμα και όχι σε είδος, όπως ήταν σε θέση να κάνει η Δανία. Στο παρελθόν είχαν γίνει προσπάθειες από τον Κάρολο Θ΄ και τους προκατόχους του για τη βελτίωση της κατάστασης, αλλά όχι αρκετές για να είναι σε θέση να ανταπεξέλθει η χώρα στις απαιτήσεις ενός πολυμέτωπου πολέμου, όπως κατά την περίοδο 1611-1613. Εξαιρετικά πιο δυσχερής κατέστη η οικονομική θέση της χώρας λόγω και της επιπλέον υποχρέωσης της Σουηδίας να καταβάλει δυσθεώρητα λύτρα στη Δανία για την ανάκτηση τους Έλβσμποργκ, «του παραθύρου της Σουηδίας στη Δύση».⁹¹

⁸⁹ Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 41.

⁹⁰ Ο.π., 33.

⁹¹ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 130.

Η τρίτη αδυναμία, που φάνηκε μετ' επιτάσεως κατά τα πρώτα δύο έτη της ανάληψης της εξουσίας από τον Γουστάβο Β' Αδόλφο, συνίστατο στις ανύπαρκτες δυνατότητες εξωτερικής εξισορρόπησης των απειλών, που αντιμετώπιζε το σουηδικό κράτος. Η σοβαρότερη προσπάθεια εξεύρεσης μιας συμμαχίας έγινε το 1609 με τη σουηδική παρέμβαση στη Ρωσία υπέρ του τσάρου Βασιλείου Δ' Σουΐσκι κατά την Περίοδο των Αναταραχών, που στόχευε στην παροχή στρατιωτικής βοήθειας στη Ρωσία για την σταθεροποίηση της χαοτικής κατάστασης στο εσωτερικό της με αντάλλαγμα την «αιώνια συμμαχία» κατά της Κοινοπολιτείας, γεγονός που θα εξασφάλιζε στη Σουηδία αλλά και στη Ρωσία τη δυνατότητα να βρίσκονται πάντα στο πλειοψηφούν μέρος του τριγωνικού συστήματος της περιφέρειας της βορειοανατολικής Ευρώπης. Οι ελπίδες αυτές ισοπεδώθηκαν μαζί με το ενωμένο ρωσο-σουηδικό στράτευμα στη μάχη του Κλούσινο το 1610 και η δυνατότητα εξισορρόπησης της απειλής από την Κοινοπολιτεία αντικαταστάθηκε από την ανασχετική προσπάθεια της Σουηδίας να αποτραπεί ο έλεγχος του ρωσικού στέμματος από την Κοινοπολιτεία. Μέχρι το 1629 οι δυνατότητες συμμαχιών/ εξισορρόπησης της Σουηδίας δεν διέφεραν σημαντικά από αυτές που αντιμετώπιζε ο Κάρολος Θ' πριν την εισβολή του στη Λιβονία το 1600 και που αναλύθηκαν πιο πάνω. Η μόνη ίσως ισχνή διαφορά με τα προηγούμενα χρόνια αφορούσε κάποιες δυνατότητες για συμμαχίες με τα απομακρυσμένα προτεσταντικά πριγκιπάτα της Έσσης-Κάσσελ (Hesse-Cassel) και του Παλατινάτου του Ρήνου,⁹² οι οποίες όμως συνεπάγονταν και δεσμεύσεις εμπλοκής στην επικείμενη σύγκρουση στον γερμανικό χώρο, χωρίς τη δυνατότητα των δυνητικών συμμάχων αυτών να συνδράμουν τη Σουηδία στον ανταγωνισμό της με την Κοινοπολιτεία. Κάτι τέτοιο δεν ενδιέφερε τον Σουηδό βασιλιά τουλάχιστον προς στιγμήν. Ο Γουστάβος Β' Αδόλφος έπρεπε να αντιμετωπίσει την δυσμενή συγκυρία, κατά την οποία ανέλαβε τη διακυβέρνηση, στηριζόμενος στις πενιχρές δυνάμεις της χώρας του, την οποία όμως και θα μεταμόρφωνε.

Οι μεταρρυθμίσεις του Γουστάβου Β' Αδόλφου επέτρεψαν στη φτωχή και απομονωμένη Σουηδία να αναπτύξει από το 1617 και μετά μια υψηλή στρατηγική ανάσχεσης-επέκτασης εις βάρος της Κοινοπολιτείας με σκοπό, να μην χρειαστεί ο νεαρός βασιλιάς να αμυνθεί του δικαιώματός του στον θρόνο σε σουηδικό έδαφος, αλλά και για να μην είναι σε θέση η Κοινοπολιτεία να «βοηθήσει τον Αυτοκράτορα και τον καθολικό σκοπό»⁹³ στον πόλεμο που διαφαινόταν, ότι θα ξεσπάσει εντός της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Για να γίνει αυτό δυνατό έπρεπε πρώτα να κλείσουν τα πολεμικά μέτωπα που ο Γουστάβος είχε κληρονομήσει από τον πατέρα του. Ο πόλεμος του Κάλμαρ με τη Δανία έληξε το 1613 με μεγάλο κόστος για τη Σουηδία, ενώ το πόλεμος με τη Ρωσία έληξε με κάποια εδαφικά και οικονομικά οφέλη το 1617. Η λήξη των δύο αυτών συγκρούσεων σηματοδοτεί και την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του Γουστάβου Β' Αδόλφου.

Ο απώτερος σκοπός της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας ήταν το «να γίνει δυνατό για τη Σουηδία να οργανώσει τους πενιχρούς εθνικούς της πόρους και να επιτραπεί στο κράτος να διεξάγει πόλεμο σχεδόν συνεχόμενα, ενώ παράλληλα να λειτουργεί αποτελεσματικά στο εσωτερικό».⁹⁴ Στη βάση της τέθηκε η αναμόρφωση του δικαστικού συστήματος.

⁹² Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 137.

⁹³ Ο.π., 136.

⁹⁴ Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 27.

Δημιουργήθηκαν εφετεία με ανώτατο αυτό της Στοκχόλμης και ενοποιήθηκε η δικαστική δομή με στόχο την εύρυθμη και ομοιογενή λειτουργία της, πράγμα πολύ σημαντικό για ένα κράτος που επρόκειτο να ζητήσει εξαιρετικές θυσίες από τους πολίτες του τις επόμενες δεκαετίες. Πολύ σημαίνουσα μεταρρύθμιση αποτέλεσε η τήρηση διπλογραφικών βιβλίων από το 1618,⁹⁵ που επέτρεπε τον πιο ακριβή χρηματοοικονομικό σχεδιασμό των λογιστικών κινήσεων του κράτους⁹⁶ και ως εκ τούτου την καλύτερη οργάνωση των σπανιζόντων κρατικών πόρων και την προσαρμογή στους εκάστοτε επιδιωκόμενους στρατηγικούς σκοπούς. Έμφαση δόθηκε και στη δημιουργία αποτελεσματικών δομών στο επίπεδο της τοπικής διοίκησης, η οποία οργανώθηκε σε διοικητικές περιφέρειες με την κάθε μία να έχει τον δικό της κυβερνήτη.⁹⁷ Στόχος ήταν η αύξηση της φοροεισπρακτικής ικανότητας του κράτους και προς την επίτευξή του ετέθησαν και οι τοπικές ενορίες, που όφειλαν να καταγράφουν σε λίστες τους δυνητικά στρατεύσιμους πολίτες, οι οποίοι ταυτόχρονα ήταν και φορολογούμενοι. Στις ενορίες και τον κλήρο, όπως και κατά τους άμεσους προκατόχους του Γουστάβου Β΄ Αδόλφου, στηριζόταν και προπαγανδιστική νομιμοποίηση των πολεμικών προσπαθειών της χώρας. Οι ενορίες δρούσαν και ως μηχανισμός απορρόφησης και διευθέτησης παραπόνων των τοπικών κοινωνιών, όταν τα βάρη από τις επιστρατεύσεις και την φορολογία γίνονταν δυσβάσταχτα.⁹⁸ Η κυβερνητική δράση οργανώθηκε και καταμερίστηκε σε υπουργεία με ανώτατο την Καγκελαρία, της οποίας ετέθη επικεφαλής ο Axel Oxenstierna, ο κυριότερος συνεργάτης του βασιλιά και η οργανωτική δύναμη πίσω από τις μεταρρυθμιστικές τομές. Οι μεταρρυθμίσεις αφορούσαν τις διαστάσεις της εσωτερικής πολιτικής και της οικονομικής οργάνωσης του κράτους και το πρώτο τους μεγάλο επίτευγμα ήταν η συγκέντρωση των πόρων για την αποπληρωμή των λύτρων για την επιστροφή του Έλβσμποργκ από τη Δανία. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι στις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες η σουηδική αριστοκρατία βρέθηκε στο πλευρό του βασιλιά και της κεντρικής διοίκησης. Η αριστοκρατική τάξη στη Σουηδία, εκτός του ότι ήταν ολιγομελής, ήταν και οικονομικά ανίσχυρη⁹⁹ και η δημιουργία δομής δημόσιας διοίκησης καθώς και η διεύρυνση του στρατεύματος επέφεραν για αυτήν ευκαιρίες αποκατάστασης και προσόδων. Συνεπώς, όσο περισσότερο η διοίκηση απορροφούσε την ανώτερη αριστοκρατία, τόσο οι στοχεύσεις της τάξης ευθυγραμμίζονταν με του στέμματος και της χώρας εν συνόλω.¹⁰⁰

Το επόμενο σκέλος των μεταρρυθμίσεων αφορούσε το σουηδικό στράτευμα και τα βασικά προβλήματα που έπρεπε να αντιμετωπιστούν ήταν η οικονομική αδυναμία της χώρας να παρατάσσει μισθοφορικά στρατεύματα και η χαμηλή μαχητική ικανότητα των επίστρατων χωρικών του προϋπάρχοντος συστήματος του *utskrivning*, η οποία είχε φανεί κατά την περίοδο 1600-1613. Με τη βελτίωση της διοικητικής δομής στο τοπικό επίπεδο αυξήθηκε η δυνατότητα του κράτους να επιστρατεύει μεγαλύτερους αριθμούς χωρικών.¹⁰¹ Η καταγραφή τους πραγματοποιήθηκε σε μονάδες των δέκα ανδρών ή των είκοσι ανδρών (*rotar*) και η οργάνωσή τους σε συντάγματα έγινε σε τοπικό επίπεδο. Σε κάθε επιστράτευση καλούταν ένας άνδρας

⁹⁵ Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 29.

⁹⁶ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 38.

⁹⁷ Ο.π., 139.

⁹⁸ Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 32.

⁹⁹ Frost, *The Northern Wars*, 127.

¹⁰⁰ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 140.

¹⁰¹ Ο.π., *Warrior Kings of Sweden*, 142.

από κάθε *rotar*, ο οποίος σε καιρό ειρήνης προσέφερε τις υπηρεσίες του σε κάποια από τις φάρμες της περιοχής του.¹⁰² Τα μαχητικά μειονεκτήματα των Σουηδών χωρικών αντιμετωπίστηκαν με τη συνεχή εκπαίδευση του προσωπικού στα πρότυπα της σχολής του Μαυρικού του Νασσάου, που επέβαλε στους στρατιώτες «να σκάβουν και να εξασκούνται».¹⁰³ Με την εξάσκηση των επίστρατων και την αύξηση της μαχητικής του ικανότητας ο βασιλιάς επιζητούσε όχι μόνο να αμβλύνει τα μειονεκτήματά τους, αλλά και να απελευθερώσει να πλεονεκτήματά των σκληραγωγημένων και πιστών σε αυτόν χωρικών, που θα συγκροτούσαν το πεζικό του.¹⁰⁴ Το σώμα του ιππικού στελεχώθηκε όχι από επίστρατους, αλλά από εθελοντές, οι οποίοι αποζημιώνονταν για τις υπηρεσίες τους με τμήματα βασιλικών γαιών, ενώ θεσπίστηκε και ανεξάρτητο σώμα πυροβολικού και σκαπανέων για τις πολιορκίες.

Το πιο διάσημο σκέλος των μεταρρυθμίσεων του βασιλιά, που πρέπει να λογίζονται ως «η κορύφωση μιας μεγάλης περιόδου αλλαγής»¹⁰⁵ στον τρόπο με τον οποίο το σουηδικό κράτος διεξήγαγε πόλεμο, αφορούσαν το τεχνικό και το τακτικό επίπεδο της σουηδικής στρατηγικής.¹⁰⁶ Όσον αφορά το πρώτο, έγιναν βελτιώσεις στα μουσκέτα που έφερε το σουηδικό πεζικό: μειώθηκε το βάρος τους, οι οπλίτες απαλλάχθηκαν από το στήριγμα που τοποθετούνταν τα παλαιότερου τύπου μουσκέτα και αρκεβούζια και επίσης αυξήθηκε η εμβέλειά τους καθώς και η ταχύτητα με την οποία ξαναγεμίζονταν. Η μεγαλύτερη, όμως, βελτίωση στο τεχνικό επίπεδο αφορούσε την εξέλιξη του σουηδικού πυροβολικού. Οι άφθονες ποσότητες μετάλλων στη χώρα, ίσως το μοναδικό υλικό της πλεονέκτημα, έγιναν η βάση του πειραματισμού πάνω στο όπλο. Τα σουηδικά κανόνια έγιναν μικρότερα και ελαφρύτερα από τα υπόλοιπα της εποχής, γεγονός που επέτρεπε την αυξημένη κινητικότητα του όπλου κατά τη διάρκεια της μάχης και ως εκ τούτου τη συγκέντρωση πυρών σε αποφασιστικό χώρο και χρόνο. Εφευρέθηκαν επίσης τα πρώτα βλήματα διασποράς (*canister*), ιδιαίτερος καταστρεπτικός για το αντίπαλο προσωπικό. Όσον αφορά το τακτικό επίπεδο έγιναν αλλαγές από τις δύο κυρίαρχες σχολές της εποχής, την ισπανική και την ολλανδική,¹⁰⁷ προς την κατεύθυνση της αύξησης της δύναμης πυρός των σουηδικών σχηματισμών. Δόθηκε έμφαση στην εξάσκηση του μουσκετοφόρου πεζικού να σχηματίζεται σε λεπτές γραμμές μικρού βάθους και να βάλει σε ομοβροντίες με σκοπό τη δημιουργία κενών στις αντίπαλες πυκνές τάξεις, τα οποία κενά θα ήταν σε θέση μετά να εκμεταλλευτεί είτε το επιτιθέμενο λογχοφόρο πεζικό είτε το ιππικό. Οι επιθέσεις λογχοφόρου πεζικού/ιππικού μετά τις ομοβροντίες των μουσκετοφόρων διέφεραν από την τακτική της ισπανικής και της ολλανδικής σχολής, που στόχευαν στο να διατηρείται η συνεχής ροή πυρών και ξαναγεμίσματος των εναλλασσόμενων σειρών μουσκετοφόρων υπό την προστασία των λογχοφόρων. Η έμφαση δόθηκε από τον Γουστάβο Αδόλφο στην συγκέντρωση πυρών και την επίθεση. Επιθετικά οργανώθηκε και το ιππικό, το οποίο

¹⁰² Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 33-34.

¹⁰³ Howard, *Ο Ρόλος του Πολέμου στη Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία*, 108.

¹⁰⁴ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 142.

¹⁰⁵ Frost, *The Northern Wars*, 127.

¹⁰⁶ Για τα επίπεδα αναφοράς της στρατηγικής βλ. Κολιόπουλος, *Η στρατηγική σκέψη*, 44-48 • Ειδικά για το τεχνικό επίπεδο βλ. Edward N. Luttwak, *Strategy: The Logic of War and Peace*, (London, The Belknap Press of Harvard University Press, 2001), 93-102.

¹⁰⁷ Για μία περιεκτική παράθεση των ιδιαιτεροτήτων του ισπανικού και του ολλανδικού τρόπου πολέμου βλ. Fernando Gonzalez de Leon, "Doctors of the Military Discipline: Technical Expertise and the Paradigm of the Spanish Soldier in the Early Modern Period", *The Sixteenth Century Journal*, Vol 27, No. 1, (Spring, 1996), 61-85.

εγκατέλειψε συνολικά την «κομπή αλλά αναποτελεσματική»¹⁰⁸ τακτική του ισπανικού ιππικού (*caracole*) και η μαχητική του δράση στηρίχθηκε στις επιθέσεις σε μεγάλους αριθμούς μετά από ομοβροντίες πεζικού. Για τον λόγο αυτό οι μονάδες του ιππικού συνοδεύονταν και από δικές τους μοίρες μουσκετοφόρων. Κάθε σύνταγμα πεζικού (2 μοίρες των 408 ανδρών) και ιππικού (175 άνδρες) κατείχαν τα δικά τους πυροβόλα, το λεγόμενο «συνταγματικό πυροβολικό», το οποίο αύξανε τη δύναμη πυρός και την αποτελεσματικότητα των ομοβροντιών του πεζικού.¹⁰⁹ Ο νέος στρατός του Γουστάβου Β΄ Αδόλφου και ο διοικητικός μηχανισμός που τον υποστήριζε θα δοκιμαζόταν για πρώτη φορά το 1617 κατά την σουηδική εισβολή στις λιβονιανές κτήσεις της Κοινοπολιτείας.

Η πρώτη φάση της εισβολής συντελέστηκε το 1617-1618, αμέσως μετά το τέλος του ρωσο-σουηδικού πολέμου. Ο Γουστάβος Β΄ Αδόλφος επιθυμούσε να εκμεταλλευτεί την εμπλοκή της Κοινοπολιτείας σε ταυτόχρονο πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Ρωσία (μέχρι το 1618) τη δεδομένη στιγμή και τη συνεπαγόμενη αδυναμία της να αντιτάξει ισχυρές δυνάμεις εναντίον του. Πράγματι, μέχρι το 1618 ο Σουηδός βασιλιάς είχε καταλάβει το νησιωτικό οχυρό του Ντίναμιντε (Dünamünde-Daugavgrīva) πλησίον της Ρίγας και τον λιμένα του Πέρναου (Pernau) στη νότια Εσθονία χωρίς αντίσταση. Όσον αφορά την κατάληψη του Ντίναμιντε, αυτή έγινε κατόπιν πρόσκλησης μερών της τοπικής αριστοκρατίας.¹¹⁰ Ακολούθησε διετής ανακωχή, την οποία ο Γουστάβος Αδόλφος επιθυμούσε να επεκτείνει σε μακροπρόθεσμη συνθήκη ειρήνης, καθώς η χώρα του βρισκόταν σε συνεχόμενο πόλεμο από το 1597. Ο Σιγισμούνδος αρνήθηκε παρά το γεγονός ότι ο Γουστάβος ήταν διατεθειμένος να κατευνάσει τον εξάδελφό του επιστρέφοντας τα μέχρι εκείνη τη στιγμή κέρδη του.

Η κατάσταση για την Κοινοπολιτεία ήταν δυσχερέστερη κατά την λήξη της ανακωχής και τη δεύτερη φάση του λιβονιανού πολέμου. Τα πολωνο-λιθουανικά στρατεύματα είχαν ηττηθεί από τους Οθωμανούς λίγο νοτιότερα του Δνειστέρου, γεγονός που συνιστούσε ευνοϊκή συγκυρία για τη συνέχιση της σουηδικής προσπάθειας στη Λιβονία, η οποία από το καλοκαίρι του 1621 επικεντρώθηκε στην πολιορκία της Ρίγας. Τα χαρακώματα τα οποία έσκαψε το σουηδικό πεζικό απέτρεψαν τις προσπάθειες ανακούφισης της πόλης, που οργανώθηκαν από Λιθουανούς ανώτερους αριστοκράτες, αποδεικνύοντας για πρώτη φορά στην πράξη την «αξία του σκαψίματος» της ολλανδικής σχολής. Η μεγάλη ανάγκη για την ανακούφιση της πόλης από τη σουηδική πολιορκία συνέπεσε με την πολύμηνη μάχη του Κοτύν (Khotyn-Chocim), όπου ένα πολωνο-λιθουανικό στράτευμα 45.000-46.000 ανδρών πολιορκήθηκε από έναν κατά πολύ υπέρτερο οθωμανικό στρατό στο οχυρωμένο *tabor*¹¹¹ του. Η Κοινοπολιτεία συνεπώς δεν ήταν σε θέση να αποτρέψει την απώλεια της πλουσιότερης ίσως πόλης της βαλτικής, η οποία έπεσε μετά από τέσσερις μήνες. Χωρίς σημαντική αντίσταση κατελήφθησαν και οι σημαντικότερες πόλεις του υποτελούς στην Κοινοπολιτεία δουκάτου της Κουρονίας (ή Κουρλάνδης). Μετά τις επιτυχίες του Σουηδός βασιλιάς πάλι προέβη σε μία κατευναστική

¹⁰⁸ Howard, *Ο Ρόλος του Πολέμου στη Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία*, 113. Όσον αφορά την τακτική του ιππικού *caracole* βλ. Dupuy and Dupuy, *The Collins Encyclopaedia of Military History*, 498.

¹⁰⁹ Για μία συνοπτική περιγραφή των μεταρρυθμίσεων του Γουστάβου Β΄ Αδόλφου βλ. Dupuy and Dupuy, *The Collins Encyclopaedia of Military History*, 572-579 καθώς και Fuller J.F.C., *Οι Αποφασιστικές Μάχες*, 653-654.

¹¹⁰ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 147.

¹¹¹ Κινούμενο φρούριο αποτελούμενο κυρίως από κάρα.

κίνηση προς τον Σιγισμούνδο προσφέροντάς του ξανά την επιστροφή όλων των κερδών του στη Λιβονία με αντάλλαγμα μία μακροχρόνια συνθήκη ειρήνης μεταξύ τους, όμως ο εξαδελφός του αρνήθηκε ξανά. Ήταν η τελευταία φορά που ο Γουστάβος Αδόλφος θα προσπαθούσε να αναμείξει τη στρατηγική του ενάντια στην Κοινοπολιτεία με στοιχεία κατευνασμού μέχρι το 1635.

Το 1622 υπογράφηκε ξανά ανακωχή ανάμεσα στους δύο μονάρχες. Κατά το μεσοδιάστημα μέχρι την επανέναρξη των εχθροπραξιών το 1625 είχαν συντελεστεί δύο σημαντικές αλλαγές που ενίσχυαν την ένταση της προσλαμβάνουσας απειλής που συνιστούσε η Κοινοπολιτεία για τη Σουηδία. Πρώτον, τον Νοέμβριο του 1620 ο Χριστιανός του Άνχαλτ, στρατιωτικός ηγέτης της Προτεσταντικής Ένωσης κατά την Βοημική φάση του Τριακονταετούς Πολέμου, είχε ηττηθεί στη μάχη του Λευκού Όρους από τις αυτοκρατορικές δυνάμεις και η θέση του Αυτοκράτορα είχε αρχίσει να ενισχύεται.¹¹² Δεύτερον, από το 1624 άρχισε να διαφαίνεται, ότι η διάθεση του Σιγισμούνδου Γ΄ να ανακτήσει τον σουηδικό θρόνο συνοδευόταν από προσπάθειές του να αναπτύξει ναυτική ισχύ στη βαλτική.¹¹³

Η προοπτική μιας επικράτησης του Αυτοκράτορα ταυτόχρονα με την ναυπήγηση στόλου στην Κοινοπολιτεία συνδυάστηκε με το ξέσπασμα επιδημίας τύφου στο σουηδικό στράτευμα στη Λιβονία. Η αντίδραση του Σουηδού βασιλιά ήταν ανάλογη του επιθετικού πνεύματος που διακατείχε τη στρατηγική σκέψη του. Αντί να αποσυρθεί ή να προσπαθήσει ξανά να αναζητήσει μια διπλωματική λύση στον πολυετή ανταγωνισμό της χώρας του με την Κοινοπολιτεία, οργάνωσε ένα μικρό στράτευμα και επιτέθηκε αιφνιδιαστικά στα χειμερινά καταλύματα του πολωνο-λιθουανικού στρατού στο Wallhof. Σκοπός του ήταν να αρνηθεί τη δυνατότητα στον στρατό της Κοινοπολιτείας να ανακαταλάβει τη Λιβονία, όσο ο στρατός του ήταν καταβεβλημένος και μειωμένος από τον τύφο, ή ακόμα χειρότερα απών σε ένα άλλο θέατρο αντιπαράθεσης. Η επίθεση ήταν επιτυχής και το γεγονός αυτό επέτρεψε την εισβολή της Σουηδίας στην Πρωσία χωρίς τον άμεσο κίνδυνο να εισβάλει η Κοινοπολιτεία στη Λιβονία.¹¹⁴

Ο Γουστάβος Αδόλφος επέλεξε την Πρωσία ελπίζοντας, ότι με το να καταλάβει τις πολύτιμες οικονομικά και εμπορικά πόλεις στην έξοδο του ποταμού Βιστούλα θα προξενούσε εξουθενωτικό οικονομικό κόστος στην Κοινοπολιτεία και θα την εξανάγκαζε σε διαπραγματεύσεις.¹¹⁵ Η επιλογή επίσης του πρωσικού θεάτρου αποσκοπούσε στην απονομιμοποίηση της πολεμικής προσπάθειας του αντιπάλου, καθώς τα εδάφη της βασιλικής αλλά και της δουκικής Πρωσίας ήταν προτεσταντικά. Επίσης ο καλβινιστής εκλέκτορας του Βρανδεμβούργου ήταν από το 1619 και Δούκας της Πρωσίας, καθώς και κουνιάδος του Γουστάβου Αδόλφου και πρόσφατα είχε μεσολαβήσει προκειμένου να παρέμβει ο Γουστάβος Αδόλφος στον Τριακονταετή Πόλεμο. Συνεπώς, είναι πιθανό, να υπήρχαν στη σουηδική πλευρά ελπίδες συνδρομής από τον Εκλέκτορα. Πράγματι, οι σχεδόν όλες οι πρωσικές πόλεις πλην του Ντάνσιγκ (Danzig-Gdansk) δεν αντιστάθηκαν στον Λουθηρανό Σουηδό βασιλιά και συνεργάστηκαν μαζί του, αλλά ο Εκλέκτορας, όμως, κράτησε επαμφοτερίζουσα στάση κατά

¹¹² Fuller, *Οι Αποφασιστικές Μάχες*, 638.

¹¹³ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 147.

¹¹⁴ Ο.π., 150.

¹¹⁵ Για τον ορισμό της στρατηγικής της εξουθένωσης βλ. Κολιόπουλος Κ, Η στρατηγική σκέψη, 31.

την απόβαση του σουηδικού στρατού το 1626. Τέλος, τα εδάφη της βασιλικής κυρίως Πρωσίας ήταν εύφορα, γεγονός που διευκόλυνε την επιμελητεία του στρατεύματος.¹¹⁶

Η αντεπίθεση από την Κοινοπολιτεία, αναμενόμενη από τους πολιορκημένους υπερασπιστές της Ρίγας από το καλοκαίρι του 1621, ξεκίνησε στη βασιλική Πρωσία μόλις το καλοκαίρι του 1626. Η ύπαρξη εσωτερικής νομιμοποίησης των ανασχετικών προσπαθειών της Κοινοπολιτείας φαίνεται από το γεγονός ότι ο Σιγισμούνδος Γ΄ είχε καταφέρει ήδη από το 1615 και μετά να λάβει την έγκριση της Δίαιτας για σημαντικές πολεμικές δαπάνες, οι οποίες όμως είχαν αφιερωθεί στο μεγαλύτερο μέρος τους στην προσπάθεια εναντίον των Οθωμανών. Επίσης, μέχρι το 1628 η τυπική φορολογία για την κατοχή γης είχε αυξηθεί πρώτα κατά 800% και έπειτα κατά 1200%, πράγμα που καταδεικνύει τη διάθεση της Δίαιτας να στηρίζει και την ανάσχεση της σουηδικής απειλής στη Λιβονία και κυρίως στην Πρωσία. Συχνά, όμως, οι αποφάσεις της Δίαιτας και του βασιλιά δεν εφαρμόζονταν από τις τοπικές διαιτίνες (*sejmik-dietines*), ή εφαρμόζονταν σε βαθμό ανάλογο της εγγύτητας της εκάστοτε απειλής.¹¹⁷ Συνεπώς, η εσωτερική νομιμοποίηση των πολεμικών προσπαθειών της Κοινοπολιτείας είχε στην προκειμένη περίπτωση δύο επίπεδα: το ένα αφορούσε το κεντρικό νομοθετικό όργανο, την Δίαιτα και το δεύτερο τους τοπικούς θεσμούς εκπροσώπησης της τάξης των ευγενών, το οποίο είχε και την ευθύνη εφαρμογής της πολιτικής και των δαπανών που ενέκρινε η κεντρική Δίαιτα. Στο κεντρικό επίπεδο μπορεί ο βασιλιάς να κατάφερνε να εξασφαλίσει τη νομιμοποίηση για την άντληση πόρων, αλλά τα πράγματα ήταν συχνά διαφορετικά τοπικό επίπεδο. Είναι σημαντικό επίσης να αναφερθεί, ότι η αύξηση στην φορολογία στην έγγεια ιδιοκτησία που ψήφισε η Δίαιτα, για να στηριχθούν οι αμυντικές προσπάθειες της δεκαετίας του 1620, μπορεί να φαίνεται εντυπωσιακή σε μέγεθος, αλλά η πραγματική και κυρίως η οριακή αξία των προσόδων που απέφερε στο βασιλικό ταμείο κάθε νέα αύξηση της φορολογίας μειωνόταν από τον ολοένα αυξανόμενο πληθωρισμό. Επίσης ο υπολογισμός της προς φορολόγηση ιδιοκτησίας γινόταν με στοιχεία του 1578 και η αριστοκρατία της Κοινοπολιτείας αντιστεκόταν σθεναρά στον επανυπολιγισμό τους.¹¹⁸ Παρ' όλα αυτά βρέθηκαν οι πόροι για την αντιπαράταξη ενός ισάριθμου στρατεύματος με το σουηδικό, καθώς και για την ενίσχυσή του, όποτε αυτό χρειαζόταν.

Η πρώτη μάχη της πρωσικής εκστρατείας έγινε στα περίχωρα της πόλης Mewe. Το ιππικό της Κοινοπολιτείας απώθησε το σουηδικό ιππικό κατά τα πρότυπα των αναμετρήσεων των πρώτων δύο δεκαετιών του αιώνα, παρά την τις βελτιωτικές σουηδικές μεταρρυθμίσεις, αλλά, όχι με την ευκολία και τις καταστροφικές συνέπειες των μαχών του Κίρχολμ και του Κλούσινο. Η ικανότητα του σουηδικού πεζικού να σκάβει χαρακώματα και να αμύνεται πίσω από αυτά έκρινε την αναμέτρηση, αφού όλες οι επιθέσεις του εχθρικού ιππικού απωθήθηκαν με αποτέλεσμα ο στρατός της Κοινοπολιτείας να υποχωρήσει. Η επόμενη μάχη έγινε στο Dirschau το καλοκαίρι του 1627. Και οι δύο διοικητές προσπαθούσαν να προκαλέσουν επίθεση του αντιπάλου ιππικού στις οχυρές θέσεις του πεζικού τους, κίνηση στην οποία και οι δύο αρνούνταν να προβούν. Τη μάχη έκρινε η αιφνιδιαστική επίθεση του σουηδικού ιππικού στους ουσάρους της Κοινοπολιτείας, γεγονός που σηματοδοτεί την πρώτη φορά που οι Σουηδοί

¹¹⁶ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 151.

¹¹⁷ Frost, *Northern Wars*, 149.

¹¹⁸ Ο.π., 150.

ιππείς κατανίκησαν Πολωνο-Λιθουανούς. Ο Πολωνός διοικητής παραχώρησε το πεδίο στον Γουστάβου Αδόλφου, αλλά χωρίς σοβαρές απώλειες.¹¹⁹

Από τη μάχη του Dirschau και μετά η αντιπαράθεση χαρακτηρίζεται από την μεταστροφή της πολωνο-λιθουανικής στρατηγικής, η οποία παύει πλέον να αναζητά την αποφασιστική νίκη κατά των σουηδικών δυνάμεων κατά τα πρότυπα των νικηφόρων για αυτήν αναμετρήσεων της περιόδου 1600-1610 και μπαίνει σε ένα πλαίσιο εξουθένωσης των δυνάμεων του αντιπάλου. Στόχος του Πολωνού χετμάνου Κονιεκπόλσκι (Koniecpolski) είναι από το 1627 και μετά η αποστέρωση των τοπικών πηγών τροφοδοσίας του σουηδικού στρατού και η προσπάθεια σύλληψης ή καταστροφής απομονωμένων μισθοφορικών σωμάτων που έβαιναν προς ενίσχυση του Γουστάβου Αδόλφου. Από το 1626 επίσης είχε δημιουργηθεί και ένας μικρός πολωνο-λιθουανικός στόλος, ο οποίος είχε ξεκινήσει να διεξάγει πειρατικές επιχειρήσεις κατά των Σουηδών με ιδιαίτερη επιτυχία συλλαμβάνοντας ακόμα και μια από τις σουηδικές ναυαρχίδες. Η επιτυχία τέτοιου τύπου παρεμποδιστικών επιχειρήσεων από ένα στόλο σαφώς μειωψφούντα σε σχέση με τον αντίπαλό του καταδεικνύει την αξία της έννοιας της ενεργούς στόλου στη θαλάσσια άμυνα που περιγράφει ο Sir Julian S. Corbet στο έργο του *Some Principle of Maritime Strategy*.¹²⁰ Η θέση του σουηδικού στρατού από το 1627 στην Πρωσία ήταν ιδιαίτερος δυσχερής, καθώς η επιμελητειακή του υποστήριξη και η ενίσχυσή του παρεμποδιζόταν επιτυχώς από το στρατό της Κοινοπολιτείας.

Την κατάσταση του Γουστάβου Αδόλφου περιέπλεξε ακόμη περισσότερο μια εξέλιξη που αφορούσε το διεθνές περιβάλλον γύρω από τη σύγκρουση στην Πρωσία. Το 1625 ο βασιλιάς της Δανίας, Χριστιανός Δ΄, είχε παρέμβει κατόπιν παρότρυνσης και οικονομικής ενίσχυσης από την Αγγλία/Σκωτία και τη Γαλλία, υπέρ των εναπομεινάντων προτεσταντικών δυνάμεων στον εξελισσόμενο Τριακονταετή Πόλεμο. Η κατάληξη της παρέμβασής του, όμως, υπήρξε αποτυχημένη, καθώς ο Δανός βασιλιάς μέχρι το 1628 είχε ηττηθεί κατά κράτος από τον «βαθύπλουτο Βοημό»¹²¹ διοικητή των αυτοκρατορικών δυνάμεων Βάλλενσταϊν (Albrecht von Wallenstein). Οι πολυπληθείς αυτοκρατορικές δυνάμεις προωθούνταν προς τον βορά χωρίς επιτυχημένη αντίσταση και είχαν αρχίσει να ξεπερνούν τα σύνορα της Αυτοκρατορίας προς την κατεύθυνση της χερσονήσου της Γιουτλάνδης.¹²² Η εξέλιξη αυτή δεν επηρέαζε τη σουηδική προσπάθεια μόνο στο επίπεδο της αύξησης των παραστάσεων απειλής από την δυνητική ολοκληρωτική επικράτηση του Αυτοκράτορα και του καθολικού στρατοπέδου στον γερμανικό χώρο, αλλά είχε απτές επιβαρυντικές συνέπειες στον πόλεμό της στην Πρωσία, αφού οι δυνάμεις τις Κοινοπολιτείας άρχισαν να ενισχύονται από τμήματα του αυτοκρατορικού στρατού.¹²³ Όταν ο Βάλλενσταϊν έφτασε μάλιστα έξω από τα τείχη της πόλης Στράσλουντ (Strasund), μέλος της πάλαι ποτέ κραταιάς Χανσεατικής Ένωσης, και έλαβε από τον Αυτοκράτορα τον τίτλο του «Αρχιναυάρχου της Βαλτικής» δείχνοντας την πρόθεση των

¹¹⁹ Ο.π., 107-109.

¹²⁰ Sir Julian Stafford Corbet, *Some Principles of Maritime Strategy*(e-book), ed. Suzanne Shell & Keith Edkins (The Project Gutenberg, 2005), Accessed on 25-12-19 at: <http://www.gutenberg.org/files/15076/15076-h/15076-h.htm>, 211-212.

¹²¹ Fuller, *Αποφασιστικές Μάχες*, 639.

¹²² Peter H. Wilson, *The Thirty Years War: Europe's Tragedy*, (Cambridge-Massachusetts, Harvard University Press, 2009), 419-421.

¹²³ Frost, *Northern Wars*, 111.

αυτοκρατορικών δυνάμεων, να ελέγξουν όχι μόνο τις αυτοκρατορικές ακτές της βόρειας Γερμανίας, αλλά και προβάλλουν ναυτική ισχύ στη Βαλτική πιθανότατα με ισπανική βοήθεια, ενώ ταυτόχρονα συνέδραμαν στην αμυντική προσπάθεια του Σιγισμούνδου Γ, οι βασιλείς της Σουηδίας και της Δανίας, παρά τις ιστορικές εχθρικές τους σχέσεις αναγκάστηκαν σε στρατιωτική συνεργασία το 1628, προκειμένου να μην πέσει η πόλη στα χέρια του Βάλλενσταϊν.¹²⁴ Ο υπάρχων στόλος της Κοινοπολιτείας τέθηκε μάλιστα στη διάθεση και υπό τις διαταγές του Βοημού διοικητή σηματοδοτώντας τη σύμπραξη της Κοινοπολιτείας με τις αυτοκρατορικές δυνάμεις.¹²⁵

Η επιτυχημένη άμυνα του Στράσλουντ οργανώθηκε ταυτόχρονα με τις δύσκολες πολεμικές προσπάθειες στην βασιλική (κυρίως) Πρωσία. Ήδη από το 1627 η στρατηγική εξουθένωσης της Κοινοπολιτείας είχε αρχίσει να αποδίδει. Ο σουηδικός στρατός προκειμένου να ανταπεξέλθει στις αυξημένες απαιτήσεις κινητικότητας του πολέμου εξουθένωσης, που ασκούσε το ανώτερο πολωνο-λιθουανικό ιππικό, αύξανε σταθερά την αναλογία ιππικού/πεζικού στις τάξεις του. Αντίστοιχα ο στρατός της Κοινοπολιτείας, προκειμένου να αποφύγει ήττες σε μάχες, αντίστοιχες του Mewe και του Dirschau, αύξανε την αναλογία πεζικού/ιππικού και χρησιμοποιούσε τις αμυντικές οχυρωματικές τεχνικές των Σουηδών ολοένα και περισσότερο.¹²⁶ Και οι δύο εχθροί προσαρμόζονταν με ταχύτητα στις ιδιαιτερότητες της σύγκρουσης και του τρόπου πολέμου του αντιπάλου τους, αλλά απέφευγαν τη διενέργεια αποφασιστικών μαχών. Από την κατάσταση αυτή ευνοημένη ήταν η Κοινοπολιτεία, η οποία, όσο παρεμπόδιζε την ευρεία ενίσχυση από μισθοφόρους και την επιμελητεία του σουηδικού στρατού, βρισκόταν ολοένα και περισσότερο σε θέση να ακυρώνει τα πέραν του 1626 εδαφικά οφέλη της σουηδικής εισβολής, ενώ ταυτόχρονα ο στρατός της ενισχυόταν σταθερά από τις αυτοκρατορικές δυνάμεις του Βάλλενσταϊν.¹²⁷ Τα έτη 1628-1629 φαινόταν να επιβεβαιώνεται πλέον ξεκάθαρα η πεποίθηση του Γουστάβου Β΄ Αδόλφου ότι «όλοι οι πόλεμοι που βρίσκονται σε εξέλιξη στην Ευρώπη έχουν συνενωθεί και έχουν γίνει ένας ενιαίος πόλεμος».¹²⁸ Το πρόβλημα ήταν, ότι ήταν πιθανό να βρεθεί ανάμεσα στους ηττημένους.

Αυτά που στην ουσία «έσωσαν» τις πολεμικές προσπάθειες της Σουηδίας στην Πρωσία ήταν η ευρύτερη ευρωπαϊκή ανησυχία για την εξέλιξη του πολέμου στον γερμανικό χώρο και η σταδιακή απώλεια της εσωτερικής νομιμοποίησης για την ανασχετική προσπάθεια της Κοινοπολιτείας, που προκάλεσε η κόπωση από τις αυξημένες και παρατεταμένες οικονομικές θυσίες της τάξης των ευγενών, καθώς και η παραδοσιακή καχυποψία τις στοχεύσεις του βασιλικού κέντρου. Οι σαρωτικές ήττες του Δανού βασιλιά από τον Βάλλενσταϊν και η προοπτική πραγμάτωσης του «βαλτικού του σχεδίου»¹²⁹ δεν θορύβησαν μόνο τη Σουηδία, αλλά υπήρξαν ιδιαίτερος ανησυχητικές και για τη Γαλλία, την Αγγλία και τις επαναστατημένες ενωμένες επαρχίες της Ολλανδίας.¹³⁰ Οι τρεις δυνάμεις και ειδικά η Γαλλία έβλεπαν στο πρόσωπο του Γουστάβου Αδόλφου έναν νέο Χριστιανό Δ΄, ο οποίος επιτυχημένα αυτή τη φορά

¹²⁴ Wilson, *The Thirty Years War*, 431-432.

¹²⁵ Frost, *The Northern Wars*, 114.

¹²⁶ Ο.π., 110-111.

¹²⁷ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 158-159.

¹²⁸ Παρατίθεται στο Fuller, *Αποφασιστικές Μάχες*, 655.

¹²⁹ Wilson, *The Thirty Years War*, 426.

¹³⁰ Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 47-48.

θα παρεμπόδιζε την αυτοκρατορική επικράτηση εντός του γερμανικού χώρου.¹³¹ Για να μπορέσει, όμως, να πραγματοποιηθεί μια εξισορροπητική από τη σκοπιά της Γαλλίας σουηδική παρέμβαση στον Τριακονταετή Πόλεμο, έπρεπε να κλίσει το πρωσικό μέτωπο για τον Σουηδό βασιλιά. Η γαλλική μεσολάβηση ανάμεσα στην Σουηδία και την Κοινοπολιτεία ξεκίνησε το 1629 με σκοπό να βρεθεί μία λύση που να εξασφαλίζει στη Σουηδία οικονομικές προσόδους, που θα διευκόλυναν την επερχόμενη εμπλοκή της κατά του Αυτοκράτορα στη Γερμανία. Η Κοινοπολιτεία, παρά το γεγονός ότι βρισκόταν σε πλεονεκτική θέση σε σχέση με τη Σουηδία το 1629, υπέκυψε στις γαλλικές πιέσεις και προέβη στην παραχώρηση του λιμένα Έλμπινγκ (Elbing) στη Σουηδία, ενώ οι υπόλοιπες κατεχόμενες από τον σουηδικό στρατό πόλεις της Πρωσίας πέρασαν στην προσωρινή διοίκηση του Εκλέκτορα του Βρανδεμβούργου (και Δούκα της Πρωσίας) για τη διάρκεια της ανακωχής, που υπεγράφη στο Άλτμαρκ το 1629.¹³² Τέλος, στον Σουηδό βασιλιά παραχωρήθηκαν και δικαιώματα για την είσπραξη διοδίων από μία σειρά πρωσικών πόλεων με πιο σημαντική το Ντάνσιγκ.¹³³

Ο λόγος που η Κοινοπολιτεία υπέκυψε και προέβη σε ευρείες παραχωρήσεις προς τη Σουηδία, παρά την ευνοϊκή για αυτήν εξέλιξη της στρατιωτικής αντιπαράθεσης, βρισκόταν στην απόσυρση της καθοριστικής νομιμοποιητικής στήριξης των πολεμικών προσπαθειών της χώρας από την τάξη των ευγενών. Οι μεγάλες φορολογικές επιβαρύνσεις της περιόδου 1615-1629 κατέστησαν αποφασιστικά αντιδημοφιλείς, όταν έγινε γνωστό, ότι ο Σουηδός βασιλιάς ήταν διατεθειμένος να παραχωρήσει τα εδαφικά του οφέλη στη Λιβονία με αντάλλαγμα την παραίτηση του Σιγισμούνδου Γ' από την αξίωσή του στο στέμμα της Σουηδίας. Η τάξη των ευγενών θεώρησε, ότι οι επανειλημμένες αρνήσεις του βασιλιά τους να βρεθεί διπλωματική λύση πριν το 1626 προκάλεσαν τη Σουηδική εισβολή και τις συνεπαγόμενες θυσίες τους. Υπήρχε επίσης μεγάλη ανησυχία για την ολοένα και αυξανόμενη εμπλοκή της Κοινοπολιτείας στον Τριακονταετή Πόλεμο, γεγονός που, αν εξελισσόταν σε επίσημη πολυνο-λιθουανική παρέμβαση, θα μονιμοποιούσε τις θυσίες των ευγενών υπέρ της διατήρησης ενός μεγάλου μονίμου στρατεύματος, μια προοπτική που εκλαμβάνονταν από την τάξη των ευγενών ως απειλή προς τις παραδοσιακές της ελευθερίες. Η καταπάτηση δε των ελευθεριών των Γερμανών πριγκίπων κατά τη δεκαετία του 1620 με απαρχή την κατάσχεση των γαιών του Φρειδερίκου Γ', κόμη Παλατίνου του Ρήνου και βιαίως εκπτώτου βασιλιά της Βοημίας,¹³⁴ και με αποκορύφωμα το Διάταγμα της Αποκατάστασης, συντελέστηκε με όργανο επιβολής τον αυτοκρατορικό στρατό του Βάλλενσταϊν και αποτελούσε ένα παράδειγμα προς αποφυγήν για την τάξη των ευγενών στην Κοινοπολιτεία. Μια Κοινοπολιτεία, όπου παρατεταμένη κινητοποίηση ενός μεγάλου στρατεύματος θα μπορούσε να καταστήσει τον βασιλιά ικανό, να προβεί σε ενέργειες αντίστοιχες με αυτές που είχαν συντελεστεί εντός της Αυτοκρατορίας,

¹³¹ Cicely Veronica Wedgwood, *The Thirty Years War*, (New York, New York Review Books, 2005), 238.

¹³² Wilson, *The Thirty Years War*, 433.

¹³³ Frost, *The Northern Wars*, 114.

¹³⁴ Ο Φρειδερίκος του Παλατινάτου είχε υποστεί το «Αυτοκρατορικό Ανάθεμα» (Imperial Ban) με αποτέλεσμα να χάσει όλους τους τίτλους και τις κτήσεις του. Ως κόμης Παλατίνος του Ρήνου απώλεσε και το δικαίωμά του να ψηφίζει στις αυτοκρατορικές εκλογές. Το δικαίωμά του αυτό μεταφέρθηκε στον συγγενή του της δυναστείας των Βίτελσμπαχ (Wittelsbach), Μαξιμιλιανό της Βαυαρίας, ηγέτη της Καθολικής Ένωσης, ο οποίος έκτοτε φέρει τον τίτλο του Εκλέκτορα. Η καθαίρεση του Φρειδερίκου Γ' αποτέλεσε ευθεία αμφισβήτηση της Χρυσής Βούλας του 1356 και ως εκ τούτου σφοδρό πλήγμα στη συνταγματική τάξη της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας με ιδιαίτερως χαμηλή εσωτερική νομιμοποίηση. Fuller, *Οι Αποφασιστικές Μάχες*, 638-639. • Wilson, *The Thirty*, 354-356.

πρέπει να αποτελούσε για την απείθαρχη τάξη των *szlachta* μια αποφευκτέα δυστοπία. Έτσι, οι διεθνείς πιέσεις για την υπογραφή της εξαετούς Ανακωχής του Άλτμαρκ συνδυάστηκαν με τις πιο καθοριστικές εσωτερικές, πράγμα που έσωσε τον Γουστάβο Αδόλφο από σχεδόν βέβαιη ήττα και τον κατέστησε ικανό να παρέμβει ενισχυμένος στις γερμανικές υποθέσεις.¹³⁵

2.3. Η Πρώτη Φάση της Σουηδικής Παρέμβασης στον Τριακονταετή Πόλεμο (1630-1635)

Με τον πόλεμο στη βασιλική Πρωσία να έχει λήξει υπέρ του, παρά το γεγονός ότι οι δυνάμεις της Κοινοπολιτείας βρίσκονταν σε πολύ ευνοϊκότερη θέση από αυτές της Σουηδίας, ο Γουστάβος Αδόλφος μπορούσε να συγκεντρώσει τις δυνάμεις του για την ανάσχεση της απειλής της πλήρους επικράτησης των αυτοκρατορικών δυνάμεων στον γερμανικό χώρο. Όπως αναφέραμε και πιο πάνω, ο Σουηδός βασιλιάς έβλεπε τις απειλές της επικράτησης των Αψβούργων στον Τριακονταετή Πόλεμο και της συνεπαγόμενης δια των όπλων ενίσχυσης του αυτοκρατορικού κέντρου στην κατακερματισμένη πολιτικά Αυτοκρατορία, καθώς και της μόνιμης επιθετικής στάσης του βασιλιά της Κοινοπολιτείας απέναντί του, ως τις δύο όψεις το ίδιου νομίσματος: της προοπτικής οι νότιες ακτές της Βαλτικής να ελεγχθούν από εχθρικά διακείμενες στην Σουηδία καθολικές δυνάμεις.¹³⁶ Το γεγονός ότι το μέτωπο της Κοινοπολιτείας είχε κλείσει ευνοϊκά για αυτόν, δε σήμαινε σε καμία περίπτωση, ότι η απειλή για τη χώρα του είχε μειωθεί. Ο πανίσχυρος και ημιανεξάρτητος διοικητής των αυτοκρατορικών δυνάμεων Βάλλενσταϊν είχε δείξει μέχρι το 1629 κάθε διάθεση να ελέγξει τα λιμάνια της βόρειας βαλτικής ακτής της Γερμανίας, αλλά και της χερσονήσου της Γιουτλάνδης, να αναπτύξει ναυτική ισχύ, καθώς και να συνδράμει στρατιωτικά την Κοινοπολιτεία στον αγώνα της κατά της Σουηδίας. Σίγουρα για τον Σουηδό βασιλιά υπήρχαν και ορισμένα πνευματικά-θρησκευτικά κίνητρα πίσω από την ανασχετική επέμβασή του στον γερμανικό χώρο, αλλά η αντιμετώπιση του βασικού προβλήματος ασφαλείας της χώρας του, αυτό της περικύκλωσής της από εχθρικά διακείμενες δυνάμεις, ήταν η κινητήρια δύναμη πίσω από την απόφαση. Πριν μάλιστα ο ηττημένος από τον Βάλλενσταϊν, Χριστιανός Δ,' υπογράψει τη συνθήκη ειρήνης του Λίμπεκ, ο Γουστάβος Αδόλφος προσπαθούσε να τον πείσει για μια ακόμα -κοινή αυτή τη φορά- παρέμβασή τους στα πράγματα της Αυτοκρατορίας, χρησιμοποιώντας ως μέσο πειθούς τους «υποθετικούς» (μέχρι εκείνη τη στιγμή) στόλους, που επρόκειτο να έχει στη διάθεσή του ο Βάλλενσταϊν, αν δε δράσουν από κοινού.¹³⁷

Το σουηδικό εκστρατευτικό σώμα με τον βασιλιά επικεφαλής του απέπλευσε από την Σουηδία τον Ιούνιο του 1630 και αποβιβάστηκε στις πομερανικές ακτές στις αρχές του επόμενου μήνα. Παρά το γεγονός ότι οι πολιτικές εξελίξεις εντός της Αυτοκρατορίας από το 1626 και μετά ήταν ιδιαιτέρως δυσμενείς για τους προτεστάντες πρίγκηπες της

¹³⁵ Frost, *The Northern Wars*, 112-113.

¹³⁶ Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 46.

¹³⁷ Wedgewood, *The Thirty Years War*, 242-243.

Αυτοκρατορίας, η στήριξή τους προς τον ξένο εισβολέα Σουηδό βασιλιά δεν ήταν καθόλου δεδομένη. Το 1629, μετά την ολοκληρωτική του επικράτηση, ο Αυτοκράτορας Φερδινάνδος Β΄ εξέδωσε το περιβόητο Διάταγμα της Αποκατάστασης (Edict of Restitution), ένα νομοθέτημα σύμφωνα με το οποίο οποιαδήποτε κατάσχεση εκκλησιαστικής γης είχε συμβεί από προτεστάντες πρίγκιπες πριν το 1552 έπρεπε να επιστραφεί στην Καθολική Εκκλησία.¹³⁸ Το Διάταγμα μπορεί να ήταν εξόχως αντιδημοφιλές για πρίγκιπες όπως ο εκλέκτορας Ιωάννης Γεώργιος της Σαξονίας και ο Γεώργιος Γουλιέλμος του Βρανδεμβούργου, οι οποίοι κατείχαν και χώρους «κλειδιά» για την εξέλιξη της γερμανικής εκστρατείας του Γουστάβου Αδόλφου, και μπορεί επίσης η καταπάτηση των «πριγκιπικών ελευθεριών» (princely liberties), με αποκορύφωμα τη στέρηση τίτλων και γης στον Φρειδερίκο του Παλατινάτου να αποτελούσε ένα πολύ αρνητικό προηγούμενο για αυτούς και να απονομιμοποιούσαν τους στόχους και τα μέσα των αυτοκρατορικών πολεμικών προσπαθειών, δεν ήταν όμως αρκετά για να συνταχθούν οι δύο ισχυρότεροι αυτοί προτεστάντες πρίγκιπες με τη Σουηδία σε ανοιχτό πόλεμο εναντίον του Αυτοκράτορα. Ειδικά ο Ιωάννης Γεώργιος της Σαξονίας, κατά τη βοημική φάση του Τριακονταετούς Πολέμου, δεν είχε συνταχθεί στο πλευρό του προτεστάντη εκλέκτορα του Παλατινάτου, αλλά είχε προσφέρει βοήθεια στον Αυτοκράτορα και την Καθολική Ένωση. Δεν ήταν συνεπώς απίθανο οι δύο εκλέκτορες του αυτοκρατορικού κύκλου της Άνω Σαξονίας, να βρίσκονταν πρόθυμα αντιμέτωποι με τον Σουηδό εισβολέα, αν μπορούσαν να έρθουν σε συνεννόηση με τον Αυτοκράτορα για το Διάταγμα της Αποκατάστασης.¹³⁹ Οι μόνοι ξεκάθαροι σύμμαχοι που βρίσκονταν ανοιχτά στο πλευρό του σουηδού βασιλιά ήταν ο δούκας της Πομερανίας Βογίσλαος ΙΔ΄ (Bogislaw IV), ο οποίος σε μεγάλο βαθμό υποχρεώθηκε σε συμμαχία με τη Σουηδία υπό την απειλή των όπλων, η ελεύθερη χανσεατική πόλη Στράσλουντ, της οποίας ο Γουστάβος Αδόλφος είχε αμυνθεί επιτυχώς δύο χρόνια πριν, καθώς και η πόλη του Μαγδεμβούργου.¹⁴⁰

Προκειμένου ο βασιλιάς να φανεί ως ο έμπρακτος υπερασπιστής των ελευθεριών των Γερμανών ηγεμόνων και να ενισχύσει έτσι τη διεθνή νομιμοποίηση του αγώνα του στους προτεστάντες πρίγκιπες, αποκατέστησε τους εξόριστους δούκες του Μεκλεμβούργου στις εστίες τους. Ο τότε δούκας του Μεκλεμβούργου ήταν ο πρόσφατα καθαιρεμένος από την διοίκηση των αυτοκρατορικών στρατευμάτων Βάλλενσταϊν. Ο Βάλλενσταϊν παρέδωσε το Μεκλεμβούργο αμαχητί στις σουηδικές δυνάμεις πιθανότατα για να εκδικηθεί το αυτοκρατορικό-καθολικό στρατόπεδο για τον εξαναγκασμό του σε παραίτηση. Ακόμη εκδικητικότερη, όμως, ενέργεια του Βοημού διοικητή προς τον αυτοκρατορικό σκοπό ήταν η άρνησή του να στηρίξει επιμελητειακά τον αυτοκρατορικό στρατό και τον διάδοχό του στην ηγεσία, Tilly.¹⁴¹ Η άρνηση αυτή Βάλλενσταϊν και εν τέλει η οριστική αποστέρηση των υλικών πόρων που θα μπορούσε να προσφέρει το Μεκλεμβούργο και οι λοιπές εκτενείς κτήσεις του στην επιμελητεία των στρατευμάτων του Tilly πυροδότησε μια αλυσίδα γεγονότων, η οποία όχι μόνο ενίσχυσε τη νομιμοποίηση του αγώνα του Γουστάβου Αδόλφου εντός της Αυτοκρατορίας, αλλά παρείχε και απτά κίνητρα στους μέχρι τότε επικίνδυνα

¹³⁸ Wilson, *Thirty Years War*, 446-448.

¹³⁹ Οι δύο σημαντικότεροι προτεστάντες εκλέκτορες (Βρανδεμβούργο-Σαξονία) θεωρούσαν το Διάταγμα της αποκατάστασης ως το μόνο εμπόδιο για την επίτευξη της ειρήνης στην Αυτοκρατορία. Βλ. Wedgwood, *Thirty Years War*, 257.

¹⁴⁰ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 168-169.

¹⁴¹ Wedgwood, *Thirty Years War*, 275-277.

επαμφοτερίζοντες εκλέκτορες του Βρανδεμβούργου και της Σαξονίας να συμπράξουν με τον βασιλιά. Ο Tilly και ο δεύτερος τη τάξει αξιωματικός του αυτοκρατορικού στρατού, Papenheim, στην προσπάθειά τους να λύσουν το επισιτιστικό πρόβλημα των στρατευμάτων τους πολιορκήσαν δύο πόλεις: το Νέο Βρανδεμβούργο και το Μαγδεμβούργο. Και οι δύο αυτές πόλεις μετά την πολιορκία τους κατέληξαν κατεστραμμένες και πλήρως λεηλατημένες, η πρώτη εσκεμμένα από τον Papenheim, ενώ η δεύτερη όχι.¹⁴² Παρά το ότι η σχεδόν ολική καταστροφή του Μαγδεμβούργου δεν σχεδιάστηκε από τις αυτοκρατορικές δυνάμεις, το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τη λεηλασία του Νέου Βρανδεμβούργου συνέβαλε στην απονομιμοποίηση των μέσων που χρησιμοποιούσε το αυτοκρατορικό στρατόπεδο για να επιτύχει τους στόχους του.¹⁴³ Η κατάσταση, όμως, παρέμενε ακόμη πολύ δύσκολη για τη Σουηδία, καθώς ο εκλέκτορας της Σαξονίας, ο οποίος κατείχε και μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις υπό τον έλεγχό του παρέμενε ακόμη ουδέτερος και βρισκόταν σε ανοιχτή συνεννόηση με τον Αυτοκράτορα και τον Μαξιμιλιανό της Βαυαρίας για την απόσυρση του Διατάγματος της Αποκατάστασης. Μπορεί το Βρανδεμβούργο να είχε ξεκινήσει να παρέχει ορισμένες διευκολύνσεις στη Σουηδία με ιδιαίτερη απροθυμία και μπορεί επίσης κάποια λιγότερα ισχυρά κρατίδια να είχαν στο μεταξύ συμμαχήσει με τον Γουστάβο Αδόλφο (π.χ. Σαξονία-Βαϊμάρη, Έσση-Κάσσελ, Έσση-Ντάρμστατ), η κρίσιμη όμως συνδρομή της Σαξονίας δεν είχε εξασφαλιστεί. Για αυτό επρόκειτο να φροντίσει η ανάγκη των αυτοκρατορικών στρατευμάτων να επισιτιστούν. Μη έχοντας πηγή τροφίμων για το στρατό του μετά την καταστροφή του Μαγδεμβούργου, ο Tilly μετακινήθηκε εντός της επικράτειας του εκλέκτορα της Σαξονίας και υπό την απειλή των όπλων άρχισε να «αντλεί συνεισφορές» από τον ντόπιο πληθυσμό. Ο Tilly κατάφερε, ότι δεν ήταν σε θέση να καταφέρουν το αυτοκρατορικό ανάθεμα στον Φρειδερίκο Γ', οι βάνουσες και οικονομικά επιζήμιες συνεισφορές στις ορδές του Βάλλενσταϊν και το Διάταγμα της Αποκατάστασης μαζί: ο Ιωάννης Γεώργιος της Σαξονίας αποδέχθηκε την πρόταση συμμαχίας του Σουηδού βασιλιά.¹⁴⁴

Ο ενωμένος σουηδικός και σαξονικός στρατός αριθμούσε γύρω στις 47.000 στρατιώτες και προωθήθηκε προς την πόλη της Λειψίας για να συναντήσει τις αυτοκρατορικές δυνάμεις του Tilly και του Papenheim. Η σύγκρουση των δύο στρατών έγινε στην τοποθεσία Μπράιτενφελντ (Breitenfeld) και αποτέλεσε την πρώτη πραγματικά αποφασιστική νίκη του σουηδικού στρατού, στην οποία οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες της προηγούμενης δεκαετίας απέδωσαν καρπούς. Η συμμαχία με τον Ιωάννη Γεώργιο της Σαξονίας ήταν πράγματι πολύ σημαντική για τη συνέχιση της εκστρατείας, καθώς θα ήταν αδύνατον για τον Γουστάβο Αδόλφο, να εκστρατεύσει προς το νότο με τον εκλέκτορα στα μετόπισθόν του να λογίζεται ως δυνητικός αντίπαλος που θα μπορούσε να απειλήσει τις σουηδικές επικοινωνίες του με τη βάση τους στην Πομερανία. Η απόδοση του στρατού του συμμάχου εκλέκτορα, όμως, στα πεδία του Μπράιτενφελντ ήταν τόσο αξιολύπητη, που θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς, αν οι προσπάθειες του βασιλιά να συμμαχήσει μαζί του άξιζαν πραγματικά τον κόπο. Το αριστερό-σαξονικό-πλευρό του ενωμένου στρατού κατέρρευσε και υποχώρησε στην πρώτη επαφή του με τον εχθρό.¹⁴⁵ Η προσπάθεια, όμως, του Tilly να εκμεταλλευτεί το γεγονός αυτό

¹⁴² Ο.π., 278-280.

¹⁴³ Ο.π., 281.

¹⁴⁴ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 171-172.

¹⁴⁵ Fuller, *Αποφασιστικές Μάχες*, 655.

και να κινηθεί εναντίον του ακάλυπτου, μετά την αποχώρηση των Σαξόνων, αριστερού σουηδικού πλευρού με ταυτόχρονο χτύπημα στα νώτα του στρατού του Γουστάβου, αντιμετώπιστηκε από την πειθαρχία και την συνεπαγόμενη από αυτήν αυξημένη κινητικότητα των σουηδικών σχηματισμών. Ενώ, λοιπόν, όσο το κύριο σώμα του σουηδικού στρατού αντιστεκόταν αποτελεσματικά στην αυτοκρατορική γενικευμένη επίθεση, ο βασιλιάς επικεφαλής τμήματος του ιππικού του προήλασε προς τις αρχικές θέσεις του στρατού του Tilly και, αφού κατέλαβε τα αχύλακα κανόνια του, τα έστρεψε εναντίον του αυτοκρατορικού στρατού. Η αυξημένη κινητικότητα του σουηδικού πυροβολικού πεδίου επέτρεψε μεγαλύτερη συγκέντρωση πυρών εναντίον των αυτοκρατορικών πυκνών τετραγώνων, γεγονός που οδήγησε σε φυγή το στράτευμα του Tilly, το οποίο περισσότερο ετράπη σε φυγή.¹⁴⁶

Η νίκη στο Μπράιτενφελντ σηματοδοτεί μια σημαντική αλλαγή στους στόχους και τα μέσα της υψηλής στρατηγικής της Σουηδίας στην παρέμβασή της στον Τριακονταετή Πόλεμο. Η αποφασιστική επιτυχία του σουηδικού στρατού στο πεδίο της μάχης με εμπλοκή και σαξονικών δυνάμεων κατά του Αυτοκράτορα κατέστησε δυνατή την ανάμειξη μιας αμιγούς στρατηγικής ανάσχεσης-και από το σημείο αυτό επέκτασης- με μία στρατηγική συμμαχιών. Εκτός από την σημαντική γαλλική οικονομική βοήθεια που ο Γουστάβος είχε εξασφαλίσει λίγους μήνες πριν το Μπράιτενφελντ με τη συνθήκη του Μπέλβαρντε (Bärwalde),¹⁴⁷ ο βασιλιάς είχε πλέον την απρόθυμη μεν, αλλά έμπρακτη δε βοήθεια του εκλέκτορα της Σαξονίας, ο οποίος επρόκειτο να αναλάβει τη στρατιωτική πίεση στα βοημικά εδάφη του Αψβούργου Αυτοκράτορα.¹⁴⁸ Η συμμαχική σύμπραξη του Ιωάννη Γεωργίου οδηγούσε με τη σειρά της στην παγίωση της συνεργασίας με τον εκλέκτορα του Βρανδεμβούργου, γεγονός που σήμαινε την μεροληπτική στάση των δύο σημαντικότερων προτεσταντών πριγκίπων της Αυτοκρατορίας στο πλευρό του Γουστάβου Αδόλφου.¹⁴⁹ Αυτή η πολύ σημαντική εξέλιξη σε συνδυασμό με τη λαμπρή και καθόλου αναμενόμενη νίκη στο Μπράιτενφελντ συμπάρεσυρε μεγάλο αριθμό λιγότερο σημαντικών προτεσταντών ηγεμόνων στο πλευρό της Σουηδίας. Πάνω στη βάση αυτή η υψηλή στρατηγική της Σουηδίας εξελίσσεται σε μία στρατηγική επέκτασης πλαισιωμένη με ένα πλέγμα συμμαχιών Γερμανών ηγεμόνων γύρω από τον Σουηδό μονάρχη, το οποίο διεύρυνε τις οικονομικές και στρατολογικές δυνατότητες της Σουηδίας, το λεγόμενο *Corpus Evangelicorum*. Παρά της σημαντικές και ταχύτατες επιτυχίες του βασιλιά στη Ρηνανία το *Corpus Evangelicorum*, που στην ουσία αποτελούσε το όραμα του Γουστάβου Αδόλφου για την αντικατάσταση της κυριαρχίας των Αψβούργων στην Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία από μία κυριαρχία δική του, έχαιρε εξαιρετικά χαμηλής διεθνούς νομιμοποίησης.¹⁵⁰ Για την πραγμάτωση των στόχων του επεκτατικού οράματος του βασιλιά ήταν απαραίτητοι οι πόροι που του παρείχαν οι σύμμαχοι ή/και οι υποτελείς του. Κανείς όμως από αυτούς δεν επιθυμούσε να αντικαταστήσει την τυραννία του νόμιμου Αψβούργου αυτοκράτορα με την υποτέλεια σε έναν ξένο εισβολέα. Ακόμα και ο Φρειδερίκος Γ΄ του Παλατινάτου, το σύμβολο της προτεσταντικής αντίστασης κατά του Αυτοκράτορα, αφού επέστρεψε στις πατρογονικές του γαίες και έγινε δεκτός από τον Σουηδό βασιλιά με τιμές,

¹⁴⁶ Wilson, *Thirty Years War*, 472-476.

¹⁴⁷ Ο.π., 464-465.

¹⁴⁸ Wedgewood, *Thirty Years War*, 294.

¹⁴⁹ Ο.π., 296.

¹⁵⁰ Wilson, *Thirty Years War*. 485-487.

ένοιωθε ιδιαίτερα άβολα με τις μαξιμαλιστικές στοχεύσεις του Γουστάβου. Αντίστοιχα αντιδημοφιλείς ήταν και οι προβλεπόμενες ριζικές «ανταλλαγές» εδαφών εντός της Αυτοκρατορίας, στις οποίες στόχευε να προβεί ο βασιλιάς προκειμένου να διατηρήσει στις κτήσεις του το δουκάτο της Πομερανίας.¹⁵¹ Ειδικά το ζήτημα της Πομερανίας ενέτεινε την απροθυμία του κουνιάδου του, Γεωργίου Γουλιέλμου του Βρανδεμβούργου (και της Πρωσίας) να συνδράμει στις προσπάθειες του βασιλιά. Αν ,δε, ο εκλέκτορας της Σαξονίας απέσυρε τη στήριξή του στον Γουστάβο Αδόλφο,¹⁵² ήταν σχεδόν δεδομένο ότι θα αποσκιρτήσει και ο εκλέκτορας του Βρανδεμβούργου, πράγμα που θα καθιστούσε επισφαλής εν συνόλω την εύθραυστη και πολύ πρόσφατη ηγεμονία της Σουηδίας στο προτεσταντικό στρατόπεδο. Αν υπήρχε ,επίσης, ένας και μόνο πρίγκηπας ο οποίος επ' ουδενί δεν ήταν διατεθειμένος να δει την Αυτοκρατορία να κυριαρχείται από έναν ξένο εισβολέα, αυτός ήταν ο εκλέκτορας της Σαξονίας. Τέλος, τα σχέδια και οι κινήσεις του Σουηδού βασιλιά δημιουργούσαν και έντονη ανησυχία στη Γαλλία, η οποία δεν επιθυμούσε επίσης την ολική καταστροφή της Αυτοκρατορίας και την αντικατάστασή της από την ηγεμονία μιας φιλόδοξης νέας δύναμης, η οποία απ' ό,τι φαινόταν τον χειμώνα του 1631-1632 κυριαρχούσε και σε καθολικά γειτνιάζοντα στη Γαλλία γερμανικά εδάφη.¹⁵³ Το γεγονός ότι οι στόχοι της επεκτατικής στρατηγικής της Σουηδίας είχαν χαμηλή διεθνή νομιμοποίηση, σε συνδυασμό με την πραγματικότητα, ότι η επιτυχία του όλου συμμαχικού εγχειρήματος ήταν αποτέλεσμα μιας και μόνης αποφασιστικής νίκης και ότι το συνεκτικό του στοιχείο ήταν η χαρισματική προσωπικότητα του Γουστάβου Αδόλφου, καθιστούσε ιδιαίτερος επικίνδυνη την προοπτική μιας ήττας, αλλά και της απώλειας του μονάρχη.¹⁵⁴ Η ήττα επρόκειτο να έρθει μέσα στα επόμενα τρία χρόνια. Η απώλεια του ταλαντούχου μονάρχη ήταν πολύ πιο κοντά.

Όσο ο Γουστάβος Αδόλφος βρισκόταν στη Φρανκφούρτη επί του Μάιν και δεχόταν στην αυλή του ξένους απεσταλμένους προσπαθώντας να προβεί σε κάποιες εξισορροπητικές συνεργασίες κατά του Φερδινάνδου Β' με το Χανάτο της Κριμαίας και με τον νέο βοεβόδα της Τρανσυλβανίας, οι οποίες όμως δεν τελεσφόρησαν,¹⁵⁵ αλλά αποτέλεσαν μια πρώτη επαφή της Σουηδίας με δυνάμεις μετέπειτα χρήσιμες στις επιδιώξεις της, οι καθολικές δυνάμεις ανασυντάσσονταν. Παράλληλα ο αυτοκρατορικός στρατός υπό τον Tilly είχε ανασυνταχθεί, όπως επίσης και ένα μικρότερο στράτευμα υπό τον Papenheim, το οποίο προήλασε προς βορρά για να απειλήσει τις γραμμές επικοινωνίας του Γουστάβου Αδόλφου και να τον αναγκάσει να αποσπάσει τμήμα των δυνάμεών του με σκοπό την αντιμετώπιση αυτής της απειλής. Στα προβλήματα του σουηδού βασιλιά προστέθηκε παράλληλα και η επιστροφή του Βάλλενσταϊν, τον οποίο ο Αυτοκράτορας αλλά και ο υιός του παρακαλούσαν στην κυριολεξία, να επιστρέψει μετά την ήττα στο Μπράιτενφελντ.¹⁵⁶ Ο στρατός του Tilly αντιμετώπιστηκε τον

¹⁵¹ Wedgewood, *Thirty Years War*, 310.

¹⁵² Το κείμενο της συμμαχίας τους ανέφερε, ότι ο εκλέκτορας της Σαξονίας ήταν υποχρεωμένος να συνδράμει τον Σουηδό βασιλιά για το χρονικό διάστημα που επέβαλε ο κοινός κίνδυνος. Η παροχή βοήθειας συνεπώς από τον εκλέκτορα ήταν συνισταμένη του τί ερμήνευε ο ίδιος ως κίνδυνο.

¹⁵³ Wedgewood, *The Thirty Years War*, 300-304.

¹⁵⁴ Παράδειγμα του πόσο αντιδημοφιλείς ήταν οι στοχεύσεις και τα μέσα που χρησιμοποιούσε ο Σουηδός βασιλιάς ήταν το γεγονός ότι πριν τη μάχη του Λίτσεν ο τυπικά σύμμαχός του εκλέκτορας της Σαξωνίας αρνήθηκε να του στείλει ενισχύσεις. Βλ. Wilson, *Thirty Years War*, 507.

¹⁵⁵ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 175.

¹⁵⁶ Wedgewood, *Thirty Years War*, 306.

Απρίλιο του 1632 στη μάχη του ποταμού Λεχ και τα υπολείμματά του αποσύρθηκαν υπό την ηγεσία του Μαξιμιλιανού της Βαυαρίας.¹⁵⁷ Ταυτόχρονα, όμως δυνάμεις του Βάλλενσταϊν είχαν απωθήσει τους Σάξονες από τη Σιλεσία και απειλούσαν πλέον τον κύριο σύμμαχο του Γουστάβου Αδόλφου, τον εκλέκτορα της Σαξονίας, έχοντας ενωθεί από τις αρχές του καλοκαιριού με τα κατάλοιπα του στρατού του νεκρού πλέον Tilly. Η προοπτική να συνθηκολογήσει ο Ιωάννης Γεώργιος με τον Βάλλενσταϊν, ή ακόμα χειρότερα να έρθει σε συμμαχική συνεννόηση μαζί του μέσω του διοικητή των στρατευμάτων του Arnim, ο οποίος μέχρι το 1629 πολεμούσε υπό τις διαταγές του Βοημού στρατηγού,¹⁵⁸ ήταν για τον Γουστάβο αδιανόητη. Έπρεπε πρώτα συνεπώς να αντιμετωπίσει την απειλή του Βάλλενσταϊν.

Η πρώτη τους επαφή κατέληξε σε ήττα για το σουηδό βασιλιά στην τοποθεσία Alte Veste στη Βαυαρία, η οποία όμως, αν και δεν ήταν αποφασιστική, επηρέασε αρνητικά τη φήμη του Σουηδού βασιλιά, ενώ επιβεβαίωσε την ικανότητα του Βοημού στρατηγού ο οποίος επικράτησε.¹⁵⁹ Μετά τη μάχη ο Βάλλενσταϊν προωθήθηκε βόρεια απειλώντας με το σύνολο των δυνάμεών του τη Σαξονία, γεγονός που ανάγκασε και τον Γουστάβο να σπεύσει και αυτός προς βορρά και όχι να προελάσει προς τη Βιέννη, όπως και σκόπευε. Ο Γουστάβος Αδόλφος έφτιαξε οχυρωματικά έργα, όπως συνήθιζε ήδη από τον πόλεμο στη Λιβονία και την Πρωσία, κοντά στο χωρίο Λίτσεν(Lützen). Η κίνησή του αυτή ερμηνεύτηκε εσφαλμένα από τον Βάλλενσταϊν ως προετοιμασία των χειμερινών καταλυμάτων του σουηδικού στρατεύματος, γεγονός που οδήγησε στη διάσπαση του στρατεύματός του προκειμένου να διευκολύνει την επιμελητεία του.¹⁶⁰ Τη διάσπαση αυτή των δυνάμεών του, όμως, την εκμεταλλεύτηκε ο Σουηδός βασιλιάς, ο οποίος επιχείρησε να αιφνιδιάσει τον Βάλλενσταϊν επιτιθέμενος. Παρά το ότι ο αιφνιδιασμός δεν ήταν επιτυχημένος, και παρά τις αμυντικές προετοιμασίες του αυτοκρατορικού στρατού, η σουηδική επίθεση εξελίχθηκε σε νίκη. Το κόστος, όμως, ήταν τεράστιο και επρόκειτο να επιφέρει σημαντικές αλλαγές και νέα προβλήματα για τη σουηδική υψηλή στρατηγική: ο βασιλιάς Γουστάβος Β΄ Αδόλφος Βάζα ήταν ανάμεσα στους περίπου 1.500 νεκρούς του στρατού του.¹⁶¹

Οι νίκες του στο Μπράιτενφελντ και το Λίτσεν οδήγησαν στην πραγμάτωση του ανασχετικού στόχου της υψηλής στρατηγικής της Σουηδίας. Μετά τις μάχες αυτές το αυτοκρατορικό κέντρο δε θα ήταν ποτέ ξανά σε θέση τόσο ισχυρή, ώστε να τίθεται εν αμφιβόλω ο ίδιος ο πολιτικός κατακερματισμός της Αυτοκρατορίας, σε σημείο που να αποτελεί απειλή για τη Σουηδία.¹⁶² Το βαλτικό σχέδιο του 1627-1629 είχε θρυμματιστεί μαζί με τα τετράγωνα του Tilly στο Μπράιτενφελντ. Οι φιλόδοξες, όμως, επεκτατικές βλέψεις του ικανού βασιλιά, στηριγμένες σε απρόθυμους και γεμάτους κόπωση συμμάχους, είχαν μάλλον πεθάνει μαζί του στο Λίτσεν.

Το γεγονός ότι η σουηδική κρατική μηχανή είχε φτιαχτεί με δεδομένη την μακρόχρονη απουσία του βασιλιά σε πολεμικές εκστρατείες στο εξωτερικό, ήταν αυτό που εγγυήθηκε την

¹⁵⁷Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 178-179.

¹⁵⁸ Συγκεκριμένα στην βασιλική Πρωσία κατά του Γουστάβου Αδόλφου και υπέρ του Σιγισμούνδου. Βλ. Frost, *Northern Wars*, 110-111.

¹⁵⁹ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 180.

¹⁶⁰ Ο.π., 181.

¹⁶¹ Wedgewood, *Thirty Years War*, 316-318.

¹⁶² Ο.π., 292.

συνέχιση της πολεμικής προσπάθειας της χώρας, παρά το θάνατο του μονάρχη και τη διαδοχή του από τη μόλις έξι ετών κόρη του, Χριστίνα. Ο βασικός συνεργάτης του Γουστάβου Αδόλφου, Axel Oxenstierna, που είχε οργανώσει, εκτός από το πολιτικό σκέλος των μεταρρυθμίσεων του βασιλιά στο εσωτερικό, και την οικονομική διάσταση στις υψηλής στρατηγικής της Σουηδίας στη Γερμανία, ανέλαβε την πολιτική ηγεσία της χώρας χωρίς ουσιαστικές τριβές και παρέμεινε στη Γερμανία προκειμένου να ολοκληρώσει το έργο του νεκρού βασιλιά του.¹⁶³ Μέσα στα επόμενα δύο χρόνια ολοκλήρωσε και τις μεταρρυθμίσεις του κρατικού μηχανισμού που είχαν ξεκινήσει στη Σουηδία από το 1615, σηματοδοτώντας τη δημιουργία μιας «πραγματικά επαγγελματικής δημόσιας διοίκησης»¹⁶⁴ στη χώρα.

Το *Corpus Evangelicorum*, το «όχημα» του μαξιμαλιστικού επεκτατικού οράματος του βασιλιά Γουστάβου, αντικαταστάθηκε τον Απρίλιο του 1633 από την Ένωση του Χαϊλμπρόν (Heilbronn League), που ήταν μια προσπάθεια του Oxenstierna, να οργανώσει τον πολιτικό και στρατιωτικό συντονισμό των συμμάχων Γερμανών Πριγκίπων στον πόλεμο. Δύο ήταν οι μεγάλες διαφορές των δύο εγχειρημάτων. Η πρώτη ήταν η απουσία των δύο σημαντικότερων προτεσταντών ηγεμονιών και συμμάχων της Σουηδίας, του Βρανδεμβούργου και της Σαξονίας, γεγονός που ενέτεινε τις φυγόκεντρες τάσεις εντός της νέας αυτής συμμαχικής δομής, καθώς και περιόριζε δραστικά τα στρατιωτικά και τα οικονομικά μέσα της. Επίσης, καθιστούσε πιο πιθανή την υπογραφή ξεχωριστής συνθήκης ειρήνης των δύο εκλεκτόρων με τον Αυτοκράτορα. Η δεύτερη διαφορά έχει να κάνει με την επιτυχημένη προσπάθεια της Γαλλίας να παίξει τον κυρίαρχο ρόλο εντός της Ένωσης του Χαϊλμπρόν και να αποτελέσει τη βασική προστάτιδα δύναμη των «γερμανικών ελευθεριών». Η απουσία του Γουστάβου Αδόλφου, του δημοφιλούς ήρωα του προτεσταντικού σκοπού, σε συνδυασμό με την πραγματικότητα, ότι μεγάλο μέρος της πολεμικής προσπάθειας της ίδιας της Σουηδίας και των λοιπών δευτερευόντων μελών της Ένωσης, στηριζόταν οικονομικά σε γαλλικές επιχορηγήσεις, σταδιακά οδήγησε στην αύξηση της επιρροής της Γαλλίας, παρά την αντίσταση του Oxenstierna.¹⁶⁵

Ο θάνατος του Σουηδού βασιλιά συνδυάστηκε με μια αναθέρμανση της συνεργασίας των «διδύμων αυλών» της Μαδρίτης και της Βιέννης,¹⁶⁶ καθώς και με την οριστική πτώση σε δυσμένεια και τη δολοφονία του Βάλλενσταϊν. Πριν ο Βοημός διοικητής, όμως, δολοφονηθεί σε μια άρτια οργανωμένη επιχείρηση που διασφάλιζε την ενότητα του στρατεύματός του μετά το θάνατό του, καθώς και την ηρεμία στη Βοημία,¹⁶⁷ της οποίας ήταν ο άτυπος κυβερνήτης, φρόντισε να συλλάβει ένα σουηδικό στρατό το 1633. Η εξέλιξη αυτή βέβαια, αν και εξαιρετικά αρνητική για τη Σουηδία, ήταν ασήμαντη σε σχέση με αυτό που θα συνέβαινε το επόμενο έτος. Ο θάνατος του Βάλλενσταϊν το 1634 άνοιξε το δρόμο για την ανάληψη της διοίκησης των αυτοκρατορικών στρατευμάτων από τον ευφυή και ενεργητικό υιό του Αυτοκράτορα και βασιλιά της Ουγγαρίας, Φερδινάνδο (από το 1637 γνωστός ως Αυτοκράτορας Φερδινάνδος Γ'). Παράλληλα στην Ισπανία οργανώθηκε ένα στράτευμα υπό τον εξάδελφο του Φερδινάνδου

¹⁶³ Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 56-57.

¹⁶⁴ Ο.π., 59.

¹⁶⁵ Wedgewood, *Thirty Years War*, 331.

¹⁶⁶ Wilson, *Thirty Years War*, 543.

¹⁶⁷ Wedgewood, *Thirty Years War*, 344-351.

της Ουγγαρίας, τον καρδινάλιο- *infante*¹⁶⁸ Φερδινάνδο, το οποίο σε συντονισμό με τις αυτοκρατορικές δυνάμεις επρόκειτο να περάσει τις Άλπεις, να πορευθεί επί του «ισπανικού διαδρόμου»,¹⁶⁹ να ενωθεί με τις αυτοκρατορικές δυνάμεις και, αφού καταικήσει τον σουηδικό στρατό, να πορευθεί προς τις ελεγχόμενες από την Ισπανία περιοχές των Κάτω Χωρών.

Η ένωση των δύο αψβουργικών στρατών δεν απετράπη από τους επικεφαλής του σουηδικού στρατού, Βερνάρδου της Σαξονίας-Βαϊμάρης και Γουστάβου Χορν, δύο διοικητές των οποίων οι εξαιρετικά κακές προσωπικές σχέσεις επηρέαζαν σημαντικά την ενότητα της διοίκησης¹⁷⁰ του σουηδικού στρατού.¹⁷¹ Η μάχη που ακολούθησε στο Νέρντλιγκεν τον Αύγουστο του 1634 βρήκε τους Σουηδούς να υστερούν αριθμητικά έναντι του ενωμένου αυτοκρατορικού και ισπανικού στρατού, ο οποίος είχε επίσης προσαρμοστεί σε ένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό της σουηδικής τακτικής: προκειμένου να αποφευχθούν οι καταστρεπτικές συνέπειες των σουηδικών ομοβροντιών, το αυτοκρατορικό και το ισπανικό πεζικό έσκυβε αποφεύγοντάς τες.¹⁷² Η ήττα στο Νέρντλιγκεν επέφερε αλυσιδωτές πολιτικές εξελίξεις στον γερμανικό χώρο ιδιαιτέρως δυσμενείς για τη Σουηδία. Η αποχή των δύο εκλεκτόρων του Άνω Σαξονικού Κύκλου σύντομα εξελίχθηκε σε συνθήκη ειρήνης των δύο με τον Αυτοκράτορα. Το Βρανδεμβούργο και η Σαξονία σε αντάλλαγμα με τη σε μεγάλο βαθμό απόσυρση του Διατάγματος της Αποκατάστασης υπέγραψαν την Ειρήνη της Πράγας, γεγονός που σήμαινε για τη Σουηδία, ότι οι μέχρι το 1635 ουδέτεροι πρώην σύμμαχοί της, πλέον λογίζονταν ως εχθροί σε άμεση συνεργασία με τις αυτοκρατορικές δυνάμεις.¹⁷³ Η εξέλιξη αυτή συμπαρέσυρε και λιγότερο ισχυρούς πρίγκηπες της Αυτοκρατορίας, να αποκολληθούν από το σουηδικό συμμαχικό άρμα, γεγονός που προκάλεσε την άμεση εγκατάλειψη κατειλημμένων στη Ρηνανία και την Αλσατία περιοχών.¹⁷⁴ Ανησυχητική ήταν, επίσης, και η στάση της Δανίας, η οποία είχε ξεκινήσει να έρχεται σε συνεννόηση με τον Αυτοκράτορα προκειμένου να τεθεί σε μία θέση διαμεσολάβησης σε περίπτωση μιας υπογραφής γενικευμένης ειρήνης.¹⁷⁵ Η διαμεσολάβησή της θα ήταν σίγουρα μεροληπτική εις βάρος της Σουηδίας, δεδομένων των σχέσεων των δύο χωρών. Προκειμένου να εξασφαλιστεί το μέτωπο της Δανίας σε μία πολύ δύσκολη συγκυρία, η Σουηδία προέβη σε κατευναστικής φύσεως διπλωματικές παραχωρήσεις αναγνώρισης δικαιωμάτων της οικογενείας του Δανού βασιλιά σε επισκοπές του Άνω Σαξονικού Κύκλου (Βρέμη και Verden).¹⁷⁶ Τέλος, τα «τύμπανα του πολέμου» είχαν ξεκινήσει να ηχούν σε δύο γνώριμα για τη Σουηδία θέατρα, αυτά της Λιβονίας και της βασιλικής Πρωσίας, καθώς κατά το *annus horribilis* 1635, μεσούσης της κρίσης στο γερμανικό πόλεμο,

¹⁶⁸ Ο χαρακτηρισμός *infante* υποδηλώνει, ότι ο Φερδινάνδος είναι πρίγκηπας της Ισπανίας, συγκεκριμένα αδελφός του βασιλιά Φιλίππου Δ'.

¹⁶⁹ Ο χερσαίος διάδρομος που ένωνε τις Ισπανικές κτήσεις στην Ιταλία με το θέατρο επιχειρήσεων στις Κάτω χώρες κατά τη διάρκεια του Ογδοηκονταετούς Πολέμου (1568-1648). Η σημασία του διαδρόμου αυτού, ειδικά από τη στιγμή που η Ισπανία απώλεσε τον τοπικό ναυτικό έλεγχο στα στενά της Μάγχης ιδιαίτερα μετά την ήττα της Αρμάδας το 1588, υπήρξε ζωτικής σημασίας για την ισπανική πολεμική προσπάθεια. Η προστασία του αποτελεί έναν από τους λόγους που η Ισπανία δεν μπορούσε να μην εμπλακεί και στον Τριακονταετή Πόλεμο, που από το 1618 εξελισσόταν παράλληλα με τον Ογδοηκονταετή.

¹⁷⁰ Κολιόπουλος, *Η στρατηγική σκέψη*, 29.

¹⁷¹ Wedgewood, *Thirty Years War*, 356-357.

¹⁷² Wilson, *Thirty Years War*, 547.

¹⁷³ Wedgewood, *Thirty Years War*, 378-382.

¹⁷⁴ Wilson, *Thirty Years War*, 549-551.

¹⁷⁵ Wedgewood, *Thirty Years War*, 328.

¹⁷⁶ Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 62.

επρόκειτο να λήξει η Ανακωχή του Άλτμαρκ με την Κοινοπολιτεία. Η μόνη θετική εξέλιξη για τη χώρα τα έτη 1634-1635 ήταν η επίσημη είσοδος της Γαλλίας στον Τριακονταετή Πόλεμο, ο οποίος πλέον χάνει και τα τελευταία ψήγματα του θρησκευτικού του χαρακτήρα και μεταμορφώνεται ολοκληρωτικά σε μια παρατεταμένη σύγκρουση με μόνο διακύβευμα την ισορροπία ισχύος στην Ευρώπη. Όπως μεταμορφώθηκε ο χαρακτήρας του πολέμου έτσι έπρεπε να μεταμορφωθούν και οι στρατηγικές στοχεύσεις της Σουηδίας. Η χώρα πλέον αναζητούσε το *satisfactio*, ένα από εδαφικό κέρδος που να την αποζημιώνει «ικανοποιώντας» την για την πολυδάπανη εμπλοκή της στον Πόλεμο, και το *assecuratio*, δηλαδή την εξασφάλισή της από μια ανάλογη απειλή με αυτή του 1627-1629.¹⁷⁷ Για να καταφέρει την πραγμάτωση των δύο αυτών στόχων θα έπρεπε να συνεχίσει να εμπλέκεται πολεμικά στα πράγματα της Γερμανίας για τα επόμενα δεκατρία έτη.

2.4. Ρωσο-πολωνικός Πόλεμος για το Σμολένσκ (1632-1634)

Αμέσως μετά τη σύναψη της Ειρήνης του Στόλμποβο και της Ανακωχής του Ντεουλίνο με τη Σουηδία και την Κοινοπολιτεία αντίστοιχα, η Ρωσία μπορούσε απρόσκοπτα να αφιερώσει τις δυνάμεις της για την ανασυγκρότησή της και την έξοδό της από την Περίοδο των Αναταραχών. Οι εδαφικές παραχωρήσεις που είχε κάνει η χώρα ήταν σημαντικές, αντίστοιχες του βάθους της κρίσης που πέρασε τα δεκαοχτώ πρώτα έτη του 17^{ου} αιώνα. Η αναθεώρηση, λοιπόν των αποτελεσμάτων των συνθηκών αυτών αποτέλεσαν τη βάση της στοχοθέτησης της υψηλής στρατηγικής της ηγεσίας. Η Περίοδος των Αναταραχών, όμως, καθώς και η έκβαση του Πρώτου Πολέμου του Βορρά στα τέλη του προηγούμενου αιώνα είχαν δείξει, ότι η Ρωσία δεν θα μπορούσε να αντιμετωπίσει ταυτόχρονα και τη Σουηδία και την Κοινοπολιτεία. Προτεραιότητα δόθηκε στην αναθεώρηση των αποτελεσμάτων της ήττας από την Κοινοπολιτεία για μία σειρά από λόγους.¹⁷⁸

Αρχικά, η ηγεσία της Κοινοπολιτείας με την επιμονή της στην αξίωση του Λαδίσλαου στο τσαρικό στέμμα, σε μία περίοδο που η νέα ρωσική δυναστεία προσπαθούσε να σταθεροποιηθεί στο εσωτερικό και να νομιμοποιήσει την εξουσία της, εκλαμβάνόταν από τη Ρωσία ως άκρως απειλητική συμπεριφορά. Η λήξη, δε, του τελευταίου πολέμου με την Κοινοπολιτεία είχε διευθετηθεί με μία ανακωχή και όχι με μία συνθήκη ειρήνης, όπως στην περίπτωση της Σουηδίας. Η λήξη της ανακωχής επομένως συνεπαγόταν και συνέχιση των εχθροπραξιών, για τις οποίες η χώρα όφειλε να είναι έτοιμη. Δεύτερον, η δράση της ουνιτικής εκκλησίας θεωρούνταν στη Ρωσία επικίνδυνη, αλλά επίσης δημιουργούσε δυσαρέσκεια και ευκαιρίες δυνητικής απονομιμοποίησης της εχθρικής πολεμικής προσπάθειας σε περιοχές της Κοινοπολιτείας, όπου το ορθόδοξο και το ρωσικό στοιχείο κυριαρχούσε, σε ενδεχόμενη σύγκρουση. Τρίτον, από το 1619 ο Πατριάρχης Φιλάρετος, πατέρας του Τσάρου Μιχαήλ Α΄, είχε επιστρέψει από την Πολωνία, όπου κρατούταν για δέκα έτη, γεγονός που τον είχε

¹⁷⁷ Ο.π. 63.

¹⁷⁸ Fuller, *Strategy and Power in Russia*, 3-4.

μετατρέψει σε έναν «μισαλλόδοξο πολωνόφοβο».¹⁷⁹ Ο Φιλάρετος ήταν ο ιθύνων νους στη Ρωσία κατά τη διακυβέρνηση του τσάρου Μιχαήλ Α΄ και ήταν υπέρ του πολέμου εναντίον της Κοινοπολιτείας. Τέταρτον, τα ιστορικά εδάφη των Ρους του Κιέβου, εκτός του ότι ήταν πολύ πιο κατάλληλα για την επιμελητειακή στήριξη του στρατεύματος σε σχέση με τα εδάφη που είχαν παραχωρηθεί στη Σουηδία, ήταν και εδάφη που θεωρούνταν δικαιωματική κτήση του μοσχοβίτικου κράτους. Ο αντίπαλος συνεπώς είχε επιλεγεί και ο σκοπός ήταν η ανάκτηση του Σμολένσκ, που συνιστούσε «μια εξαιρετικά επώδυνη απώλεια για να γίνει αποδεκτή».¹⁸⁰

Για να έχει επιτυχία έκβαση μια υψηλή στρατηγική επέκτασης εις βάρος της Κοινοπολιτείας, η Ρωσία έπρεπε να προβεί σε τομές που αφορούσαν την οικονομική και τη διπλωματική της διάσταση. Όσον αφορά την οικονομική στήριξη της επικείμενης πολεμικής προσπάθειας έπρεπε πρώτα να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα των περιορισμένων κρατικών εσόδων. Για να το καταφέρει αυτό, ο Πατριάρχης Φιλάρετος θέσπισε ένα νέο σύστημα άμεσης οριζόντιας φορολογίας, που έδινε τη δυνατότητα στο κράτος να εισπράττει φόρους με μονάδα υπολογισμού το νοικοκυριό.¹⁸¹ Συλλογή φόρων από αυτό το μέτρο επέτρεψε στην ηγεσία της Ρωσίας να εισάγει «τεράστιες ποσότητες»¹⁸² σύγχρονου πολεμικού υλικού από το εξωτερικό, καθώς και να προσλάβει μισθοφόρους από τη δυτική Ευρώπη με στόχο τη δημιουργία ενός πυρήνα γύρω από τον οποίο θα εκπαιδευόταν σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα ένα τμήμα του ρωσικού στρατού. Μέχρι το 1632 είχαν εκπαιδευτεί, εξοπλιστεί και συγκροτηθεί σε «νέου τύπου τάγματα» από 9.000 έως 17.000 άνδρες.¹⁸³ Όσον αφορά τη διπλωματική διάσταση της επικείμενης ανάπτυξης μιας στρατηγικής επέκτασης εις βάρος της Κοινοπολιτείας, το διακύβευμα ήταν η εξασφάλιση της μη εμπλοκής τρίτων γειτονικών δυνάμεων εις βάρος της Ρωσίας. Η στάση της Σουηδίας θεωρούνταν εξασφαλισμένη. Ο Γουστάβος Β΄ Αδόλφος πίεζε ήδη από το 1630 μάλιστα τη ρωσική ηγεσία, να εμπλακεί σε πόλεμο με την Κοινοπολιτεία, προκειμένου να εξασφαλίσει την αδυναμία της να προβεί σε ενέργειες κατά της Σουηδίας κατά την παρέμβασή της στον εξελισσόμενο Τριακονταετή Πόλεμο. Φαίνεται μάλιστα να είχε υποσχεθεί και ταυτόχρονη στρατιωτική στήριξη στη Ρωσία, η οποία όμως δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ.¹⁸⁴ Σημαντική ήταν και η εξασφάλιση της ουδετερότητας του επικίνδυνου ακόμα για τη Ρωσία Χανάτου της Κριμαίας πριν την εκδήλωση της επίθεσης, πράγμα που επιτεύχθηκε.

Η ευκαιρία δόθηκε με τον θάνατο του Σιγισμούνδου Γ΄ λίγο καιρό πριν λήξει η Ανακωχή του Ντεουλίνου. Η ρωσική ηγεσία υπολόγιζε, ότι ένα ταραχώδες *interregnum*¹⁸⁵ και πιθανότατα πίστευε, ότι η προοπτική και μόνο της υποψηφιότητας του Λαδίσλαου θα δημιουργούσε έντονες εσωτερικές εντάσεις στην Κοινοπολιτεία.¹⁸⁶ Έτσι, τον Σεπτέμβριο του

¹⁷⁹ Frost, *The Northern Wars*, 143.

¹⁸⁰ Stone, *A Military History of Russia*, 32.

¹⁸¹ Fuller, *Strategy and Power in Russia*, 6.

¹⁸² Stone, *A Military History of Russia*, 33.

¹⁸³ Fuller, *Strategy and Power in Russia*, 7 • Frost, *The Northern Wars*, 144.

¹⁸⁴ Frost, *The Northern Wars*, 143.

¹⁸⁵ Η περίοδος ανάμεσα στο θάνατο του βασιλιά/μεγάλου δούκα της Κοινοπολιτείας και της εκλογής του επόμενου. Βλ. Augustiniak, *History of the Polish Lithuanian Commonwealth*, 73.

¹⁸⁶ Το 1606-9 ένας από τους λόγους που είχε εκδηλωθεί ένοπλη στάση κατά του βασιλιά Σιγισμούνδου Γ΄ (*rokosz*) ήταν η επιθυμία του να εκλεγεί ο υιός του, Λαδίσλαος, βασιλιάς *vivente rege*, δηλαδή όσο ο ίδιος ήταν ακόμη εν ζωή. Βλ. Frost, *The Northern Wars*, 90. Ειδικότερα για την εκλογή *vivente rege* βλ. Augustiniak, *History of the Polish Lithuanian Commonwealth*, 467.

1632 η Ρωσία εισέβαλε στην Κοινοπολιτεία με ένα στράτευμα 29.000 ανδρών και 158 πυροβόλων με αντικειμενικό σκοπό την περικύκλωση του Σμολένσκ. Η προσπάθεια της εκμετάλλευσης της ευκαιρίας του θανάτου του Σιγισμούνδου οδήγησε σε ένα σφάλμα που αφορά τη διάσταση της στρατιωτικής στρατηγικής της επεκτατικής ενέργειας της Ρωσίας: το στράτευμα προκυμμένου να κινηθεί με ταχύτητα προς το Σμολένσκ είχε αποχωρήσει αφήνοντας πίσω το κατάλληλο για πολιορκία βαρύ πυροβολικό. Το γεγονός αυτό σήμαινε, ότι, παρά τις επιτυχημένες προσπάθειες του Ρώσου διοικητή, Μιχαήλ Μπορίσοβιτς-Σέυν¹⁸⁷ (Michal Borisovitch Sheyn), να καταλάβει στρατηγικές θέσεις γύρω από την πόλη και να τις οχυρώσει, καθώς και να συγκεντρώσει εντυπωσιακές ποσότητες πολεμικού υλικού και προμηθειών, οι ισχυρές οχυρώσεις της πόλης θα άντεχαν τον βομβαρδισμό από το πιο ελαφρύ πυροβολικό, γεγονός που θα καθυστερούσε την κατάληψη της πόλης.¹⁸⁸

«Ο χρόνος, όμως ήταν το μοναδικό αγαθό που ο Σέυν δεν είχε στη διάθεσή του».¹⁸⁹ Η εκλογή του Λαδίσλαου Δ΄ Βάζα στον δυαδικό θρόνο της Κοινοπολιτείας ήταν ίσως η μόνη πλήρως ομαλή διαδοχή στην ιστορία της και η άμεση απειλή προς την πόλη του Σμολένσκ δημιούργησε ικανή νομιμοποιητική βάση στην εσωτερική πολιτική σκηνή της Κοινοπολιτείας για την ανάσχεση της Ρωσίας. Η εκλογική Δίαιτα (*Coronation Sejm*) ενέκρινε αμέσως τη συγκρότηση και τον εξοπλισμό στρατεύματος για την υποστήριξη του Σμολένσκ. Έντεκα μήνες μετά την έναρξη της πολιορκίας ο νεοεκλεγείς Λαδίσλαος Δ΄ κατέφτασε στα περίχωρα της πολιορκούμενης πόλης με ένα στράτευμα περίπου 30.000 ανδρών.¹⁹⁰ Το γεγονός μάλιστα ότι περίπου το μισό στράτευμα της Κοινοπολιτείας αποτελούταν από Κοζάκους των ουκρανικών περιοχών καταδεικνύει, ότι ο υπολογισμός της ρωσικής ηγεσίας, πως η δράση της ουνιτικής εκκλησίας θα υπονόμει την εσωτερική νομιμοποίηση της πολεμικής προσπάθειας του αντιπάλου της ήταν τόσο εσφαλμένος, όσο και ο υπολογισμός που αφορούσε στις ταραχές που υποτίθεται, ότι θα δημιουργούσε το *interregnum* και οι βασιλικές εκλογές. Ο Σέυν αναγκάστηκε σε υποχώρηση στο οχυρωμένο στρατόπεδό του και παθητική άμυνα,¹⁹¹ επιλογή που επέτρεψε την κατάληψη μεγάλων ποσοτήτων προμηθειών και πολεμικού υλικού καθώς και την περικύκλωσή του από τον Λαδίσλαο Δ΄.¹⁹² Ο ρωσικός στρατός πολιορκήθηκε στο στρατόπεδό του αναμένοντας την απαγκίστρωσή του από έτερο ρωσικό στράτευμα. Προκειμένου να μη συμβεί αυτό η ηγεσία της Κοινοπολιτείας είχε προβεί σε έναν εξισορροπητικό ελιγμό, που αφορούσε την εξαγορά Τατάρων του Χανάτου της Κριμαίας για να διενεργήσουν επιδρομές στη Ρωσία από την άνοιξη του 1633. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τη γενικότερη αδυναμία της Ρωσίας τη δεδομένη στιγμή, να μπορεί να παρατάσσει μεγαλύτερα ή/και περισσότερα στρατεύματα της κόστισε τον πόλεμο. Τα μέσα της επέτρεπαν τη συγκρότηση ενός και μόνου στρατεύματος.¹⁹³ Άπαξ και αυτό είχε ηττηθεί και με την υπόλοιπη χώρα να αντιμετωπίζει ταταρικές επιδρομές, η Ρωσία ήταν υποχρεωμένη να συνθηκολογήσει.

¹⁸⁷ Ο Ρώσος διοικητής κατά την άμυνα του Σμολένσκ το 1609-1611 βλ. Davies, *God's Playground*, 346.

¹⁸⁸ Fuller, *Strategy and Power in Russia*, 11.

¹⁸⁹ Frost, *The Northern Wars* 144.

¹⁹⁰ Ο.π., 145.

¹⁹¹ Stone, *A Military History of Russia*, 34.

¹⁹² Fuller, *Strategy and Power in Russia: 1600-1914*, 13.

¹⁹³ Ο.π., 30-34.

Το 1634 υπογράφηκε η «Αιώνια Συνθήκη Ειρήνης στις όχθες του ποταμού Πολιάνοβο (Polianono-Polanovka)».¹⁹⁴ Τα κέρδη της Κοινοπολιτείας στην Ανακωχή του Ντεουλίνο επιβεβαιώθηκαν, ενώ η Ρωσία υποχρεώθηκε να καταβάλει μια σημαντική πολεμική αποζημίωση. Ο Λαδίσλαος Δ΄ σε αντάλλαγμα παραιτήθηκε από την αξίωσή του για το ρωσικό στέμμα.¹⁹⁵ Οι επιτυχίες του νεοεκλεγέντος βασιλιά στο πεδίο της μάχης αύξησαν τη δημοφιλία του στο εσωτερικό. Το 1635 η Δίαιτα της Κοινοπολιτείας ενέκρινε περεταίρω πολεμικές δαπάνες και αύξηση του ήδη υπάρχοντος στρατεύματος, προκειμένου να ξεκινήσουν πολεμικές προσπάθειες εναντίον της Σουηδίας με σκοπό την ανατροπή των αποτελεσμάτων της προ εξαετίας ανακωχής του Άλτμαρκ. Η Κοινοπολιτεία επιθυμούσε να εκμεταλλευτεί την επισφαλή θέση της σουηδικής παρέμβασης στον Τριακονταετή Πόλεμο, καθώς από το 1632 ο Γουστάβος Β΄ Αδόλφος ήταν νεκρός, ο καλύτερος στρατός της χώρας είχε ηττηθεί στο Νέρντλιγκεν και από τον Μάιο του 1635 η Ειρήνη της Πράγας ανάμεσα στον Αυτοκράτορα και τους εκλέκτορες του Βρανδεμβούργου και της Σαξωνίας είχε καταστήσει πολύ δυσχερές το διπλωματικό περιβάλλον για τη συνέχιση της προσπάθειας της Σουηδίας. Το Συμβούλιο της Αντιβασιλείας της Σουηδίας όμως, για να αποφύγει την προοπτική ταυτόχρονης εμπλοκής της χώρας και με την Κοινοπολιτεία, όσο πολεμούσε τις αυτοκρατορικές δυνάμεις στη Γερμανία, προτίμησε, να προβεί σε κατευναστικές παραχωρήσεις στην βασιλική Πρωσία.¹⁹⁶ Η στρατιωτική κινητοποίηση της Κοινοπολιτείας και «αλλαγή στο *status quo* της ανακωχής του Άλτμαρκ με απειλή χρήσης βίας»¹⁹⁷ θα μπορούσε να χαρακτηριστεί επίσης ως επιτυχημένη ενέργεια πειθαναγκασμού. Δεδομένου, όμως, ότι ο βασιλιάς Λαδίσλαος Δ΄ επιθυμούσε τη διενέργεια επιχειρήσεων με στόχο την ανάκτηση εδαφών και στη Λιβονία, καθώς και την επανέναρξη της αντιπαράθεσης με διακύβευμα το σουηδικό στέμμα, οι παραχωρήσεις των Σουηδών πρέπει μάλλον να νοηθούν ως κατευνασμός της πολωνο-λιθουανικής Δίαιτας: οι σουηδικές παραχωρήσεις στην Πρωσία στάθηκαν αρκετές για την απόσυρση της στήριξης του νομοθετικού σώματος στις ευρύτερες πολεμικές φιλοδοξίες του βασιλιά και απέτρεψαν την πολεμική σύρραξη. Η Συνθήκη του Στούμσντορφ υπογράφηκε τον Σεπτέμβριο του 1635 και με την υπογραφή της έκλεισε ένας πρώτος μεγάλο κύκλο ανταγωνισμού ανάμεσα στις τρεις δυνάμεις. Η ειρήνη μεταξύ τους θα κρατούσε για περίπου δύο δεκαετίες.

¹⁹⁴ Davies, *God's Playground: A History of Poland: The Origins to 1795*, 346.

¹⁹⁵ Riasanovsky, *A History of Russia*, 176.

¹⁹⁶ Frost, *The Northern Wars*, 148.

¹⁹⁷ Κολιόπουλος, *Η στρατηγική σκέψη*, 21.

3. Από την Ειρήνη της Πράγας στην Ανακωχή του Αντρουζοβο

3.1. Η Δεύτερη Φάση της Σουηδικής Παρέμβασης στον Τριακονταετή Πόλεμο

Η αμέσως επόμενη περίοδος από την υπογραφή της Ειρήνης της Πράγας χαρακτηρίζεται από την υποχώρηση των σουηδικών στρατευμάτων από τη νότια Γερμανία. Τα σουηδικά στρατεύματα εγκατέλειψαν επίσης τις εκτάσεις που κατείχαν στη βασιλική Πρωσία μετά τον κατευναστικό συμβιβασμό με την Κοινοπολιτεία στο Στούμσοντορφ. Ταχύτατα μετά την ήττα στο Νέρντλιγκεν και την αποδιοργάνωση του *Corpus Evangelicorum* ο εναπομείνας σουηδικός στρατός συγκεντρώθηκε στα πριγκιπάτα των βαλτικών ακτών, στην Πομερανία και στο Μεκλεμβούργο.¹⁹⁸ Μέχρι το 1636 οι δύο βασικοί πρώην σύμμαχοι της Σουηδίας στη Γερμανία, το Βρανδεμβούργο και η Σαξονία, της είχαν κηρύξει τον πόλεμο επιδεινώνοντας σημαντικά την κατάστασή και τις προοπτικές να επιτευχθούν και οι περιορισμένοι ακόμη στόχοι του *satisfactio* και του *assecuratio*. Παράλληλα, οι ενωμένοι στρατοί της Ισπανίας και του αυτοκράτορα σημείωναν πρόοδο κατευθυνόμενοι από τη νότια Γερμανία προς τον βορρά ασκώντας πίεση και τιμωρώντας τους τελευταίους πρίγκιπες που έμεναν πιστοί στην γαλλο-σουηδική συμμαχία του Χαϊλμπρόν,¹⁹⁹ αλλά οι ταυτόχρονες συνδυασμένες προσπάθειες της Γαλλίας και των επαναστατημένων Ενωμένων Επαρχιών να καταλάβουν τις ισπανικές Κάτω Χώρες ανάγκαζαν την Αυτοκρατορία και κυρίως το εξουθενωμένο πλέον βασίλειο της Ισπανίας να αφιερώνουν πόρους σε μία πολυμέτωπη αναμέτρηση. Παρά την πρόοδο μετά το Νέρντλιγκεν και τη σημαντική επιτυχία του Αυτοκράτορα να συνασπίσει την συντριπτική πλειονότητα των Γερμανών πριγκίπων εναντίον των ξένων εισβολέων, το πρόβλημα της κόπωσης από την πολυετή σύγκρουση και της δυσκολίας να στηριχθούν οικονομικά στρατεύματα στη ρημαγμένη από τον πόλεμο Γερμανία ήταν υπαρκτά και επικίνδυνα για το στρατόπεδο των Αψβούργων.²⁰⁰ Αντίστοιχα προβλήματα αντιμετώπιζε και η σουηδική πλευρά λόγω της απώλειας της δυνατότητας να αντλεί οικονομικούς πόρους από τους συμμάχους Γερμανούς πρίγκιπες. Η ανακωχή του 1635 με την Κοινοπολιτεία αποστέρησε και τις οικονομικές προσόδους από τα διόδια και τους δασμούς που εισέπραττε η Σουηδία από τα πλούσια λιμάνια της βασιλικής Πρωσίας σύμφωνα με τους όρους της ανακωχής του Άλτμαρκ του 1629.²⁰¹ Ο σε μεγάλο πλέον βαθμό μισθοφορικός στρατός της Σουηδίας δεν ήταν σπάνιο να επιδίδεται σε ανταρσίες λόγω καθυστερήσεων στις πληρωμές του και να απαιτεί ακόμα και προκαταβολές πριν την έναρξη κάποιας εκστρατείας. Αυτό σήμαινε ότι οι γαλλικές επιχορηγήσεις έγιναν πλέον το βασικό στήριγμα της οικονομικής διάσωσης της σουηδικής στρατηγικής και οι συνθήκες που τις προέβλεπαν ανανεώθηκαν τρεις φορές μέχρι το τέλος του πολέμου, το 1636, το 1638 και το 1641, οπότε και συμφωνήθηκε οι

¹⁹⁸ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 186.

¹⁹⁹ Ο.π., 187. • Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 62.

²⁰⁰ Wedgwood, *Thirty Years War*, 385.

²⁰¹ Davies, *God's Playground*, 340.

δύο χώρες να μην υπογράψουν συνθήκες ειρήνης ξεχωριστά.²⁰² Επίσης, η Ειρήνη της Πράγας μπορεί να επέφερε μια σημαντική επιδείνωση του διεθνούς περιβάλλοντος για τη Σουηδία, αλλά τουλάχιστον προσέδιδε ένα κυνικό πλεονέκτημα όσον αφορά τη δύσκολη υπόθεση της οικονομικής στήριξης του σουηδικού στρατού: με το σύνολο των γερμανικών πριγκιπάτων να λογίζονται ως εχθροί η λεηλασία των εδαφών τους θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί πλέον χωρίς κανέναν περιορισμό.²⁰³

Ο βασικότερος στόχος της υψηλής στρατηγικής της Σουηδίας επικεντρωνόταν στην κατοχύρωση εδαφικών ωφελειών που να δικαιολογούν το τεράστιο κόστος της εμπλοκής της στον πόλεμο. Οι ήδη κατειλημμένες γερμανικές βαλτικές ακτές ανατολικά της Γιουτλάνδης αποτελούσαν την πιο λογική στόχευση, καθώς κατέχονταν ήδη και επειδή ο έλεγχός τους θα απέτρεπε την εκδήλωση κάποιας απειλής ανάλογης με αυτήν που είχε δημιουργήσει ο έλεγχος των βαλτικών ακτών από τον Βάλλενσταϊν το 1627-1629. Με το αυτοκρατορικό-ισπανικό στρατόπεδο να ενισχύεται (τουλάχιστον προσωρινά) μετά το Νέρντλιγκεν και την Ειρήνη της Πράγας δεν διαφαινόταν κάποια πιθανότητα σύναψης ειρήνης στο εγγύς μέλλον. Για να πραγματοποιηθεί ο σκοπός της Σουηδίας έπρεπε να ληφθεί στρατιωτική δράση. Αρχικά έπρεπε να διατηρηθούν οι εναπομείνουσες κτήσεις της Σουηδίας στη γερμανική βαλτική ακτή και να αντιμετωπιστεί ο κίνδυνος της συγκέντρωσης αυτοκρατορικών και σαξονικών δυνάμεων στο Βρανδεμβούργο που στόχο είχαν να εισβάλουν στην Πομερανία, για να εκδιώξουν τους Σουηδούς.²⁰⁴ Την αποστολή αυτή ανέλαβε ο στρατηγός Μπάνερ (Johan Baner) ο οποίος κινήθηκε εναντίον των συγκεντρωμένων Γερμανών και τους αντιμετώπισε στη μάχη του Wittstock (ή Scharfenberg) τον Σεπτέμβριο/Οκτώβριο του 1636. Η μάχη ήταν αμφίρροπη, αλλά ο Σουηδός διοικητής εκμεταλλεύτηκε την υποχώρηση του αυτοκρατορικού στρατού στον οποίο προκάλεσε σοβαρές απώλειες κατά την επιτυχημένη καταδίωξή του. Η νίκη αποκατέστησε το σουηδικό γόητρο που είχε χαθεί στο Νέρντλιγκεν και επέτρεψε στους Σουηδούς να λεηλατήσουν τη Σαξονία και το Βρανδεμβούργο, αλλά δεν επέφερε σημαντικά πολιτικά αποτελέσματα πέραν της προστασίας των κτήσεων στην Πομερανία και το Μεκλεμβούργο.²⁰⁵

Έως και το 1639 οι πολεμικές προσπάθειες της Σουηδίας αναλώνονταν στην αποφυγή της καταστροφής του στρατού τους από νέα και υπέρτερα αυτοκρατορικά στρατεύματα, τα οποία όμως αποτύγχαναν να καθηλώσουν και να καταστρέψουν του Σουηδούς. Οι εκστρατείες τους εναντίον των σουηδικών κτήσεων στη βαλτική ακτή καταδείκνυαν τα σοβαρά προβλήματα που δημιουργούσε στην επιμελητεία και την οικονομική στήριξη των στρατευμάτων όλων των πλευρών η απόλυτη καταστροφή της γερμανικής υπαίθρου. Οι αυτοκρατορικοί μη μπορώντας να συντηρηθούν στην Πομερανία υποχώρησαν, ενώ και η σουηδική εκστρατεία προς το νότο το 1638 έληξε χωρίς κανένα αποτέλεσμα, καθώς οι ασθένειες και η ασιτία κατέβαλαν το στράτευμα.²⁰⁶ Το αδιέξοδο ξεπεράστηκε σε ένα βαθμό με την αύξηση της συμμαχικής συνεργασίας και του συντονισμού των επιχειρήσεων των Γάλλων και των Σουηδών, πράγμα που επέφερε κάποια αποτελέσματα, αφού οδήγησε στην

²⁰² Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 63.

²⁰³ Wedgwood, *Thirty Years War*, 387.

²⁰⁴ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 187.

²⁰⁵ Wedgwood, *Thirty Years War*, 402-403.

²⁰⁶ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 188.

κατάληψη πόλεων στη Σαξονία (Erfurt και Freiberg), κάτι το οποίο δεν είχε καταστεί δυνατόν νωρίτερα. Μέχρι το 1640 οι προσπάθειες συνεχίστηκαν στο ίδιο μοτίβο με τους Σουηδούς να καταστρέφουν ολοκληρωτικά την Βοημία και τον αυτοκρατορικό στρατό να αδυνατεί να καταφέρει μόνο να τους εξαναγκάζει σε υποχώρηση προς το βορρά.²⁰⁷

Όσο αυξανόταν ο συντονισμός των επιχειρήσεων της γαλλο-σουηδικής συμμαχίας και συνεχίζονταν οι γαλλικές επιχορηγήσεις γινόταν δυνατόν να σημειώνονται οφέλη εις βάρος του αψβουργικού στρατοπέδου. Όσο επίσης μειωνόταν η ικανότητα του αντίπαλου στρατοπέδου να πράττει το ίδιο τόσο περιοριζόταν και η δυνατότητά του να προβάλει αποτελεσματική αντίσταση. Από το 1640 η Ισπανία, που ήταν το βασικό οικονομικό στήριγμα της αυτοκρατορικής προσπάθειας σχεδόν από την αρχή του Τριακονταετούς Πολέμου αδυνατούσε να επιτελέσει πλέον το ρόλο αυτό. Το κόστος του πολυμέτρου αγώνα ειδικά μετά την καθοριστική επίσημη είσοδο της Γαλλίας στον πόλεμο ήταν τόσο μεγάλο που προκάλεσε ταραχώδεις αντιδράσεις στο εσωτερικό. Η Πορτογαλία, το στέμμα της οποίας βρισκόταν σε ένωση με τον Ισπανό Αψβούργο μονάρχη από το 1580, επαναστάτησε, ενώ το ίδιο έπραζαν και οι Καταλανοί. Η απώλεια της Μπρέντα (Breda) το 1638 δημιούργησε σοβαρά προβλήματα στη λειτουργία του Ισπανικού Διαδρόμου, πράγμα που με τη σειρά του επιδείνωσε τη θέση της προσπάθειάς της στις Κάτω Χώρες.²⁰⁸

Τα προβλήματα της Ισπανίας κατέστησαν εφικτή την περεταίρω αύξηση της συμμαχικής συνεργασίας της Σουηδίας και της Γαλλίας. Το 1640 έγινε δυνατή και η συνένωση του σουηδικού στρατού με τον εισβάλλοντα στην Αυτοκρατορία από τα δυτικά γαλλικού. Η εξέλιξη αυτή παρέσυρε και ένα μέρος Γερμανών πριγκίπων να επανέλθουν στην αντι-αψβουργική συμμαχία, γεγονός που έδωσε στον πλαισιωμένο με νέους συμμάχους ενωμένο γαλλο-σουηδικό στρατό μεγάλη αριθμητική υπεροχή σε σχέση με τον αυτοκρατορικό στρατό στην κεντρική Γερμανία.²⁰⁹ Η ευκαιρία, όμως, της καταστροφής του χάθηκε, καθώς η σύμμαχοι επιδίωκαν διαφορετικούς στόχους και δυσκολεύτηκαν να διατηρήσουν τη συνοχή τους.²¹⁰ Ο συμμαχικός στρατός, μετά από εβδομάδες αναποφασιστικότητας, διασπάστηκε και ο αυτοκρατορικός στρατός ενισχύθηκε και διασώθηκε, αλλά από το σημείο αυτό και μετά οι Αψβούργοι δεν θα μπορούσαν να αποτρέψουν την τελική ήττα. Το 1641, βλέποντας την αλλαγή στην ισορροπία της ισχύος των αντιμαχόμενων πλευρών ο νέος εκλέκτορας του Βρανδεμβούργου, Φρειδερίκος Γουλιέλμος, μετέπειτα γνωστός ως ο Μεγάλος Εκλέκτορας, συνθηκολόγησε. Αυτό βελτίωσε τη θέση της Σουηδίας στο ανατολικό θέατρο της σύγκρουσης και κατάφερε μέχρι το 1642 να κατανικήσει της σαξονικές δυνάμεις και να καταλάβει τη Λειψία, ενώ οι Γάλλοι σημείωναν σταθερή πρόοδο στο δυτικό τμήμα της Αυτοκρατορίας.²¹¹

Η αποδυνάμωση του αυτοκρατορικού στρατοπέδου και οι συνδυασμένες επιτυχίες της γαλλο-σουηδικής συμμαχίας έδωσαν την ευκαιρία στη Σουηδία να εκμεταλλευτεί την απομόνωση της Δανίας, η οποία τα τελευταία χρόνια του πολέμου δρούσε εχθρικά προς τη Σουηδία. Το βασικό πρόβλημα που δημιουργούσε η δανική στάση ήταν ότι δεν τηρούσε τις

²⁰⁷ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 190.

²⁰⁸ Wilson, *The Thirty Years War*, 648-658.

²⁰⁹ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 191.

²¹⁰ Σύμφωνα με τον Χαράλαμπο Παπασωτηρίου η διατήρηση της συνοχής των συμμαχιών είναι ένα από τα βασικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Βλ. Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική*, 26.

²¹¹ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 194-195.

διατάξεις της συνθήκης του 1613, που αναφέρονταν στην εξαίρεση των σουηδικών πλοίων από τα διόδια που εισέπραττε ο Δανός μονάρχης κατά την πλεύση τους από τα στενά του Σουντ. Η Δανία επικεντρωνόταν ειδικά στα σουηδικά πλοία που μετέφεραν οπλισμό και προμήθειες για τα σουηδικά στρατεύματα στη Γερμανία, πράγμα που δυσχέραινε την ήδη δύσκολη οικονομική στήριξη του σουηδικού στρατού. Ανάλογη στάση τηρούσε και όσον αφορά τα ολλανδικά εμπορικά πλοία, ενώ ταυτόχρονα ο Δανός μονάρχης επαναπροσέγγυζε τον αυτοκράτορα με σκοπό να διαμεσολαβήσει στις αναμενόμενες διαπραγματεύσεις που θα τερμάτιζαν τον πολυετή πόλεμο.²¹² Δεδομένου ότι η διαμεσολάβησή του σίγουρα θα γινόταν εις βάρος της Σουηδίας και λόγω της εμμέσως εχθρικής του στάσης η σουηδική ηγεσία αποφάσισε το 1643 την αιφνιδιαστική εισβολή στη Δανία χωρίς κήρυξη πολέμου.²¹³ Οι σουηδικές δυνάμεις που αποσπάστηκαν από τη Γερμανία κατέλαβαν σύντομα τη χερσόνησο της Γιουτλάνδης και τις επισκοπές της Κάτω Σαξονίας (Βρέμη και Verden), ενώ ένας στρατός από τη Σουηδία κατέλαβε τις νότιες περιοχές της σκανδιναβικής χερσονήσου, που τότε ανήκαν στη Δανία.²¹⁴ Για την επιτυχή έκβαση της σύγκρουσης ήταν κρίσιμη η απόκτηση του τοπικού ναυτικού ελέγχου γύρω από τη νήσο Σγιέλαν (Zealand) και Φιν (Fyn) για να πραγματοποιηθεί απόβαση του στρατού. Ο δανικός στόλος με τον βασιλιά του επικεφαλής κατανίκησε δύο φορές τον σουηδικό στόλο, ο οποίος είχε και τη συνδρομή ενός στόλου εμπορικών πλοίων από τις Ενωμένες Επαρχίες,²¹⁵ και διατήρησε έτσι τον έλεγχο των θαλασσίων επικοινωνιών, αλλά η απόφασή του να μειώσει τον στόλο του, για να εξασφαλίσει πόρους που θα του επέτρεπαν την ενίσχυση του στρατού του και την αντεπίθεση στις κατεχόμενες ηπειρωτικές κτήσεις του υπήρξε καθοριστική. Ο δανικός στόλος καταναυμαχήθηκε από τον ενωμένο ολλανδο-σουηδικό και η Δανία αναγκάστηκε σε συνθηκολόγηση. Η Δανία διατήρησε τα νότια εδάφη της σκανδιναβικής χερσονήσου, αλλά παραχώρησε στη Σουηδία σημαντικές βαλτικές κτήσεις, όπως τη νήσο Ösel (σήμερα η εσθονική νήσος Saaremaa) και τη νήσο Γκότλαντ (Gotland), και τις επισκοπές της Κάτω Σαξονίας. Επίσης επιβεβαιώθηκε η απαλλαγή των σουηδικών πλοίων από την υποχρέωση να καταβάλουν διόδια για να περάσουν από τα στενά του Σουντ. Η συνθήκη του Brömsebro που υπεγράφη τον Αύγουστο του 1645 αποτελεί έναν σημαντικό σταθμό για την κάμψη της ισχύος της Δανίας στη βαλτική και την άνοδο της σουηδικής.²¹⁶

Όταν ξέσπασε ο δανο-σουηδικός πόλεμος του 1643-1645 ο Αυτοκράτορας διατράνωσε τη στήριξή του στον Δανό μονάρχη. Δεν ήταν σε θέση, όμως, να του παρέχει οποιαδήποτε βοήθεια. Παράλληλα με τις επιχειρήσεις στη Δανία η Γαλλία κατήγαγε την αποφασιστική νίκη στο Rocroi το 1643 και η Σουηδία εισέβαλε ξανά στη Βοημία.²¹⁷ Η πλάστιγγα της ισχύος είχε γύρει τόσο πολύ υπέρ του γαλλο-σουηδικού συνασπισμού που η περιορισμένη σε υλικά μέσα και καταπονημένη Σουηδία ήταν σε θέση να διεξάγει διμέτωπο αγώνα εναντίον της Δανίας και της Αυτοκρατορίας με επιτυχία και να απειλεί ακόμα και τη Βιέννη.²¹⁸ Το 1645 συνθηκολόγησε και ο εκλέκτορας της Σαξονίας, ενώ το 1647 μετά τη νίκη του ενωμένου γαλλο-σουηδικού στρατού στη δεύτερη μάχη του Μπράιτενφελντ συνθηκολόγησε και ο

²¹² Wilson, *Thirty Years War*, 686.

²¹³ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 195.

²¹⁴ Wilson, *Thirty Years War*, 687-688.

²¹⁵ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 196.

²¹⁶ Wilson, *Thirty Years War*, 691.

²¹⁷ Ο.π., 667-670.

²¹⁸ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 202.

εκλέκτορας της Βαυαρίας.²¹⁹ Παράλληλα διεξάγονταν διαπραγματεύσεις των αντιπάλων πλευρών στο Μίνστερ (Münster) και στο Όσναμπρικ (Osnabrück) για τον τερματισμό της πολυετούς καταστροφικής σύγκρουσης. Την «ενδέκατη ώρα» των διαπραγματεύσεων ο Σουηδικός στρατός πολιορκήσε και κατέλαβε την Πράγα, τη βοημική πρωτεύουσα. Ο Τριακονταετής Πόλεμος έληξε εκεί που ξεκίνησε.²²⁰

Στη συνθήκη του Όσναμπρικ αναγνωρίστηκε στη Σουηδία η κτήση των επισκοπών της Κάτω Σαξονίας, το δυτικό τμήμα της Πομερανίας και το σημαντικό βαλτικό λιμάνι του Στετίνου (Stettin).²²¹ Ο συνδυασμός των οφελών από τις συνθήκες του Brömsebro και του Όσναμπρικ αποτέλεσαν τη βάση για την αναγνώριση στη Σουηδία του status της μεγάλης ευρωπαϊκής δύναμης. Η χώρα είχε καταφέρει να οργανώσει όσο πιο αποτελεσματικά μπορούσε τους πενιχρούς πόρους της και να διεξάγει πόλεμο σχεδόν συνεχόμενα από τις αρχές του αιώνα πραγματώνοντας τον βασικό στόχο της υψηλής στρατηγικής της, δηλαδή της αντιμετώπισης της απειλής του ελέγχου της βαλτικής θάλασσας από εχθρικά διακείμενες στη Σουηδία καθολικές δυνάμεις. Η απόβαση στη Γερμανία το 1630 και οι νίκες του Μπράιτενφελντ και του Λίτσεν υπήρξαν μία επιτυχημένη χρήση του εργαλείου του παρεμποδιστικού πολέμου (preventive war), καθώς με την παρέμβασή της η Σουηδία κατέστησε αδύνατη την υπό τα όπλα ισχυροποίηση του αυτοκρατορικού κέντρου στον γερμανικό χώρο, πράγμα που μεσο-μακροπρόθεσμα θα οδηγούσε στην πλήρη ανατροπή της ισορροπίας ισχύος στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη και στην αύξηση της στρατιωτικής και ναυτικής συνεργασίας της Αυτοκρατορίας και της Κοινοπολιτείας εις βάρος της Σουηδίας.²²² Η ανασχετική φύση της υψηλής στρατηγικής της Σουηδίας μεταβλήθηκε μετά τη νίκη στο Μπράιτενφελντ και έθεσε τον μαξιμαλιστικό επεκτατικό στόχο της ηγεμονίας στον γερμανικό χώρο. Οι στόχευση αυτή έχαιρε ιδιαίτερος χαμηλής διεθνούς νομιμοποίησης και η σουηδική στρατηγική έπασχε όσον αφορά τον συσχετισμό σκοπών και διαθέσιμων μέσων. Ως εκ τούτου η αντοχή της στρατηγικής της Σουηδίας στην κακοτυχία της απώλειας του χαρισματικού Σουηδού βασιλιά και στην ήττα που επήλθε στο Νέρντλιγκεν υπήρξε χαμηλή. Η συμμαχική δομή του *Corpus Evangelicorum*, ο πυλώνας της οικονομικής και της διπλωματικής διάστασης της υψηλής στρατηγικής της Σουηδίας, κατέρρευσε ολοκληρωτικά μετά την ήττα στο Νέρντλιγκεν πράγμα που επέφερε και τον οριστικό επαναπροσδιορισμό των Σουηδικών στοχεύσεων. Η τελική νίκη εξασφαλίστηκε από την αύξηση της συνεργασίας με τη Γαλλία και όσον αφορά την οικονομική στήριξη των στρατευμάτων της Σουηδίας, αλλά και όσον αφορά στον συντονισμό των συμμαχικών στρατιωτικών επιχειρήσεων, αλλά και από την εκμετάλλευση της κατάρρευσης της Ισπανίας κατά τη δεκαετία του 1640. Σημαντικό ρόλο έπαιξε επίσης η χρήση του εργαλείου του κατευνασμού της Κοινοπολιτείας στη συνθήκη του

²¹⁹ Ο.π., 202-203.

²²⁰ Wedgewood, *Thirty Years War*, 482-483.

²²¹ Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 66.

²²² Επιλέγεται η χρήση της έννοιας του παρεμποδιστικού αντί του προληπτικού πολέμου, γιατί μέχρι το 1629 οι αυτοκρατορικές δυνάμεις του Βάλλενσταϊν μπορεί να είχαν κυριαρχήσει σχεδόν καθολικά στον πόλεμο στην αυτοκρατορία και μπορεί η διάθεσή τους για συνεργασία με τον Σιγισμόνδο Γ' της Κοινοπολιτείας εις βάρος του Σουηδού μονάρχη στη Βαλτική να ήταν εγνωσμένη, αλλά η ισχυροποίηση του αυτοκρατορικού κέντρου και η πλήρης ανατροπή της ισορροπίας της ισχύος εις βάρος της Σουηδίας ήταν διαδικασίες που σε καμία περίπτωση δεν είχαν ολοκληρωθεί, αλλά θα έπαιρναν κάποια χρόνια. Βλ. Κολιόπουλος, *Η Στρατηγική Σκέψη*, 41-42.

Στούμσντορφ που απέτρεψε τη διεξαγωγή διμέτωπου αγώνα κατά την πιο επισφαλή φάση της σουηδικής παρέμβασης στον πόλεμο. Η αποδοτικότητα της σουηδικής στρατηγικής μέχρι το 1648 περιορίστηκε από το μεγάλο βάρος που συνεπάγεται η δέσμευση και η ανάλωση πόρων μιας προσπάθειας που στηρίζεται κατά κόρων στη στρατιωτική ανάσχεση-επέκταση.²²³ Το κόστος της απόκτησης των νέων γερμανικών εδαφών ήταν πολύ μεγάλο και δεν καλύφθηκε από τις οικονομικές αποζημιώσεις που έλαβε η χώρα στο τέλος του πολέμου.²²⁴ Οι γαλλικές επιχορηγήσεις, οι συνεχείς αυξήσεις στη φορολογία και οι λεηλασίες του σουηδικού στρατού στη Γερμανία κάλυψαν ένα μέρος μόνο του κόστους της οικονομικής διάστασης της στρατηγικής της χώρας. Το στέμμα, προκειμένου να ανταπεξέλθει στο μεγάλο βάρος των πολεμικών προσπαθειών αναγκάστηκε να προβεί σε εκτεταμένες παραχωρήσεις γαιών στην αριστοκρατία της χώρας, για να αποσπάσει από αυτή δάνεια και για να μειώσει μικροπρόθεσμα τα ελλείμματα του προϋπολογισμού πληρώνοντας κρατικούς λειτουργούς σε γη ή σε είδος.²²⁵ Μακροπρόθεσμα η πρακτική αυτή μείωσε το μέγεθος της φορολογητέας ύλης του στέμματος και ως εκ τούτου τα έσοδά του. Επίσης, η παύση των γαλλικών επιχορηγήσεων μετά τη λήξη του πολέμου κατέστησε ακόμη δυσχερέστερη την οικονομική στήριξη των μόνιμων σουηδικών στρατευμάτων. Η Σουηδία μπορεί μετά το 1648 να ήταν μία μεγάλη ευρωπαϊκή δύναμη και ένας από τους εγγυητές της Ειρήνης της Βεστφαλίας, αλλά τα οικονομικά της προβλήματα ήταν ακόμα υπαρκτά και το κόστος της συντήρησης και της άμυνας των κτήσεων που είχε αποκτήσει δεν καλυπτόταν από τα έσοδα που αυτές προσέδιδαν. Η κατάσταση της χώρας εμφανίζει στοιχεία υπερεπέκτασης²²⁶ σχεδόν αμέσως μετά τη νικηφόρα εμπλοκή της στον Τριακονταετή Πόλεμο, ενώ και η προς νότο επαύξηση των συνόρων της καθώς και η ενίσχυση της θέσης της στη βαλτική θάλασσα περιέπλεξε τη σχέση της με δυνάμεις του γερμανικού χώρου, όπως το Βρανδεμβούργο/ Πρωσία. Κατά τις επόμενες δεκαετίες το μοτίβο των οικονομικών δυσκολιών της χώρας θα συνδυαστεί με την αδυναμία της να συνάψει χρήσιμες μακροπρόθεσμες συμμαχίες με γειτονικές της δυνάμεις, ενώ ακόμη και οι Ενωμένες Επαρχίες, μια δύναμη που παραδοσιακά στήριζε τη Σουηδία εις βάρος της Δανίας στον ανταγωνισμό τους στη Βαλτική, θα πάνσουν να την στηρίζουν προκειμένου να διασφαλιστεί η ισορροπία της ισχύος και όχι η κυριαρχία της Σουηδίας στη βόρεια Ευρώπη.²²⁷ Η μετουσίωση του αδύναμου σουηδικού βασιλείου σε μεγάλη δύναμη θα αποδεικνυόταν δύσκολη και περίπλοκη υπόθεση.

²²³ Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική*, 34.

²²⁴ Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 66-67.

²²⁵ Ο.π., 70.

²²⁶ Ο.π., 69.

²²⁷ Ο Michael Roberts ισχυρίζεται ότι εν τέλει η ασφάλεια της Σουηδίας μάλλον υποδαυλίστηκε παρά ενισχύθηκε από την απόκτηση των εδαφών που της απέδωσε η Ειρήνη της Βεστφαλίας. Βλ. Roberts, *The Swedish Imperial Experience*, 125-126.

3.2. Η ψευδαίσθηση ασφάλειας της Κοινοπολιτείας και η εξέγερση των Κοζάκων

Το ίδιο έτος της υπογραφής των βεσφαλιανών συνθηκών του Μίνστερ και του Όσναμπρικ ξέσπασε στην πολωνο-λιθουανική Κοινοπολιτεία μία σφοδρή εξέγερση Κοζάκων και άλλων δυσареστημένων τμημάτων της κοινωνίας στις τρεις ρουθηνικές βοεβοδιές του πολωνικού στέμματος²²⁸ με επικεφαλής τον Μπογκντάν Χμελνίτσκι (Bogdan Khmelnitsky), η οποία ανέδειξε σοβαρές αδυναμίες της Κοινοπολιτείας να ανταπεξέλθει αποτελεσματικά σε εσωτερικές και εξωτερικές απειλές, ειδικά αν αυτές συνδυάζονταν. Είναι αλήθεια, ότι από το 1569, το έτος της πράξης Ένωσης του Λούμπλιν και της ίδρυσης της Κοινοπολιτείας, και μέχρι και τη δεκαετία το 1635, η χώρα είχε καταφέρει να υπερισχύσει των αντιπάλων της σε όλες τις πολεμικές αναμετρήσεις μαζί τους: η απειλή της Ρωσίας του Ιβάν Δ΄ είχε αποσοβηθεί με εδαφικά οφέλη για την Κοινοπολιτεία στα ανατολικά, η επιθέσεις του Καρόλου του Θ΄ της Σουηδίας είχαν οδηγήσει σε αποφασιστικές νίκες στο πεδίο της μάχης, το σύνολο σχεδόν των εδαφικών κερδών του Γουστάβου Αδόλφου ακυρώθηκαν μόνο με την απειλή χρήσης βίας το 1635 με την Συνθήκη του Στούμσντορφ, ενώ η τελευταία απόπειρα της Ρωσίας να επεκταθεί προς δυσμάς το 1632-34 είχε καταλήξει με την καταστροφή του στρατού της και την ευνοϊκή συνθήκη του Πολιάνοβο. Το 1635 η νικηφόρα Κοινοπολιτεία της Πολωνίας-Λιθουανίας βρισκόταν στο απόγειο της εδαφικής της έκτασης και η πανίσχυρη τάξη των ευγενών φαινόταν να δικαιώνεται για την εμμονή της στην προστασία των ελευθεριών της, όχι μόνο γιατί η χώρα είχε επιτυχώς ανταπεξέλθει στους κινδύνους του περιβάλλοντός της, αλλά και επειδή είχε αποφύγει καταστροφικές συγκρούσεις σαν αυτές που συντάραξαν την κεντρική και δυτική Ευρώπη κατά το πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα.²²⁹ Οι περήφανοι *szlachta* δεν είχαν κανέναν λόγο να μην αισθάνονται ασφαλείς μέσα στην ευφορία των νικών τους. Αυτό που δεν είχαν συνειδητοποιήσει, όμως, είναι ότι οι σημαντικές επιτυχίες αυτές συντελέστηκαν *παρά* τις «χρυσές ελευθερίες» της απείθαρχης αριστοκρατίας και τις αγκυλώσεις της ιδιαίτερης πολιτικής τάξης της Κοινοπολιτείας και όχι εξ΄ αιτίας τους.

Οι εξεγέρσεις των Κοζάκων δεν ήταν κάτι νέο στην Κοινοπολιτεία. Εκδηλώνονταν σχετικά συχνά από το 1590 και μετά με αυξανόμενη ένταση, αλλά αντιμετωπιζόνταν με ευκολία. Η πιο πρόσφατη, που εκδηλώθηκε το 1637-38, κατεστάλη και οδήγησε σε περιορισμό των ελευθεριών των Κοζάκων και στην προσπάθεια να ελεγχθούν οι δραστηριότητές τους (κυρίως οι ληστρικές τους επιδρομές προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία, που είχαν προκαλέσει τον πόλεμο του 1614-21, και την τιμωρητική εκστρατεία του 1633) και η ηγεσία τους.²³⁰ Το γεγονός αυτό ενέτεινε την ήδη υπάρχουσα μεγάλη δυσανεμία των Κοζάκων των

²²⁸ Ως «στέμμα» εννοούνται τα εδάφη του βασιλείου της Πολωνίας. Σε αυτά υπάγονταν από το 1569 και τα εδάφη της Ρουθηνίας που ανταποκρίνονται σε μέρος των εδαφών της σημερινής Ουκρανίας. Βλ. Augustiniak. *History of the Polish Lithuanian Commonwealth*, 33.

²²⁹ Friedrich, *The Other Prussia*, 121-122.

²³⁰ Η Κοινοπολιτεία προσπάθησε να μειώσει την εξουσία των εκλεγμένων ημιαυτόνομων Κοζάκων χετμάνων με διορισμούς ηγετών των ολιγάριθμων κοζάκικων στρατιωτικών τμημάτων που στηρίζονταν από τον αμυντικό προϋπολογισμό της Δίαιτας («καταγεγραμμένοι Κοζάκοι») κατευθειάν από το κέντρο. Βλ. Frost, *Northern Wars*, 161.

ρουθηνικών βοεβοδιών, που πήγαζε από το ότι ελάχιστοι από αυτούς ενσωματώνονταν στα ούτως ή άλλως ολιγάριθμα μόνιμα στρατεύματα της Κοινοπολιτείας σε καιρό ειρήνης. Τα στρατεύματα αυτά το έτος της εκδήλωσης της εξέγερσης δεν ξεπερνούσαν του 5.000 άνδρες, ενώ οι «καταγεγραμμένοι Κοζάκοι», οι Κοζάκοι δηλαδή που οργανώνονταν σε ένοπλα τμήματα, που πληρώνονταν από τον προϋπολογισμό της Δίαιτας, δεν ήταν πάνω από 6.000.²³¹ Οι υπόλοιποι μπορεί να επιθυμούσαν να ενταχθούν σε κάποιο καθεστώς υπηρεσίας αλλά, λόγω της γενικότερης άρνησης της αριστοκρατίας να στηρίζει οικονομικά μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις, δεν ήταν δυνατόν. Οι εναλλακτικές τους ήταν ή να υπηρετήσουν σε μικρούς προσωπικούς στρατούς ισχυρών ανώτερων αριστοκρατών (*magnateria*), ή να εργαστούν στις ολόενα και αυξανόμενες καλλιεργήσιμες εκτάσεις των ιδίων αριστοκρατών. Η δεύτερη αυτή προοπτική ήταν ιδιαίτερα αντιδημοφιλής ειδικά κατά τη δεκαετία του 1640, οπότε και παγιώθηκε το καθεστώς της δουλοπαροικίας στις ουκρανικές περιοχές της Κοινοπολιτείας, προκειμένου να εξασφαλιστεί η προσφορά εργατικού δυναμικού για τα λατιφούντια της ανώτερης αριστοκρατίας στις ουκρανικές περιοχές.²³² Οι μειωμένες προοπτικές αποκατάστασης στο στράτευμα των Κοζάκων και άλλων στρωμάτων που βρίσκονταν σε μία απροσδιόριστη θέση μεταξύ χωρικού και κατώτερου αριστοκράτη, σε συνδυασμό με τις εντάσεις που δημιουργούσε η προοδευτική κυριαρχία της ανώτερης αριστοκρατίας και η συνεπαγόμενη μετατροπή μεγάλων τμημάτων του ουκρανικού πληθυσμού σε δουλοπάροικους, δημιουργούσε ένα κλίμα έντασης κάτω από τη φαινομενική ηρεμία της ειρηνικής περιόδου 1635-1648.²³³ Οι πολύπλοκες θρησκευτικές εντάσεις, που πήγαζαν από τη δράση της ουνιτικής εκκλησίας και το καθεστώς ευνοιοκρατίας που επικρατούσε υπέρ της μειωηφούς στις καθολικής και πολωνικής αριστοκρατίας στις κατά κόρων ορθόδοξες βοεβοδιές της Ρουθηνίας, δυσχέραιναν την κατάσταση. Όταν κατά τη δεκαετία του 1640 ο βασιλιάς Λαδίσλαος Δ΄ ζήτησε τη συνδρομή των Κοζάκων, για να οργανωθεί μια μεγάλη εκστρατεία κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δημιούργησε ελπιδοφόρες προσδοκίες στους Κοζάκους για την αποκατάστασή τους μέσω της υπηρεσίας στο στράτευμα. Όμως, κατά τη συνήθη της πρακτική, η Δίαιτα το 1646 ματαίωσε και τις επεκτατικές φιλοδοξίες του βασιλιά και τις προσδοκίες των Κοζάκων, πράγμα που οδήγησε στην σφοδρή εξέγερση του 1648.²³⁴

Οι ελάχιστες μόνιμες δυνάμεις της Κοινοπολιτείας δεν μπορούσαν να καταστείλουν την εξέγερση. Οι καταγεγραμμένοι Κοζάκοι αυτομόλησαν σχεδόν αμέσως, μειώνοντας τις διαθέσιμες δυνάμεις του μόνιμου στρατεύματος στο μισό. Μέσα στο 1648 τα αποδιοργανωμένα και ολιγάριθμα στρατεύματα της Κοινοπολιτείας ηττήθηκαν τρεις φορές από τους εξεγερθέντες, ενώ ο θάνατος του βασιλιά Λαδίσλαου Δ΄ το ίδιο έτος πυροδότησε έριδες ανάμεσα στην ανώτερη αριστοκρατία ιδιαίτερα για τους διορισμούς στις ισόβιες θέσεις στην ηγεσία του στρατεύματος (χετμάνοι). Αξίζει να αναφερθεί η περίπτωση ενός στρατεύματος που συγκροτήθηκε με πόρους ορισμένων τοπικών διαιτών, πλαισιωμένου από προσωπικές φρουρές ανώτερων αριστοκρατών. Του στρατεύματος αυτού ετέθησαν

²³¹ Frost, *After the Deluge*, 17.

²³² Ο.π., 7.

²³³ John P. LeDonne, *The Grand Strategy of the Russian Empire: 1650-1831*, (New York, Oxford University Press, 2004), 26.

²³⁴ Davies, *God's Playground*, 351.

επικεφαλής τρεις ανώτεροι αριστοκράτες, όχι με κριτήριο την ικανότητα και την εμπειρία τους, αλλά τις πολιτικές ισορροπίες ανάμεσα σε ισχυρές αριστοκρατικές οικογένειες. Προκειμένου να διατηρηθεί ο έλεγχος πάνω στους τρεις αυτούς διοικητές αμφιβόλου ικανότητας, συγκροτήθηκε μία επιτροπή της Δίαιτας που αριθμούσε 32 μέλη και είχε ως στόχο την συνεχή αξιολόγηση των διοικητών. Το στράτευμα αυτό διαλύθηκε, πριν αναγκαστεί να δώσει μάχη και αποδειχθεί, ότι «αυτός δεν ήταν ο τρόπος που διεξάγει κανείς πόλεμο»,²³⁵ όταν μαθεύτηκε ότι οι Τάταροι της Κριμαίας είχαν πλέον συμπαταχθεί με την εξέγερση του Χμελνίτσκι.

Η εκλογή του νέου βασιλιά Ιωάννη Β΄ Καζιμίρ Βάζα (Jan II Casimir Vasa) οδήγησε σε μία μικρή ανάπαυλα τις εχθροπραξίες. Από το 1651, όμως, οι εχθροπραξίες συνεχίστηκαν και οι ήττες της Κοινοπολιτείας,²³⁶ συνδυάστηκαν με την πλήρη παράλυση της Δίαιτας το 1652 και το 1654 και την αδυναμία της να αναζητήσει λύσεις στο πρόβλημα της εξέγερσης, η οποία συνεχίστηκε και προκάλεσε ανυπολόγιστο κόστος. Επίσης, το 1654 ο τσάρος Αλέξιος Α΄ αποδέχθηκε την πρόταση του Χμελνίτσκι να θέσει τις επαναστατημένες ουκρανικές βοεβοδιές υπό το ρωσικό στέμμα και εισέβαλε μαζικά από τα ανατολικά. Η όποια αίσθηση ασφάλειας πήγαζε από τις επιτυχίες στους πολέμους της Ένωσης-Κοινοπολιτείας από το 1560 έως το 1635 και δικαιολογούσε την καχυποψία και την εναντίωση της τάξης των ευγενών στη μόνιμη κινητοποίηση πόρων για την άμυνά της χώρας υπό το βασιλικό κέντρο, ήταν απολύτως ψευδής.

Η καταστροφική αποτυχία να αντιμετωπιστεί η εξέγερση του Χμελνίτσκι θα αποδείκνυε με τον πιο πικρό τρόπο την πραγματικότητα αυτή. Η εκμετάλλευση ,δε, της γενικευμένης αστάθειας, που προκάλεσε η εξέγερση, από τους γείτονες της χώρας, θα καταδείκνυε το μεγάλο πρόβλημα της πρακτικής της σταθερής εναντίωσης της πολιτικής τάξης της Κοινοπολιτείας στη δημιουργία ενός μεγάλου μόνιμου στρατεύματος, χρηματοδοτούμενου από τακτική και όχι έκτακτη φορολογία. Γιατί η μεγάλη διαφορά του πολέμου που ξέσπασε το 1654 ήταν η εξής: οι πολεμικές αναμετρήσεις της Κοινοπολιτείας μέχρι εκείνη τη στιγμή είχαν λάβει χώρα στο σύνολό τους στην περιφέρειά της, πράγμα που έδινε τη δυνατότητα στην πολιτική τάξη της χώρας να αντιδρά, *ad hoc* μεν, αποτελεσματικά δε, έστω και καθυστερημένα στην εκάστοτε απειλή, κινητοποιώντας πόρους της υπόλοιπης επικράτειας μέσω έκτακτης φορολογίας. Από το 1654 μέχρι το 1655, όμως, με τα αριθμητικά ασήμαντα μόνιμα στρατεύματα της Κοινοπολιτείας να έχουν υποστεί σοβαρές απώλειες μαχόμενα εναντίον του Χμελνίτσκι και με ένα τεράστιο μέρος της επικράτειας να είναι υπό ρωσική ή υπό σουηδική κατοχή (από το 1655), δεν ήταν δυνατή ούτε αυτού του είδους η αντίδραση. Η περίοδος 1648-1667 θα αναδείξει, επίσης, και τις χειρότερες πτυχές του πολιτικού συστήματος της Κοινοπολιτείας, το οποίο, ιδιαίτερα από το 1652 και μετά, οπότε και αναγνωρίζεται από τη Δίαιτα το περιβόητο *liberum veto*,²³⁷ το δικαίωμα δηλαδή ενός και μόνου απεσταλμένου στο κάτω σώμα της Δίαιτας ή σε κάποια τοπική δίαιτα να εμποδίζει τη λήψη οποιασδήποτε απόφασης για οποιοδήποτε ζήτημα, αν διαφωνεί, ξεκινά να εκφυλίζεται και να μετατρέπεται

²³⁵ Frost, *Northern Wars*, 163.

²³⁶ Σημειώθηκε και μία νίκη στο Berechchko χωρίς όμως να επιφέρει πολιτικά αποτελέσματα. Ισχυρό πλήγμα αποτέλεσε η καταστροφή του στρατού της Κοινοπολιτείας στο Batoh τον Ιούνιο του 1652.

²³⁷ Augustiniak, *History of the Polish Lithuanian Commonwealth*, 465.

«σε έναν αναρχικό εφιάλτη, μια χυδαία παρωδία δημοκρατίας»,²³⁸ εκμεταλλεύσιμης από γείτονες που δεν έχουν αμφιβολίες για τη χρησιμότητα ενός μόνιμου και ισχυρού στρατού.

3.3 Ο Δεύτερος Πόλεμος του Βορρά και ο Δεκατριετής Πόλεμος

Η εσωτερική πολιτική και η οικονομική οργάνωση στη Ρωσία υπό την προοπτική μιας ενδεχόμενης σύγκρουσης της χώρας ακολούθησε διαμετρικά αντίθετη πορεία σε σχέση με την Κοινοπολιτεία. Όταν η πολωνο-λιθουανική Δίαιτα ψήφισε το 1641 μέτρα όπως η πώληση του βασιλικού στόλου²³⁹ και αρνούνταν πεισματικά, να στηρίξει οικονομικά ένα μόνιμο στράτευμα πέραν των ελάχιστων μόνιμων δυνάμεων της *obrona potoczna*,²⁴⁰ η ρωσική ηγεσία δημιουργούσε ξανά με ταχείς ρυθμούς μοντέρνα συντάγματα στα δυτικά πρότυπα και μεγέθυνε τον στρατό της. Σε αυτά τα στρατιωτικά σώματα αποκαταστάθηκαν κομμάτια της κοινωνίας που φιλοδοξούσαν να αποτελέσουν τμήμα της υπηρετούσας τάξης, γεγονός που πιθανότατα απέτρεψε εξελίξεις όπως η εξέγερση του Χμελνίτσκι στην Κοινοπολιτεία. Επίσης, τα συντάγματα αυτά πλαισιώθηκαν και από χωρικούς, αλλά και από ευρωπαίους μισθοφόρους, ειδικά μετά τη λήξη του Τριακονταετούς Πολέμου.²⁴¹ Μία σημαντική εξέλιξη που εξασφάλισε την εσωτερική πολιτική τάξη και τη στήριξη της υπηρετούσας τάξης²⁴² στην ηγεσία υπήρξε η μεταρρύθμιση και κωδικοποίηση του ρωσικού νομικού συστήματος (*Ulozhenie – Code of Laws*) το 1649. Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό της ήταν η καθολική καθιέρωση του θεσμού της δουλοπαροικίας, που εξασφάλιζε την προσφορά εργατικού δυναμικού στις τιμαριακές γαίες *promest' e*.²⁴³ Όσον αφορά τις ενέργειες που θα εξασφάλιζαν τον επαρκή εξοπλισμό του ολοένα και αυξανόμενου ρωσικού στρατεύματος, χτίστηκαν βιοτεχνίες παραγωγής όπλων, αλλά και αυξήθηκαν οι εισαγωγές από τη δύση, συγκεκριμένα από τη Σουηδία και τις Κάτω Χώρες.²⁴⁴ Όπως και κατά τη δεκαετία του 1620, η Ρωσία προετοιμαζόταν να αναπτύξει μία υψηλή στρατηγική επέκτασης εις βάρος του δυτικού της αντιπάλου για παραπάνω από δέκα έτη.

Η ηγεσία δεν επέδειξε την βιασύνη του 1632, όταν ο θάνατος του Σιγισμούνδου Γ' θεωρήθηκε ικανοποιητική ευκαιρία για την εκδήλωση της επίθεσης. Η Ρωσία παρακολουθούσε τις εξελίξεις της εξέγερσης των Κοζάκων, αλλά κήρυξε τον πόλεμο στην Κοινοπολιτεία πέντε χρόνια μετά την εκδήλωση της εξέγερσης, το 1653, και κατόπιν επανειλημμένων εκκλήσεων του Χμελνίτσκι, να τεθεί ο ίδιος, ο στρατός του και η επικράτεια που ήλεγχε υπό το ρωσικό στέμμα.²⁴⁵ Η ρωσική επίθεση ξεκίνησε το καλοκαίρι του 1654 και

²³⁸ Frost, *After the Deluge*, 12.

²³⁹ Davies, *God's Playground*, 336.

²⁴⁰ Πρόκειται για τις μόνιμες δυνάμεις συνοριοφυλακής που θέσπισε ο Στέφανος Μπάθορι στα τέλη του 16^{ου} αιώνα και αναφέραμε στο κεφάλαιο 1.3. Η δύναμή της κυμαινώνταν από 3.000 έως 5.000 άνδρες. βλ. Augustiniak, *History of the Polish-Lithuanian Commonwealth*, 150.

²⁴¹ Stone, *A Military History of Russia*, 35.

²⁴² Συγκεκριμένα των τιμαριούχων ιππέων *pomeshchiki*.

²⁴³ Riasanovsky, *A History of Russia*, 186. • Frost, *Northern Wars*, 165.

²⁴⁴ Frost, *Northern Wars*, 165.

²⁴⁵ Riasanovsky, *A History of Russia*, 180.

το στράτευμα, που αριθμούσε γύρω στις 100.000 άνδρες, οργανώθηκε σε τρία σώματα.²⁴⁶ Το κεντρικό και πολυπληθέστερο επικεντρώθηκε στη μεθοδική περικύκλωση της πόλης του Σμολένσκ, ενώ τα άλλα δύο είχαν το ρόλο της υποστήριξης και προστασίας των πλευρών της κύριας δύναμης, για να αποφευχθεί μία κυκλωτική ενέργεια από την Κοινοπολιτεία στα πρότυπα της αντεπιθετικής της εκστρατείας του 1633. Η επέμβαση υπέρ των ομόδοξων και νέων υπηκόων του τσάρου, Κοζάκων της Ουκρανίας, μπορεί να υπήρξε η αφορμή για την έναρξη του πολέμου και η βάση για την νομιμοποίηση της πολεμικής προσπάθειας στο εσωτερικό, αλλά ο πραγματικός πολιτικός σκοπός ήταν αρχικά η ανάκτηση του Σμολένσκ και εν συνεχεία η επέκταση εις βάρος των λιθουανικών εδαφών της Κοινοπολιτείας. Η στήριξη προς τους Κοζάκους του Χμελνίτσκι, τουλάχιστον αρχικά, υπήρξε ισχνή. Η κινητοποίηση πόρων στην Κοινοπολιτεία δεν κατάφερε, να παρατάξει ούτε τις μισές στρατιωτικές δυνάμεις από αυτές της Ρωσίας. Οι δυνάμεις αυτές, δε, κατευθύνθηκαν στο σύνολό τους εναντίων των εξεγερμένων Κοζάκων στην Ουκρανία. Το Σμολένσκ αφέθηκε στη μοίρα του και κατελήφθη από τους Ρώσους το φθινόπωρο του 1654.²⁴⁷ Η εντυπωσιακή και χωρίς σημαντική αντίσταση προώθηση των ρωσικών δυνάμεων προς δυσμάς συνεχίστηκε και το επόμενο έτος, με σημαντικότερη εξέλιξη την κατάληψη της λιθουανικής πρωτεύουσας Βίλνιους (Wilno) τον Αύγουστο του 1655.

Η απώλεια του Σμολένσκ και του Βίλνιους, καθώς και μεγάλης έκτασης λιθουανικών εδαφών, δεν ήταν η αρνητικότερη εξέλιξη για την Κοινοπολιτεία το 1655. Σύντομα ο εχθρός από τον βορρά θα την έφερνε στα πρόθυρα της απόλυτης καταστροφής. Ο νέος βασιλιάς της Σουηδίας, Κάρολος Ι΄, εξάδελφος της πρόσφατα παραιτηθείσας Χριστίνας, παρατηρούσε τις εξελίξεις στα ανατολικά και ανησυχούσε ιδιαιτέρως για την ταχεία κατάρρευση της Κοινοπολιτείας και τα ρωσικά οφέλη πλησίον των δικών του κτήσεων στην Εσθονία και τη Λιβονία.²⁴⁸ Η απόφαση για επέμβαση στην εξελισσόμενη σύγκρουση στα ανατολικά είχε ληφθεί ήδη από το 1654 και η ανησυχία για τη ρωσική επέκταση δεν ήταν ο μόνος λόγος: το μεγάλο κόστος της συντήρησης του μόνιμου σουηδικού στρατού, σε συνδυασμό με τις πενιχρές οικονομικές προσόδους του στέμματος, λόγω των ευρείας κλίμακας παραχωρήσεων βασιλικών γαιών σε ευγενείς κατά την περίοδο του Τριακονταετούς Πολέμου, δημιουργούσε έντονα κίνητρα στη σουηδική ηγεσία, να «μεταφέρει» το κόστος της συντήρησης του στρατεύματος σε ξένα εδάφη και πληθυσμούς. Η Σουηδία, επίσης, είχε συσσωρεύσει ένα μεγάλο δημόσιο χρέος από τη χρήση μισθοφορικών δυνάμεων κατά τη διάρκεια του πολέμου στη Γερμανία και η διατήρηση ενός μόνιμου στρατεύματος σε περίοδο ειρήνης οδηγούσε σε συσσώρευση περεταίρω χρέους. Έτσι, η απειλή μιας δραστηκής αλλαγής της ισορροπίας ισχύος στο «τρίγωνο» της βαλτικής συνδυάστηκε με την οικονομική αναγκαιότητα της εξαγωγής του κόστους της συντήρησης του στρατεύματος, αλλά και την πεποίθηση, ότι «ο πόλεμος συντηρεί τον εαυτό του» (*bellum se ipse alit*).²⁴⁹ Οι ίδιες οι προετοιμασίες για μία πιθανή σύγκρουση στα ανατολικά μετέτρεψαν την πιθανότητα σε απόλυτη βεβαιότητα, όταν

²⁴⁶ Stone, *A Military History of Russia*, 36.

²⁴⁷ Frost, *Northern Wars*, 166.

²⁴⁸ Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 95.

²⁴⁹ Ο.π., 94.

άρχισαν να προσλαμβάνονται στο στράτευμα και μεγάλοι αριθμοί μισθοφόρων. Προκειμένου να αποσβεστεί το κόστος της «επένδυσης» αυτής, η χώρα έπρεπε να εμπλακεί στον πόλεμο.²⁵⁰

Ο Κάρολος Ι΄ επιθυμούσε μέσω της σουηδικής παρέμβασης να ανασχεθεί η ρωσική απειλή σε συμμαχική σύμπραξη με την Κοινοπολιτεία. Το πρόβλημα, όμως, της σουηδικής δυναστικής διασύνδεσης, που έθεσε σε συγκρουσιακή βάση τις σχέσεις των δύο χωρών από το 1597 έως και το 1635, εμπόδισε την εξέλιξη αυτή.²⁵¹ Η απόφαση του Ιωάννη Β΄ Καζιμίρ να εμείνει στο δικαίωμά του στον σουηδικό θρόνο, όπως ακριβώς ο πατέρας του και ο αδελφός του πριν από αυτόν, θα αποδεικνυόταν μοιραία για τη χώρα του. Ο Κάρολος Ι΄ αντί της άμεσης ανασχεσης της ρωσικής απειλής, εφόσον δεν ήταν δυνατή η συμμαχική σύμπραξη με την Κοινοπολιτεία, αποφάσισε, να δώσει τη χαριστική βολή στον καταρρεόντα αντίπαλό της και να επωφεληθεί από την πλήρη αδυναμία του, αποτρέποντας ταυτόχρονα και περαιτέρω οφέλη της Ρωσίας προς τα δυτικά.

Το 1655 οι σουηδικές δυνάμεις εισέβαλαν στην Κοινοπολιτεία από δύο πλευρές: από τις λιβονιανές κτήσεις της Σουηδίας στα ανατολικά και από την Πομερανία στα δυτικά. Οι πολεμικές προσπάθειες του σουηδικού στρατού επικεντρώθηκαν στην κατάκτηση των πλούσιων πόλεων της βασιλικής Πρωσίας.²⁵² Με το σύνολο σχεδόν των δυνάμεων της Κοινοπολιτείας να εμπλέκεται σε επιχειρήσεις εναντίον του Χμελνίτσκι, ο οποίος στο μεταξύ είχε ενισχυθεί από 12.000 Ρώσους, και με την πρωτεύουσα του Μεγάλου Δουκάτου της Λιθουανίας να έχει χαθεί, μέχρι τον Αύγουστο του 1655 οι περισσότερες πόλεις της βασιλικής Πρωσίας είχαν παραδοθεί στους Σουηδούς (όχι το Ντάνσιγκ) και ένα σημαντικό ποσοστό σημανόντων ανώτατων αριστοκρατών είχε δηλώσει υποταγή στον Κάρολο Ι΄. Η σημαντικότερη, ίσως, αυτομόληση ανώτερου αριστοκράτη προς το στρατόπεδο του Καρόλου, που συμπαρέσυρε και πλήθος άλλων, να προβούν σε ανάλογες ενέργειες, ήταν αυτή του χετμάνου της Λιθουανίας Janusz Radziwill, γόνου μίας πανίσχυρης οικογένειας της τάξης της *magnateria*, ο οποίος αηδιασμένος από την αποτυχία της Πολωνίας να συμβάλει στον αγώνα της Λιθουανίας κατά της Ρωσίας,²⁵³ αναγνώρισε τον Κάρολο Ι΄ ως Μεγάλο Δούκα της Λιθουανίας.²⁵⁴ Μέχρι το τέλος του φθινοπώρου του 1656 η Βαρσοβία και η Κρακοβία ήταν υπό σουηδική κατοχή. Οι μόνες δύο πόλεις που αντιστέκονταν ακόμα ήταν το Ντάνσιγκ, το οποίο, όμως, βρισκόταν υπό πλήρη ναυτικό αποκλεισμό²⁵⁵ και με τον ποταμό Βιστούλα να ελέγχεται στο σύνολό του από σουηδικές δυνάμεις υφίστατο και πλήρη οικονομικό «στραγγαλισμό», και το Λβώβ, το οποίο βρισκόταν υπό πολιορκία από ρωσικές και κοζάκικες δυνάμεις. Η σουηδική νίκη ήταν ταχύτατη και εντυπωσιακή. Ήταν, όμως, και πρόσκαιρη.

²⁵⁰ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 211-212.

²⁵¹ Friedrich, *The Other Prussia*, 133.

²⁵² Ο.π., 120.

²⁵³ Η ανάγκη για σύμπραξη των δύο στεμμάτων κατά της ρωσικής απειλής ήταν άλλωστε και το βασικό αίτιο της εμβάθυνσης της σχέσης τους και της δημιουργίας της Κοινοπολιτείας το 1569.

²⁵⁴ Frost, *Northern Wars*, 168.

²⁵⁵ Το 1656 δεν υπάρχει πια πολωνο-λιθουανικός στόλος για να προβεί έστω και σε δευτερεύουσες ναυτικές επιχειρήσεις και σε ενεργή άμυνα κατά του σουηδικού στόλου. Ο ναυτικός έλεγχος που ασκεί η Σουηδία κατά τη σύγκρουση και ειδικά το συγκεκριμένο έτος είναι γενικός. Υπάρχει ένα στοιχείο ειρωνείας στην κατάσταση αυτή, καθώς η πόλη του Ντάνσιγκ ήταν πιο σφοδρός πολέμιος της δημιουργίας και της συντήρησης πολεμικού στόλου στην Κοινοπολιτεία, αλλά και ο μεγαλύτερος ωφελημένος από αυτόν, όταν υπήρχε ακόμα στόλος, κατά την τριετία 1626-1629.

Η ανάγκη συντήρησης του στρατεύματος με «συλλογή συνεισφορών» από τον κατακτημένο πληθυσμό απονομιμοποίησε σύντομα την πολεμική προσπάθεια της Σουηδίας στο εσωτερικό της υπό κατοχή Κοινοπολιτείας, ακόμη και στους αυτομολήσαντες ευγενείς. Πόλεις, όπως η Κρακοβία, καλούνταν τώρα να καταβάλουν στον ξένο κατακτητή ποσά που ξεπερνούσαν κατά πολύ τον ετήσια φορολογία προς την Κοινοπολιτεία, για το προνόμιο να τελούν υπό κατάκτηση. Σοβαρό λάθος του Καρόλου, το οποίο εξανέμισε την όποια νομιμοποίηση του αγώνα του στο εσωτερικό της Κοινοπολιτείας, ήταν η απαίτησή του να συλλέξει συνεισφορές από την Καθολική Εκκλησία, πράγμα που πραγματοποιήθηκε βίαια.²⁵⁶ Η πράξη αυτή άνοιξε τους ασκούς του Αιόλου, καθώς προκάλεσε γενικευμένες λεηλασίες από το στράτευμά του στην κατακτημένη χώρα. Πριν τη λήξη του 1655 είχαν ξεκινήσει πράξεις αντίστασης και αντεκδίκησης από τον ντόπιο πληθυσμό, οι οποίες όσο στηρίζονταν από ευγενείς, τόσο αυξάνονταν σε ένταση. Επίσης, όσοι περισσότεροι ευγενείς εγκατέλειπαν τον Κάρολο Ι΄ και συντάσσονταν με δυνάμεις της αντίστασης, τόσο μειωνόταν η ικανότητα της Σουηδίας να ελέγχει αποτελεσματικά τα κατεχόμενα εδάφη. Μέχρι τις αρχές του 1656 ο εξόριστος βασιλιάς της Κοινοπολιτείας είχε επιστρέψει για να ηγηθεί της αντίστασης κατά του κατακτητή με εστία την ελεύθερη ακόμα πόλη Λωών και τα περίχωρά της. Ο αντιστασιακός αγώνας νομιμοποιήθηκε στο εσωτερικό τονίζοντας τον θρησκευτικό του χαρακτήρα με συμβολικές πράξεις, όπως την στέψη της Παναγίας ως βασίλισσας της Κοινοπολιτείας,²⁵⁷ αλλά και υποσχέσεις κυρίως προς τους πολυπληθείς χωρικούς, ότι η κατάστασή τους θα βελτιωνόταν μετά την ήττα και την αποχώρηση των Σουηδών.

Οι δυνάμεις του σουηδικού στρατού ήταν πολύ λίγες για να ανταπεξέλθουν στην κατοχή μεγάλων εκτάσεων στην Πολωνία και αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά μία γενικευμένη κατάσταση αντίστασης. Η συμμαχία με τον εκλέκτορα του Βρανδεμβούργου και δούκα της Πρωσίας τον Ιανουάριο του 1656 απέδωσε κάποιους καρπούς για τον σουηδό μονάρχη, καθώς ο εκλέκτορας αναγνώρισε τον Κάρολο Ι΄ ως επικυρίαρχό του στη δουκική Πρωσία²⁵⁸ και παρείχε κάποιες στρατιωτικές δυνάμεις στους Σουηδούς, για να αποπειραθούν να αντιμετωπίσουν την ταχεία και επικίνδυνη συγκέντρωση πολωνικών δυνάμεων υπό τον Ιωάννη Β΄ Καζίμιρ στο Λωών. Η πορεία του Καρόλου Ι΄ ήταν αποτυχημένη, καθώς οι δυνάμεις του ήταν πολύ λιγότερες από αυτές που είχε συγκεντρώσει ο βασιλιάς της Κοινοπολιτείας. Η πλήρης περικύκλωσή του από υπέρτερες πολωνικές δυνάμεις αποφεύχθηκε με μεγάλο κόστος και Σουηδός βασιλιάς διέφυγε προς τον βορρά. Στα τέλη Ιουνίου ο βασιλιάς

²⁵⁶ Frost, *Northern Wars*, 170.

²⁵⁷ Davies, *God's Playground*, 304.

²⁵⁸ Μέχρι εκείνη τη στιγμή ο εκλέκτορας του Βρανδεμβούργου είχε δύο φεουδαλικούς επικυρίαρχους: τον Άγιο Ρωμαιο Αυτοκράτορα, Φερδινάνδο Γ΄, στα εδάφη του στο Βρανδεμβούργο και γενικότερα στην Αυτοκρατορία και τον βασιλιά της Κοινοπολιτείας στο δουκάτο της Πρωσίας. Το 1656 αποκόπτεται πλέον οριστικά η έστω και χαλαρή σχέση επικυριαρχίας του δουκάτου της Πρωσίας με το πολωνο-λιθουανικό στέμμα. Ακόμα και αργότερα, όταν ο Φρειδερίκος Γουλιέλμος, κατά τη συνήθη πρακτική της οικογένειάς του, των Hohenzollern, θα αλλάξει στρατόπεδο και θα ξεκινήσει να συνδράμει την Κοινοπολιτεία κατά της υποχωρούσας Σουηδίας, θα το πράξει με αντάλλαγμα την ανεξαρτησία του από κάθε επικυριαρχία στα εδάφη της Πρωσίας. Έκτοτε θα ξεκινήσει να φθίνει ακόμη περισσότερο και η φεουδαλική σχέση Βρανδεμβούργου- Αυτοκρατορίας, η οποία τυπικά θα διατηρηθεί μέχρι και μετά τη μάχη του Αούστερλιτς και τη διάλυση της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας το 1806 από τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη. Στον Φρειδερίκο Γουλιέλμο, τον «Μεγάλο Εκλέκτορα», και τη δράση του στον Δεύτερο Πόλεμο του Βορρά οφείλεται η πλήρης ανεξαρτησία του του Δουκάτου της Πρωσίας. Σε αυτό ακριβώς το γεγονός στηρίχθηκε και η ανακήρυξη του υιού του, Φρειδερίκου Α΄, ως βασιλιά στην Πρωσία το 1701.

της Κοινοπολιτείας ανέκτησε την Βαρσοβία χωρίς αντίσταση από τους Σουηδούς,²⁵⁹ όχι όμως οριστικά. Ο Κάρολος Ι΄ προκειμένου να εξασφαλίσει περεταίρω βοήθεια από τον εκλέκτορα και να ανακτήσει τη Βαρσοβία, του προσέφερε και τον ανεξάρτητο έλεγχο της βοεβοδίας της Wielkopolska (Greater Poland).²⁶⁰ Οι ενωμένες σουηδικές-πρωσικές δυνάμεις απώθησαν τον κατά πολύ υπέρτερο πολωνο-λιθουανικό στρατό στη μάχη της Βαρσοβίας στα τέλη Ιουλίου, χωρίς όμως να καταφέρουν αποφασιστικό πλήγμα στις δυνάμεις της Κοινοπολιτείας. Ο εκλέκτορας αμέσως μετά τη νίκη στη Βαρσοβία απέσυρε τα στρατεύματά του προς τις κτήσεις του, γεγονός που κατέστησε αδύνατη την καταδίωξη των ηττημένων αλλά ακόμη πολυπληθών Πολωνών, μετά τη νίκη από τον μικρό και διασκορπισμένο σε φρουρές σουηδικό στρατό. Η επεκτατική στρατηγική της Σουηδίας μέσα σε μόλις ένα χρόνο από την εκδήλωση της επίθεσης στην Κοινοπολιτεία φαινόταν, ότι αντιμετώπιζε προβλήματα, ειδικά ως προς τον συσχετισμό των περιορισμένων ικανοτήτων της χώρας και του μαξιμαλιστικού στόχου της πλήρους κατάκτησης και ελέγχου του μεγαλύτερου μέρους της Κοινοπολιτείας. Από το φθινόπωρο του 1657, δε, θα αρχίσει να διαφαίνεται και το πρόβλημα της ταχείας και πλήρους απονομιμοποίησης των μέσων της οικονομικής διάστασης της υψηλής της στρατηγικής στον πληθυσμό που φιλοδοξούσε να ελέγξει, δηλαδή των υπερμεγεθών συνεισφορών του πληθυσμού και των πόλεων καθώς και τον λεηλασιών καθολικών εκκλησιών. Οι μαξιμαλιστικοί στόχοι της χώρας έχαιραν επίσης πολύ χαμηλής διεθνούς νομιμοποίησης. Η Σουηδία ήταν μία από τις χώρες εγγυητές της Ειρήνης της Βεσφαλίας και σε μόλις εφτά χρόνια μετά την υπογραφή των συνθηκών της φαινόταν, να αλλάζει επιθετικά την μεταπολεμική καθεστηκυία τάξη και ισορροπία ισχύος, σε σημείο που να απειλεί αποφασιστικά την ίδια την ύπαρξη μίας εκ των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων.

Από το τέλος του 1656 και ιδιαίτερα από το 1657 οι διεθνείς εξελίξεις που πήγάζαν από την ανησυχία για τις σουηδικές επιτυχίες υπήρξαν ιδιαίτερος αρνητικός για τον Κάρολο Ι΄. Αρχικά η Ρωσία, της οποίας τα ταχύτατα οφέλη εις βάρος της Κοινοπολιτείας είχαν προκαλέσει την ανησυχία της Σουηδίας και την εμπλοκή της στον πόλεμο, σκεπτόμενη ακριβώς με τον ίδιο τρόπο, «πάγωσε» τις εχθροπραξίες στο ανατολικό μέτωπο και σύναψε αντι-σουηδική συνθήκη συμμαχίας με την Κοινοπολιτεία και οργάνωσε επιθέσεις κατά σουηδικών κτήσεων στη Λιβονία. Η Κοινοπολιτεία είχε βρει ήδη στο πλευρό της από τον Οκτώβριο του 1656 και τους Τατάρους της Κριμαίας, οι οποίοι λόγω της διασύνδεσης των συμμάχων τους, Κοζάκων, με τον τσάρο της Ρωσίας τον Ιανουάριο του 1654 είχαν αποφασίσει, να τους εγκαταλείψουν και να συνδράμουν την Κοινοπολιτεία, ιδιαίτερα σε τιμωρητικές ληστρικές επιχειρήσεις κατά του εκλέκτορα στη δουκική Πρωσία. Η προοπτική του πλήρους ελέγχου της ανατολικής βαλτικής από τη Σουηδία οδήγησε σε σύμπραξη τις Ενωμένες Επαρχίες της Ολλανδίας και τη Δανία, οι οποίοι οργάνωσαν από κοινού ναυτική επιχείρηση εις βάρος της Σουηδίας με στόχο τη λήξη του ναυτικού αποκλεισμού στο Ντάνσιγκ. Η πιο αρνητική, όμως, εξέλιξη, που στην ουσία έκρινε την επεκτατική προσπάθεια της Σουηδίας στην Πολωνία και τη βασιλική Πρωσία, ήταν η υπογραφή συνθήκης συμμαχίας της Κοινοπολιτείας και του Αυτοκράτορα και η είσοδος στον πόλεμο. Η συνθήκη συμμαχίας υπεγράφη στο τέλος του 1656 και προέβλεπε μικρή παροχή βοήθειας στον βασιλιά της Κοινοπολιτείας από αυστριακές δυνάμεις. Ο θάνατος, όμως, του Φερδινάνδου Γ΄ και η

²⁵⁹ Frost, *Northern Wars*, 173.

²⁶⁰ Friedrich, *The Other Prussia*, 135.

διαδοχή του από τον Λεοπόλδο Α΄ οδήγησε στην αύξηση της προβλεπόμενης βοήθειας της Αυστρίας από 4.000 σε 12.000 άνδρες.²⁶¹ Η είσοδος του Αυτοκράτορα Λεοπόλδου στον πόλεμο συμπαρέσυρε και το βασίλειο της Δανίας στην ολική και οριστική εμπλοκή της κατά της υπερεκτεταμένης Σουηδίας, με σκοπό της αναθεώρηση των αποτελεσμάτων της συνθήκης του Brömsebro. Η σουηδική υψηλή στρατηγική επέκτασης ελέγχεται ως προς την καταλληλότητά της. Η χώρα μπορεί να εκμεταλλεύτηκε την αδυναμία του αντιπάλου της, αγνόησε όμως τους κινδύνους που ελλόχευαν στο διεθνές της περιβάλλον.

Οι συνδυασμένες αυτές νέες απειλές και ιδιαίτερα αυτή της Δανίας, που ξυπνούσε μνήμες από τον πόλεμο του 1611-1613, ανάγκασαν τον Σουηδό βασιλιά, να αποσύρει σχεδόν ολοκληρωτικά τις στρατιωτικές του δυνάμεις από τα θέατρα της βασιλικής Πρωσίας και της Λιβονίας.²⁶² Ο εξισορροπητικός ελιγμός, στον οποίο είχε προβεί ο Κάρολος και που είχε οδηγήσει στην εισβολή του βοεβόδα της Τρανσυλβανίας στα νότια εδάφη της Κοινοπολιτείας με 25.000 άνδρες,²⁶³ ήταν καταδικασμένος να αποτύχει λόγω της υποχώρησης των περισσότερων δυνάμεων της Σουηδίας και της χρήσης τους, είτε για την προστασία της Βρέμης και του Verden, είτε για την εισβολή στη χερσόνησο της Γιουτλάνδης μέσω του Χόλσταϊν και του Σλέσβιγκ. Πράγματι ο τρανσυλβανικός στρατός, χωρίς επαρκείς σουηδικές δυνάμεις να τον στηρίξει, απομονωμένος καταστράφηκε. Τέλος, στους αντιπάλους της Σουηδίας προστέθηκε και ο εκλέκτορας του Βρανδεμβούργου και δούκας της Πρωσίας, αφού αντάλλαξε τη συνδρομή του με την αναγνώριση της πλήρους ανεξαρτησίας του από τον βασιλιά της Κοινοπολιτείας.

Η Σουηδία, έτσι, εγκατέλειψε ουσιαστικά την Κοινοπολιτεία για να επικεντρωθεί στον παλαιό της επικυρίαρχο. Στόχος του Καρόλου Ι΄ ήταν εκτός από την εισβολή στη χερσόνησο της Γιουτλάνδης, η οποία είχε στεφθεί με επιτυχία μέχρι τον Οκτώβριο του 1657, να επιτευχθεί από τον στόλο του έστω και προσωρινός τοπικός έλεγχος²⁶⁴ στα στενά του Σουντ, με σκοπό να απειλήσει όχι μόνο το ηπειρωτικό τμήμα της Δανίας, αλλά και τις νήσους Φιν (Fyn- Funen) και Σγιέλαν (Zealand-Sjælland) και κατ' επέκταση την πρωτεύουσα Κοπεγχάγη. Ο ναυτικός έλεγχος, όμως, δεν επετεύχθη, καθώς ο σουηδικός στόλος δεν επικράτησε του στόλου της Δανίας στην πρώτη²⁶⁵ ναυμαχία του Μøn.²⁶⁶ Στο σημείο αυτό η τύχη ευλόγησε τον Σουηδό βασιλιά: στα τέλη του Ιανουαρίου του 1658 είχαν παγώσει τμήματα των στενών θαλασσίων όγκων ανάμεσα στις δύο μεγάλες δανικές νήσους, σε σημείο που ο Κάρολος Ι΄ μπόρεσε να τα διασχίσει επικεφαλής 5.000 στρατιωτών του, να καταλάβει τη νήσο Φιν και στη συνέχεια να εμφανιστεί αιφνιδιαστικά στα περίχωρα της Κοπεγχάγης.²⁶⁷ Το γεγονός αυτό ανάγκασε τους Δανούς στην ταπεινωτική συνθηκολόγηση του Roskilde τον Μάιο του 1658. Η Σουηδία ολοκλήρωσε με τη συνθήκη αυτή την κατάκτηση των σημερινών της νότιων και νοτιοδυτικών παράκτιων περιοχών. Εδαφικές παραχωρήσεις υπέρ της Σουηδίας έγιναν και στην κεντρική

²⁶¹ Frost, *Northern Wars*, 179.

²⁶² Στον βοεβόδα της Τρανσυλβανίας ο Κάρολος Ι΄ είχε υποσχεθεί τους τίτλους του βασιλιά της Πολωνίας και του μεγάλου δούκα της Λιθουανίας, προκειμένου να επέμβει στον πόλεμο υπέρ της Σουηδίας. Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 218.

²⁶³ ο.π., 217.

²⁶⁴ Κολιόπουλος, *Η στρατηγική σκέψη*, 191-192.

²⁶⁵ Υπήρξε και δεύτερη ναυμαχία στην ίδια τοποθεσία μεταξύ Σουηδίας και Δανίας το 1677.

²⁶⁶ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 218.

²⁶⁷ Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 98.

Νορβηγία. Η Δανία υποχρεώθηκε επίσης να συνδράμει στρατιωτικά τη Σουηδία, καθώς και να πληρώσει το κόστος των σουηδικών στρατευμάτων κατοχής στο έδαφός της. Θετικές για τη Σουηδία υπήρξαν και οι εξελίξεις με τη Ρωσία στο ανατολικό μέτωπο το έτος 1658. Η Ρωσία, έχοντας αποτύχει δύο φορές να καταλάβει την πόλη της Ρίγας και έχοντας επίσης υποστεί μικρής κλίμακας ήττες από τον σουηδικό στρατό στην Καρελία²⁶⁸, υπέγραψε με τη Σουηδία τριετή ανακωχή. Καθοριστικό για την εξέλιξη αυτή ήταν και το γεγονός ότι η Σουηδία είχε πλέον ουσιαστικά αποσυρθεί από την Κοινοπολιτεία και δεν πρέσβευε πλέον την ίδια απειλή. Μεγαλύτερο πρόβλημα αποτελούσε τη δεδομένη στιγμή για τη Ρωσία, το ότι η Κοινοπολιτεία ανακτούσε πλέον τις δυνάμεις της και το ότι η συμμαχία με τους Κοζάκους ήταν ιδιαίτερος επισφαλής από το 1657, καθώς από τον θάνατο του Χμελνίτσκι και μετά υπήρχαν ισχυρές τάσεις εντός της κοζάκινης ηγεσίας, να λήξει ο πόλεμος με την Κοινοπολιτεία με κάποιον συμβιβασμό που να ακυρώνει τη δυσβάσταχτη υποτέλεια στον τσάρο. Η Ρωσία, συνεπώς, από το 1658 τερμάτισε την διένεξη με τη Σουηδία και κράτησε μια στάση αναμονής ως προς την τυπικά σύμμαχό της ακόμα Κοινοπολιτεία και επικεντρώθηκε στην στήριξη της φιλο-ρωσικής πτέρυγας των Κοζάκων στην Κοινοπολιτεία.

Η συνθήκη του Roskilde επέτεινε την ανησυχία ευρωπαϊκών δυνάμεων για την κυριαρχία της Σουηδίας στη βαλτική, ιδιαίτερα των Ενωμένων Επαρχιών, που είχαν στηρίξει πρόσφατα τους Δανούς και τώρα τους πίεζαν να μη συμμορφωθούν με την εφαρμογή της συνθήκης. Η ύπαρξη επίσης του εχθρικού συνασπισμού Κοινοπολιτείας-Βρανδεμβούργου/Πρωσίας- Αυστρίας, που πολιορκούσε ακόμα απομονωμένες σουηδικές φρουρές στην Πολωνία, καθιστούσε αδύνατη τη διάλυση του σουηδικού στρατού, και επιτακτική την δυσβάσταχτη οικονομική του στήριξη. Η πράξη στην οποία προέβη ο Κάρολος Ι΄ για να αντιμετωπίσει την κατάσταση αυτή «*ξάφνιασε τους συγχρόνους του*»:²⁶⁹ χωρίς την παραμικρή προειδοποίηση ο Κάρολος Ι΄ αποβιβάστηκε ξανά στη νήσο Σγιέλαν και πολιορκήσε την Κοπεγχάγη. Αυτή τη φορά, όμως, η ολλανδική στήριξη στη Δανία υπήρξε πιο αποφασιστική. Ο σουηδικός στόλος αναγκάστηκε σε ελλειμενισμό μετά από μία ακόμα ναυμαχία με τον ενωμένο ολλανδικό και δανικό στόλο,²⁷⁰ ενώ ολλανδικές χερσαίες δυνάμεις κατάφεραν να νικήσουν τον σουηδικό στρατό στο Nyborg.²⁷¹ Παράλληλα στην Κοινοπολιτεία ετοιμαζόταν ένα κοινό εκστρατευτικό σώμα 30.000 ανδρών από δυνάμεις της Πολωνίας της Αυστρίας και του Βρανδεμβούργου/Πρωσίας, το οποίο ξεκίνησε να πολιορκεί στο Στετίνιο (Stettin) στη σουηδική Πομερανία και στόχευε, να προωθηθεί προς τη χερσόνησο της Γιουτλάνδης. Μέχρι τον Ιανουάριο του 1660 «*οι Σουηδοί υποχωρούσαν σε όλα τα μέτωπα*»²⁷²

Η κατάσταση για τη Σουηδία ήταν ιδιαίτερα δύσκολη. Ο θάνατος του μονάρχη της, όμως, στις αρχές του 1660, και η διάθεση του συμβουλίου της αντιβασιλείας²⁷³ να διαπραγματευτεί για έναν συμβιβασμό με τον αντίπαλο συνασπισμό οδήγησε σε εξελίξεις. Η κόπωση των συμμάχων, αλλά και οι μεγάλες διαφορές ανάμεσα στις στοχεύσεις τους, οδηγούσε σε δυσκολία στον πολιτικό συντονισμό των μελών του αντι- σουηδικού

²⁶⁸ Dupuy, *The Collins Encyclopaedia of Military History*, 622-623.

²⁶⁹ Lockhart, Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 99.

²⁷⁰ Roberts, *The Swedish Imperial Experience*, 132.

²⁷¹ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 220-221.

²⁷² Frost, *Northern Wars*, 182.

²⁷³ Ο γιός του Καρόλου Ι΄, Κάρολος ΙΑ΄, ήταν μόλις τεσσάρων ετών, όταν ανήλθε στο θρόνο.

συνασπισμού και γενικότερα στη συνοχή του.²⁷⁴ Η πραγματικότητα αυτή συνδυάστηκε με τη σταθεροποιητική, αλλά και μεροληπτική υπέρ της Σουηδίας, διαμεσολάβηση της γαλλικής διπλωματίας, η οποία οδήγησε στην υπογραφή τριών συνθηκών ειρήνης της Σουηδίας με τους αντιπάλους της, που σε καμία περίπτωση δεν αντικατόπτριζαν την ήττα της Σουηδίας στον Δεύτερο Πόλεμο του Βορρά. Η Δανία συμβιβάστηκε περίπου σε όσα προέβλεπε η συνθήκη του Roskilde, καθώς κανένας από τους συμμάχους του αντι-σουηδικού συνασπισμού δεν επιθυμούσε να επωμιστεί το κόστος του να εκδιωχθεί η Σουηδία από τις κατακτήσεις της στη σκανδιναβική χερσόνησο. Η Κοινοπολιτεία, το Βρανδεμβούργο/Πρωσία και η Αυστρία συμβιβάστηκαν στο status quo ante bellum και η Ρωσία το 1661 δέχθηκε ξανά τα σύνορα της συνθήκης του Στόλμμπο.²⁷⁵ Και η Κοινοπολιτεία και η Ρωσία βρίσκονταν, άλλωστε, ξανά σε πόλεμο μεταξύ τους από το 1658-1659 και επιθυμούσαν, να κλείσουν το μέτωπο με τη Σουηδία.²⁷⁶

Μετά την ουσιαστική αποχώρηση της Σουηδίας από το θέατρο της Πολωνίας και της βασιλικής Πρωσίας το 1658 επήλθε η επανέναρξη των εχθροπραξιών ανάμεσα στη Ρωσία και την Κοινοπολιτεία. Και οι δύο χώρες είχαν επωμιστεί πολύ μεγάλο οικονομικό κόστος κατά τη διάρκεια του πολέμου, γεγονός που τις οδήγησε στο να προβούν σε εκτεταμένη υποτίμηση του νομίσματός τους.²⁷⁷ Η συνεπαγόμενη αύξηση του πληθωρισμού οδήγησε σε σοβαρά εσωτερικά προβλήματα που συνδυάστηκαν με την γενικότερη κόπωση του πολέμου.²⁷⁸ Στη Ρωσία μάλιστα τα οικονομικά προβλήματα που εντάθηκαν από τον αυξανόμενο πληθωρισμό οδήγησαν και σε μία σοβαρή εξέγερση το 1662.²⁷⁹

Παρά την κόπωση και τις εκτεταμένες καταστροφές ειδικά στις ουκρανικές βοεβοδιές η Κοινοπολιτεία, μετά την ειρήνη με τη Σουηδία το 1660, μπόρεσε να συγκεντρώσει τις ήδη κινητοποιημένες δυνάμεις της εναντίον της Ρωσίας και των αποδυναμωμένων Κοζάκων και να σημειώσει σημαντικές επιτυχίες. Τα προβλήματα στη συνοχή της συμμαχίας Κοζάκων και Ρωσίας, καθώς και η αλλαγή στρατοπέδου των Τατάρων της Κριμαίας και η σύμπραξή τους με τις δυνάμεις της Κοινοπολιτείας έπαιξε σημαντικό ρόλο στις επιτυχίες αυτές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της εκμετάλλευσης της έλλειψης συνοχής της συμμαχίας Κοζάκων-Ρωσίας αποτελεί η καταστροφή ενός ρωσικού στρατεύματος στην Ουκρανία τον Νοέμβριο του 1660. Αφού το στράτευμα αυτό οχυρώθηκε, ο Πολωνός διοικητής Λουμπομίρσκι (Lubomirski) κατάφερε να διαπραγματευτεί με μία δύναμη Κοζάκων που έβαινε προς ανακούφιση του ρωσικού στρατεύματος και να την πείσει να αποσυρθεί. Στη συνέχεια περικύκλωσε και κατέστρεψε τους οχυρωμένους Ρώσους.²⁸⁰

Η σύγκρουση συνεχίστηκε σε χαμηλή ένταση και χωρίς απόφασιστικές μάχες μέχρι το 1667.²⁸¹ Η Κοινοπολιτεία κατάφερε να ανακτήσει σημαντικό τμήμα των εδαφών που είχε χάσει κατά τα έτη 1654-1655, ειδικά στη Λιθουανία, όχι όμως το Σμολένσκ και τα περίχωρά

²⁷⁴ Βλ. Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική*, 25-26.

²⁷⁵ LeDonne, *Grand Strategy of the Russian Empire*, 21.

²⁷⁶ Frost, *Northern Wars*, 183.

²⁷⁷ Augustiniak, *History of the Polish-Lithuanian Commonwealth*, 211-213.

²⁷⁸ Davies, *God's Playground*, 354.

²⁷⁹ Riasanovsky, *A History of Russia*, 178.

²⁸⁰ Frost, *Northern Wars*, 187.

²⁸¹ Dupuy, *The Collins Encyclopaedia of Military History*, 634.

του, ούτε και το Κίεβο και τα ουκρανικά εδάφη ανατολικά του Δνείπερου. Λόγω της κόπωσης και των συσσωρευμένων οικονομικών προβλημάτων η Κοινοπολιτεία απέτυχε να αναστρέψει την εις βάρος της κατάσταση, παρά τις επιτυχίες της στα πεδία των μαχών μετά το 1660. Υπήρχε, όμως, ένας ακόμη λόγος: ο Ιωάννης Β΄ Καζιμίρ στις αρχές της δεκαετίας προσπάθησε να κατοχυρώσει τη βασιλική διαδοχή στην Κοινοπολιτεία με μία αποτυχημένη εκλογή *vivente rege*, που επέφερε πολιτική αναταραχή και επηρεάστηκε αρνητικά η δυνατότητα της Δίαιτας, να ψηφίσει δαπάνες για τη συνέχιση του πολέμου. Το πολιτικό κλίμα επιδεινώθηκε περεταίρω από την αντιπαλότητα του βασιλιά με τον ικανό διοικητή Λουμπομίρσκι, ο οποίος διαμαρτυρόμενος για την αυταρχική καθαίρεσή του από το αξίωμα του χετμάνου οργάνωσε ένοπλη στάση κατά του βασιλιά, το λεγόμενο *rokosz*, κατά τα έτη 1664-1666.²⁸² Έτσι, με την προσοχή της Κοινοπολιτείας σε μία ακόμη σύγκρουση στο εσωτερικό της, κατέστη αδύνατη η εκδίωξη του εχθρού από τα εδάφη που είχε καταλάβει στα ανατολικά. Τα εδαφικά οφέλη της Ρωσίας εις βάρος της Κοινοπολιτείας κατοχυρώθηκαν στην ανακωχή του Αντρούζοβο τον Ιανουάριο του 1667, όπου και οι δύο πλευρές εξαντλημένες από την πολυετή σύγκρουση ουσιαστικά αποδέχθηκαν το *status quo*, όπως είχε διαμορφωθεί. Η πόλη του Σμολένσκ παραχωρήθηκε στη Ρωσία για 13.5 χρόνια ενώ το Κίεβο για δύο. Καμία από τις δύο δεν επέστρεψε ποτέ στην Κοινοπολιτεία.

²⁸² Davies, *God's Playground*, 352. • Frost, *Northern Wars*, 187.

4. Προς τον Μεγάλο Πόλεμο του Βορρά

4.1. Σουηδία: Ήττα και Μεταρρύθμιση

Παρά την αποτυχία της υψηλής στρατηγικής της Σουηδίας να θέσει υπό τον πλήρη έλεγχό της τα εδάφη του πολωνικού στέμματος, αλλά και να εμποδίσει την επέκταση της Ρωσίας προς δυμάς, ο συνδυασμός των στρατιωτικών της επιτυχιών εναντίον της Δανίας, της μεροληπτικής διαμεσολάβησης της Γαλλίας και της έλλειψης εσωτερικής συνοχής στον ετερόκλητο και με διαφορετικά συμφέροντα αντίπαλο συμμαχικό συνασπισμό, οδήγησαν σε ευνοϊκές για τη Σουηδία συνθήκες ειρήνης, οι οποίες αναγνώρισαν την κυριαρχία της στη Λιβονία και της προσέδωσαν σημαντικά εδαφικά οφέλη εις βάρος της Δανίας. Οι υπερπόντιες εδαφικές της κτήσεις στον γερμανικό χώρο έμειναν ανέγγιχτες και έτσι το 1660 το βασίλειο της Σουηδίας βρισκόταν στον ύψιστο βαθμό της εδαφικής του έκτασης, αφού είχε βγει από έναν πόλεμο που σε καμία περίπτωση δεν είχε κερδίσει. Η οικονομική δυσπραγία της χώρας, όμως, η οποία έως έναν βαθμό την οδήγησε στη ριψοκίνδυνη πολεμική εμπλοκή του 1655, καθώς η δυσκολία συντήρησης του μόνιμου στρατού της χώρας που δημιούργησε το κίνητρο να εξαχθεί το κόστος της σε κάποιον εξωτερικό εχθρό, υπήρχε ακόμα. Επίσης, το πολεμικό εγχείρημα του Καρόλου Ι΄ και του συμβουλίου του είχε χρηματοδοτηθεί με εξωτερικό χρέος, η έκδοση του οποίου στηρίχθηκε στην βεβαιότητα των διαφόρων επενδυτών, ότι οι αποδοτικότητα του σουηδικού στρατού στα πεδία των μαχών και στην άντληση πόρων από τις κατεχόμενες από αυτόν περιοχές θα επέφερε την απόσβεση της επένδυσής τους.²⁸³ Η πραγματικότητα διέψευσε τη βεβαιότητα αυτή. Σε μικρό χρονικό διάστημα μετά την έναρξη της εισβολής στην Κοινοπολιτεία, το μεγαλύτερο μέρος του σουηδικού στρατού είχε υποχωρήσει προς τη χερσόνησο της Γιουτλάνδης και οι εναπομείνουσες φρουρές σε ορισμένες πόλεις της Κοινοπολιτείας δεν ήταν σε θέση ούτε να ελέγξουν αποτελεσματικά το έδαφος που υποτίθεται ότι κατείχαν, πόσο μάλλον να αντλήσουν συνεισφορές από τον ντόπιο πληθυσμό.

Η ειρήνη μετά το 1660 δεν άλλαξε κάτι ως προς την ικανότητα του κράτους να συντηρεί οικονομικά το μόνιμο στράτευμά του. Το πρόβλημα δεν αφορούσε μόνο το αυξημένο κόστος του στρατού, αλλά και τα μειωμένα έσοδα του στέμματος λόγω των πρότερων εκτενών παραχωρήσεων βασιλικών γαιών σε ισχυρές αριστοκρατικές οικογένειες κατά τους πολέμους της χώρας από το 1630 και μετά. Εκτός από τη συσσώρευση χρέους, το οποίο ήταν δύσκολο ακόμα και να εξυπηρετηθεί, η κατάσταση αυτή οδηγούσε και στη δυσκολία του κρατικού μηχανισμού να πληρώσει ακόμα και μισθούς δημοσίων υπαλλήλων. Παρά τη μείωση των αμυντικών δαπανών συνολικά σε στρατό ξηράς και ναυτικό, το δημόσιο χρέος συνέχισε να συσσωρεύεται.²⁸⁴

Η λύση στο πρόβλημα αυτό αναζητήθηκε στην εύρεση κάποιου συμμάχου στο εξωτερικό, ο οποίος να είναι διατεθειμένος να επιχορηγήσει τη συντήρηση του σουηδικού

²⁸³ Frost, *Northern Wars*, 204

²⁸⁴ Roberts, *The Swedish Imperial Experience*, 135.

στρατεύματος. Μια τέτοιου είδους, όμως, αντιμετώπιση της κατάστασης ενείχε τον κίνδυνο της πρόσδεσης της Σουηδίας στα συμφέροντα του χρηματοδότη του στρατεύματός της. Έτσι, όπως το 1654 τα προβλήματα της οικονομικής διάστασης της υψηλής στρατηγικής της Σουηδίας είχαν συμβάλει στη λήψη της απόφασης για την επεκτατική ενέργεια του 1655, έτσι και το 1670 τα ίδια ακριβώς προβλήματα οδήγησαν στην ανάπτυξη μιας υψηλής στρατηγικής συμμαχίας με τη Γαλλία,²⁸⁵ προκειμένου να βρεθούν οι αναγκαίοι πόροι για τη συντήρηση του στρατεύματος. Η συνθήκη που υπεγράφη με τη Γαλλία προέβλεπε τη χρηματοδότηση της Σουηδίας με 400.000 *riksdalers* ετησίως για την συντήρηση ενός σουηδικού στρατεύματος 16.000 στις κτήσεις της Σουηδίας στη Γερμανία. Η επιχορήγηση θα αυξανόταν στις 600.000 *riksdalers* σε περίπτωση που η Σουηδία εμπλεκόταν σε πόλεμο υπέρ της Γαλλίας.²⁸⁶ Η μεγάλη διαφορά, όμως, με το 1654 ήταν η εξής: η εμπλοκή της Σουηδίας στον Δεύτερο Πόλεμο του Βορρά μπορεί να είχε γίνει και λόγω της αδυναμίας να στηριχθεί το στράτευμα εν ειρήνη, αλλά τουλάχιστον έγινε προσπάθεια να εξυπηρετηθούν οι ανασχετικοί ως προς τη Ρωσία και οι επεκτατικοί εις βάρος της Κοινοπολιτείας στόχοι της χώρας. Η εμπλοκή της Σουηδίας στον Ολλανδικό Πόλεμο το 1674 έγινε προκειμένου να μην παύσουν οι αναγκαίες γαλλικές επιχορηγήσεις, κάτι με το οποίο είχε απειλήσει η Γαλλία τη Σουηδία, για να εξασφαλίσει την εμπλοκή της στον πόλεμο. Στον πόλεμο αυτό δεν εξυπηρετήθηκαν παρά μόνο γαλλικές στοχεύσεις και επ' ουδενί σουηδικές. Ο επιχορηγούμενος στρατός της Σουηδίας ήταν απλώς ένα όργανο εξυπηρέτησης της πολιτικής του Λουδοβίκου ΙΔ'. Αν αναλογιστούμε, δε, ότι ο πολιτικός στόχος της Σουηδίας ήταν να παραμείνει ουδέτερη,²⁸⁷ οφείλουμε να επισημάνουμε την ασυνέχεια στόχων και μέσων της υψηλής στρατηγικής της Σουηδίας τη δεδομένη στιγμή, καθώς το μέσο που χρησιμοποίησε η σουηδική ηγεσία, δηλαδή η συμμαχία με τη Γαλλία, μπορεί να άμβλυε το οικονομικό πρόβλημα της χώρας, αλλά κατέστησε τον πολιτικό σκοπό της ουδετερότητας ανέφικτο.²⁸⁸

Το 1674 στον πόλεμο εναντίον της Γαλλίας εισήλθε ο Αυτοκράτορας, Λεοπόλδος Α', συμπαρασείροντας και μέρος των πριγκίπων της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο εκλέκτορας του Βρανδεμβούργου, αλλά και η Δανία, η οποία είχε μία ανάλογη συνθήκη επιχορηγήσεων και συμμαχίας με τις Ενωμένες Επαρχίες. Η εξέλιξη αυτή έκανε τη Γαλλία ιδιαιτέρως πιεστική προς τη Σουηδία με στόχο να την εμπλέξει στη σύγκρουση. Αφού πρώτα αύξησε τις επιχορηγήσεις στη συνέχεια απείλησε να τις διακόψει

²⁸⁵ Το συμβούλιο της αντιβασιλείας στη Σουηδία (ο βασιλιάς Κάρολος ΙΑ' ήταν ακόμα ανήλικος) αμφιταλαντευόταν, για το αν θα έπρεπε να αναζητηθεί συνθήκη συμμαχίας και επιχορηγήσεων με τη Γαλλία ή με τις Ενωμένες Επαρχίες και την Αγγλία. Ο στόχος παρ' όλα αυτά της εύρεσης πόρων από το εξωτερικό για τη συντήρηση του στρατεύματος ήταν κοινός και στο φιλο-γαλλικό στρατόπεδο και σε αυτό που στήριζε τη συνεργασία με τις ναυτικές δυνάμεις. Το 1668 μάλιστα υπεγράφη και μια πολύ σύντομη συμφωνία με τις ναυτικές δυνάμεις της «Τριπλής Συμμαχίας» (Αγγλία, Ενωμένες Επαρχίες, Ισπανία), μέσω την οποίας επιχορηγήθηκε ο σουηδικός στρατός από τον ισπανικό προϋπολογισμό. Εν τέλει η φιλο-γαλλική πτέρυγα επικράτησε. βλ. Lockhart, Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 116-117.

²⁸⁶ Frost, *Northern Wars*, 209.

²⁸⁷ Ο ισχυρός άνδρας του συμβουλίου της αντιβασιλείας, Μάγκνους ντε λα Γκαρντί (Magnus de la Gardie) προσπαθούσε να κρατήσει τη χώρα ουδέτερη δοκιμάζοντας να διαμεσολαβήσει μεταξύ του Βρανδεμβούργου/Πρωσίας, της χώρας εκείνης δηλαδή που λόγω της γεωγραφικής της εγγύτητας στις σουηδικές κτήσεις στην Πομερανία ήταν βέβαιο ότι θα χρειαστεί να αναλάβει πολεμική δράση σε περίπτωση εμπλοκής, και της Γαλλίας. Το έπραξε με επιτυχία το 1673, η επιτυχία αυτή όμως ήταν πρόσκαιρη. Βλ. Frost, *Northern Wars*, 210.

²⁸⁸ Roberts, *The Swedish Imperial Experience*, 137.

μην αφήνοντας περιθώρια ουδετερότητας στη Σουηδία, η οποία ανησυχούσε επίσης για την προοπτική η εμπλοκή της Δανίας στον πόλεμο να απειλήσει τις κτήσεις της στις επισκοπές του αυτοκρατορικού κύκλου της Κάτω Σαξωνίας (Βρέμη, Verden).

Η απρόθυμη σουηδική εμπλοκή ξεκίνησε το τέλος του 1674 με την εισβολή του σώματος, που ήταν υποχρεωμένη να συντηρεί η χώρα υπέρ της Γαλλίας, στο Βρανδεμβούργο. Ο εκλέκτορας αρχικά αρνήθηκε να δώσει μάχη με τους Σουηδούς καταφεύγοντας σε μία στρατηγική εξουθένωσης υποχωρώντας προς το νότο, αφού πρώτα κατέστρεψε τα μέσα για τον επισιτισμό των εισβολέων. Σε μία ευνοϊκή συγκυρία, όταν ο σουηδικός στρατός βρέθηκε χωρισμένος από τον παραπόταμο του Έλβα, Χάβελ (Havel), ο εκλέκτορας επιτέθηκε. Ο Σουηδικός στρατός υποχώρησε με μικρές απώλειες από την ήττα του στο Fehrbellin,²⁸⁹ αλλά η νίκη του εκλέκτορα έδωσε την εντύπωση αδυναμίας του σουηδικού στρατού. Το γεγονός αυτό επέφερε επιβαρυντικές για τη Σουηδία αλλαγές στο διεθνές της περιβάλλον, καθώς η Δανία έστειλε εκστρατευτικό σώμα για να συνδράμει τον Φρειδερίκο Γουλιέλμο του Βρανδεμβούργου, προκειμένου να αποκοπεί ο σουηδικός στρατός από τον συνήθη διάδρομο που χρησιμοποιούσε η Σουηδία, για να εισβάλει στη Δανία (Πομερανία- Μεκλεμβούργο-Σλέσβιγκ/Χόλσταϊν- Γιουτλάνδη). Ο Αυτοκράτορας κήρυξε επίσης τον πόλεμο στη Σουηδία, ενώ στους εχθρούς της συμπεριλήφθηκε και ο επίσκοπος του Μίνστερ, ο οποίος εποφθαλμιούσε τις κτήσεις της Σουηδίας στην Κάτω Σαξονία. Η εισβολή στις κτήσεις της Σουηδίας στη Γερμανία συνδυάστηκε με την απώλεια του ναυτικού ελέγχου της χώρας στη Βαλτική. Η ναυτική συνδρομή των Ενωμένων Επαρχιών προς τη Δανία υπήρξε καθοριστική, καθώς ο ενωμένος δανικός-ολλανδικός στόλος μπόρεσε δύο φορές ανάμεσα στο 1675 και το 1676 να κατανικήσει τον σουηδικό. Το γεγονός αυτό σήμαινε την απώλεια του ελέγχου των ναυτικών επικοινωνιών για τη Σουηδία, που συνεπαγόταν την αδυναμία της να στηρίξει και να ενισχύσει τις αποκομμένες φρουρές των γερμανικών της κτήσεων, πράγμα που οδήγησε στην πλήρη κατάληψή τους μέχρι το 1678.²⁹⁰

Ο σουηδικός στρατός αναγκάστηκε σε υποχώρηση και από το 1676 και μετά σε άμυνα της ίδιας του της χώρας, έπειτα από εισβολή της Δανίας. Η άμυνα της Σουηδίας, όμως, εξελίχθηκε πολύ ευνοϊκότερα σε σχέση με τον υπόλοιπο πόλεμο και οι επιτυχίες του στρατού, του οποίου ηγήθηκε ο μόλις ενηλικιωμένος βασιλιάς, Κάρολος ΙΑ «με τυφλή ανδρεία»,²⁹¹ οδήγησαν στο να μην είναι σε θέση η Δανία να επιβάλει επαχθείς για τη Σουηδία όρους κατά τη λήξη του πολέμου. Ο νεαρός βασιλιάς οδήγησε το στρατό του σε αποφασιστική νίκη κατά του δανικού στρατού (και ορισμένων ολλανδικών τμημάτων) κοντά στην πόλη Λουντ (Lund). Η υπεροχή του σουηδικού ιππικού και της δύναμης κρούσης του απέδειξε ξανά την αξία του σε σχέση με ένα ιππικό που επέμενε στη δύναμη πυρός του ισπανικού σχηματισμού *caracole*.²⁹² Από τη μάχη του Λουντ και μετά οι Δανοί κατάφεραν να συγκρατήσουν ελάχιστα από τα εδάφη και τα φρούρια που είχαν καταλάβει στις αρχές της εκστρατείας τους το 1676. Το γεγονός αυτό επρόκειτο να τους θέσει σε δυσμενή διαπραγματευτική θέση στις επικείμενες ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις, παρά την ουσιαστική ήττα της Σουηδίας στον πόλεμο. Επίσης, προβλήματα εσωτερικής συνοχής στον συμμαχικό συνασπισμό που συμμετείχε η Δανία

²⁸⁹ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 244.

²⁹⁰ Ο.π., 245.

²⁹¹ Roberts, *The Swedish Imperial Experience*, 139.

²⁹² Frost, *Northern Wars*, 215.

ανάλογα με αυτά της διετίας 1658-1660 έκαναν πάλι την εμφάνισή τους.²⁹³ «Οι μη Σκανδιναβοί εμπόλεμοι πίεζαν σκληρά για έναν συμβιβασμό»,²⁹⁴ πράγμα που εκμεταλλεύτηκε ξανά η Γαλλία για να καταφέρει να είναι η συνθήκη ειρήνης που θα επακολουθούσε όσο το δυνατόν ευνοϊκότερη για τη σύμμαχό της.²⁹⁵ Πράγματι στη συνθήκη ειρήνης τον Αύγουστο του 1679 η Σουηδία έχασε απλώς κάποιες κομητείες στην Πομερανία υπέρ του Βρανδεμβούργου/Πρωσίας, διατηρώντας το σύνολο των εδαφών της και των υπερπόντιων κτήσεών της σχεδόν αλώβητα.

Η ήττα, όμως, οδήγησε σε ταχείες εσωτερικές πολιτικές διεργασίες. Ο νεαρός βασιλιάς που είχε οδηγήσει το σουηδικό στρατό σε νίκες κατά των εχθρών της χώρας, όπως ακριβώς και οι προκάτοχοί του, ήταν πλέον εξαιρετικά δημοφιλής, ιδιαίτερα στα κοινωνικά στρώματα των χωρικών και της κατώτερης υπηρετούσας αριστοκρατίας. Οι λιγοστές οικογένειες της ανώτερης αριστοκρατίας, μέλη των οποίων κυριαρχούσαν στο συμβούλιο της αντιβασιλείας όσο ο Κάρολος ΙΑ΄ ήταν ανήλικος, θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για την ταπεινωτική ήττα στον πόλεμο, ενώ ο βασιλιάς αυτός που διέσωσε τη χώρα από την ολοκληρωτική καταστροφή. Αυτό οδήγησε τον Δεκέμβριο του 1680 στην απαλλαγή του βασιλιά από την υποχρέωσή του να συμβουλευέται το συμβούλιο της ανώτερης αριστοκρατίας κατά την χάραξη της πολιτικής του.²⁹⁶ Έτσι, ο Κάρολος ΙΑ΄ ανακηρύχθηκε από το ανακτοβούλιό του απόλυτος μονάρχης.²⁹⁷

Η εξέλιξη αυτή οδήγησε και στην μεταρρύθμιση εκείνη που αντιμετώπισε αποτελεσματικά το οικονομικό πρόβλημα της συντήρησης ενός μόνιμου και πολυδάπανου στρατεύματος καθώς και αυτό της συσσώρευσης μη βιώσιμου εξωτερικού χρέους. Σε συνεργασία με τα κοινωνικά στρώματα των χωρικών και της κατώτερης αριστοκρατίας ο βασιλιάς προώθησε την επιστροφή στο στέμμα ενός πολύ μεγάλου μέρους των βασιλικών γαιών που είχαν παραχωρηθεί σε ευγενείς ιδιαίτερα κατά την περίοδο του Τριακονταετούς Πολέμου. Ανάμεσα στο 1680 και το 1682 περίπου το 50% της γαιοκτησίας της αριστοκρατίας είχε επιστρέψει στην ιδιοκτησία του βασιλιά.²⁹⁸ Οι ανώτεροι αριστοκράτες, που ήταν και οι πιο ωφελημένοι από την πρότερη κατάσταση, καθώς συγκέντρωναν στα χέρια τους περίπου τα 2/3 της καλλιεργήσιμης γης της χώρας δεν βρίσκονταν μετά την ήττα στον πόλεμο του 1674-1679 στην πολιτική θέση να αντισταθούν στο *reduktion*. Με τη μεταρρύθμιση αυτή ο Σουηδός απόλυτος πλέον μονάρχης δεν είχε μόνο οριστικά μειώσει τη δύναμη της ανώτερης αριστοκρατικής τάξης της χώρας του καθιστώντας την ένα απλό κομμάτι της κρατικής γραφειοκρατίας, αλλά κατάφερε, να αντιμετωπίσει το πρόβλημα του χρέους του στέμματος,

²⁹³ Ένα παράδειγμα εστίας διαφωνιών ανάμεσα στους συμμάχους ήταν το μέλλον των επισκοπών της Βρέμης και του Verden, τις οποίες διεκδικούσαν εκτός από τη Δανία, που θεωρούσε, ότι έχει ιστορικά δικαιώματα στην περιοχή, και άλλοι σύμμαχοι όπως το Μίνστερ. Κατόπιν γαλλικής διαμεσολάβησης οι επισκοπές έμειναν στον έλεγχο της Σουηδίας.

²⁹⁴ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 246.

²⁹⁵ Dixon, *Modernization of Russia*, 44.

²⁹⁶ Η υποχρέωση αυτή προβλεπόταν από τη νομοθεσία του 1634, η οποία είχε θεσπιστεί μετά το θάνατο του Γουστάβου Β΄ Αδόλφου και κατά τη διάρκεια της αντιβασιλείας για την ανήλικη κόρη του, Χριστίνα. Και ο ίδιος ο Γουστάβος Β΄ Αδόλφος είχε δεσμευθεί σε περιορισμό της βασιλικής του εξουσίας από την ανώτερη αριστοκρατία το 1612. Βλ. Frost, *Northern Wars*, 217. • Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 28.

²⁹⁷ Roberts, *The Swedish Imperial Experience*, 140.

²⁹⁸ Kent, *A Concise History of Sweden*, 88-89.

το οποίο στις επόμενες δύο δεκαετίες μειώθηκε από τα 40 εκατομμύρια *riksdalers* στα 10 εκατομμύρια λόγω της κατακόρυφης αύξησης της φορολογητέας ύλης.

Η δημοσιονομική αυτή εξυγίανση, που όμοιά της δεν είχε υπάρξει ξανά στη μέχρι τότε σουηδική ιστορία, κατέστησε δυνατή και την αναδιάρθρωση του τρόπου οργάνωσης των χερσαίων ενόπλων δυνάμεων της χώρας, αλλά και την ενίσχυση του ναυτικού, το οποίο είχε πληγεί και από τις περικοπές της δεκαετίας του 1660, αλλά και από τις απώλειες στις ήττες του 1675-1676. Η μεταρρύθμιση του *indelningsverket* αφορούσε τον τρόπο στρατολόγησης και φιλοδοξούσε, να απαλείψει τα στοιχεία αυθαιρεσίας που είχαν οι στρατολογήσεις του *utskrivning*, οι οποίες μπορούσαν να επαναλαμβάνονται ανάλογα με τις ανάγκες της κάθε εκστρατείας συχνά και περισσότερες από μία φορές το χρόνο. Ο δημοσιονομικός χώρος που δημιουργήθηκε από το *reduktion* επέτρεψε την δημιουργία φοροαπαλλακτικών κινήτρων ή απαλλακτικών από τη στρατολόγηση κινήτρων σε αγρότες και γενικότερα χωρικούς, οι οποίοι θα αναλάμβαναν το κόστος του εξοπλισμού, της σίτισης, και της στέγασης στρατιωτών του πεζικού ή του ιππικού ανάλογα με το ύψος των εσόδων τους.²⁹⁹ Η ευθύνη για την οργάνωση του συστήματος και τον εξοπλισμό των συνταγμάτων βάρυνε τις διοικητικές επαρχίες, οι οποίες όφειλαν να συντηρούν συγκεκριμένο αριθμό στρατιωτών στα υπό την εποπτεία τους τοπικά συντάγματα, καθώς και να μεριμνούν για την εξασφάλιση και την μόνιμη υψηλή ποιότητα του εξοπλισμού τους.

Η ολοκλήρωση του συστήματος πήρε παραπάνω από μία δεκαετία. Η χώρα, όμως, λόγω του *reduktion* μπορούσε να συντηρήσει τα στρατεύματά της χωρίς επιχορηγήσεις από το εξωτερικό, γεγονός που κατέστησε εφικτή την επίτευξη του στόχου της ουδετερότητας τα επόμενα έτη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η επίτευξη της ουδετερότητας της χώρας κατά τον Πόλεμο της Ένωσης της Αυγούστας (War of the League of Augsburg-Εννεαετής Πόλεμος 1688-1697). Η Σουηδία είχε επιλέξει να συνδεθεί με τον αντιγαλλικό συνασπισμό κυρίως λόγω της απειλής της Δανίας προς κτήσεις της στην Κάτω Σαξονία, η οποία διευθετήθηκε διπλωματικά με τη διαμεσολάβηση του Αυτοκράτορα υπέρ της Σουηδίας. Μην έχοντας, όμως, την οικονομική ανάγκη να δεχθεί επιχορηγήσεις για τη συντήρηση του στρατού της μπόρεσε να μείνει ουδέτερη, όταν ξέσπασε πόλεμος στην Ευρώπη το 1688. Έτσι, η Σουηδία μπόρεσε να εκμεταλλευτεί την εμπλοκή της στον αντιγαλλικό συνασπισμό και να αντλήσει οφέλη από τη διαμεσολάβηση του Αυτοκράτορα, χωρίς να χρειαστεί να βρεθεί σε έναν πόλεμο που δεν είχε επιλέξει, όπως το 1674. Η πολιτική της ένοπλης ουδετερότητας της Σουηδίας μέχρι το 1700 στηρίχθηκε στην βελτίωση των οικονομικών της δυνατοτήτων που επέτρεψε την αναδιοργάνωση ενός μόνιμου και άρτια εκπαιδευμένου νέου στρατεύματος.³⁰⁰ Η αύξηση της ισχύος της χώρας σε απόλυτους όρους ήταν εντυπωσιακή. Η φύση, όμως, του διεθνούς της περιβάλλοντος, το οποίο ήταν σχεδόν ολοκληρωτικά εχθρικό προς τη Σουηδία, και ιδιαίτερα η παράλληλες αλλαγές που είχαν συντελεστεί στη Ρωσία, θα έδειχνε, ότι η απόλυτη αύξηση της ισχύος της Σουηδίας δεν ήταν αρκετή.

²⁹⁹ Πιο ευκατάστατοι αγρότες συντηρούσαν ιππείς και τα άλογά τους. Βλ Frost, *Northern Wars*, 222.

³⁰⁰ Roberts, *The Swedish Imperial Experience*, 134.

4.2. Κοινοπολιτεία Πολωνίας-Λιθουανίας: Νίκη και Στασιμότητα

Η υπογραφή της ανακωχής του Αντρούζοβο με τη Ρωσία το 1667, μετά από 20 σχεδόν χρόνια έντονης εσωτερικής αναταραχής συνδυασμένης με την επίθεση της Ρωσίας και της Σουηδίας, επέφερε την απώλεια του Σμολένσκ και των περί αυτό λιθουανικών εδαφών, καθώς και του Κιέβου και των εδαφών ανατολικά του Δνείπερου. Ο δούκας της Πρωσίας, υποτελής του πολωνικού στέμματος από την εκκοσμίκευση του Τευτονικού Τάγματος το 1525, μετά το τέλος του πολέμου ήταν πλήρως ανεξάρτητος από την Κοινοπολιτεία και εποφθαλμιούσε τα εδάφη και της βασιλικής Πρωσίας. Το πρόβλημα της δυσαρέσκειας των Κοζάκων, που είχε προκαλέσει την εξέγερση του Χμελνίτσκι τον 1648 και που είχε καταστήσει περισσότερο από φανερές τις αδυναμίες της εσωτερικής πολιτικής τάξης της Κοινοπολιτείας, να κινηθεί προς στην κατεύθυνση της αποτελεσματικής κινητοποίησης πόρων για την δημιουργία ισχυρών μόνιμων στρατευμάτων υπό την κεντρική βασιλική εποπτεία και διοίκηση, τα οποία με τη σειρά τους να μπορούν να αντιμετωπίζουν εξωτερικές απειλές, ήταν ακόμα παρόν. Το πρόβλημα της δράσης των Κοζάκων, που το 1614-1621 είχε επιφέρει τον πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία λόγω των συχνών επιδρομών τους,³⁰¹ είχε λάβει έναν πιο σύνθετο χαρακτήρα μετά το 1667. Η προσπάθεια τους να αναζητήσουν τη βοήθεια μιας ξένης δύναμης, για να εξασφαλίσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αυτονομία, πράγμα που είχε προκαλέσει την παρέμβαση της Ρωσίας το 1654, άρχισε να εμπλέκει πλέον και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία έχοντας κλείσει το μέτωπο του πολέμου με τη Γαληνοτάτη Πολιτεία της Βενετίας μετά την κατάκτηση της Κρήτης το 1669, αποδέχτηκε μία πρόσκληση ανάλογη με αυτή, που είχε κάνει ο Χμελνίτσκι στον τσάρο Αλέξιο Α΄ το 1672 από τον Κοζάκο χετμάνο Ντοροσένκο (Doroshenko),³⁰² και εισέβαλε με μία εντυπωσιακή δύναμη στην Κοινοπολιτεία φτάνοντας μέχρι και το Λβώβ.³⁰³ Η οθωμανική εισβολή ήταν και αποτέλεσμα, όχι μόνο της πρόσκλησης του Ντοροσένκο, αλλά και παραστάσεων των απειλής που δημιουργούσε στους Οθωμανούς η προοπτική εμβάθυνσης των σχέσεων Κοινοπολιτείας- Αυστρίας λόγω της πρόσφατου γάμου του βασιλιά Μιχαήλ με μία αρχιδούκισσα της οικογένειας των Αψβούργων.

Τα χαοτικά εσωτερικά προβλήματα της χώρας συνέχιζαν να υφίστανται. Από το 1652 και μετά με την αναγνώριση του δικαιώματος οποιουδήποτε ευγενή απεσταλμένου στη Δίαιτα ή στις τοπικές διαιτίες να διακόπτει τις διαδικασίες διαλύοντας το σώμα, αν εκφράσει ένσταση στο *οτιδήποτε*,³⁰⁴ το διαβόητο *liberum veto*, η εσωτερική πολιτική κατάσταση επιδεινώθηκε σημαντικά και μαζί της η ικανότητα της χώρας να αντλεί και να οργανώνει

³⁰¹ Dupuy & Dupuy, *The Collins Encyclopaedia of Military History*, 627. • Turnbull, *The Ottoman Empire*, 85.

³⁰² Riasanovsky, *A History of Russia*, 181.

³⁰³ Turnbull, *The Ottoman Empire*, 88.

³⁰⁴ Το έτος της οθωμανικής εισβολής του 1672 η Δίαιτα συναντήθηκε δύο φορές. Αντί να ψηφιστούν τα συνήθη έκτακτα φορολογικά μέτρα για την ad hoc αντιμετώπιση της απειλής, οι διαδικασίες διακόπηκαν και η Δίαιτα διαλύθηκε. Την πρώτη φορά με τη χρήση του *liberum veto* και τη δεύτερη επειδή μια εξαγριωμένη ευγενής εισήλθε χωρίς άδεια στη συνεδρίαση και άρχισε να απαιτεί την απονομή δικαιοσύνης για τη συμπεριφορά ενός γερουσιαστή απέναντί της. Τη στιγμή της εισβολής της η Δίαιτα συζητούσε για το αν ο βασιλιάς είχε το δικαίωμα να φορά γαλλικού τύπου περούκα δημοσίως. Βλ. Davies, *God's Playground*, 356.

πόρους για να αντιμετωπίζει ανασχετικά απειλές. Το 1672 η Δίαϊτα απέτυχε δύο φορές να ψηφίσει φορολογικά μέτρα και αμυντικές δαπάνες για την αντιμετώπιση της οθωμανικής εισβολής, ενώ ο ανίσχυρος βασιλιάς Μιχαήλ Β΄ Βισνιοβιέκι (Michał II Korybut Wisniowiecki) δεν είχε τη δυνατότητα να επιβληθεί επί των ανώτερων αριστοκρατών του και να βάλει τέλος στην υπάρχουσα ένοπλη αντιπαράθεση ανάμεσα στη φιλο-γαλλική και τη φιλο-αυστριακή πτέρυγα. Οι όποια οικονομική στήριξη της αναμικτής αρχικής ανάσχεσης της οθωμανικής απειλής οργανώθηκε τοπικά με πόρους τοπικών διαιτινών και γύρω από προσωπικούς στρατούς της ανώτερης αριστοκρατίας και ο βαθμός της στήριξης αυτής ήταν εξαρτημένος από την εγγύτητα της απειλής. Όσο οι δυνάμεις-ανταγωνιστές της Κοινοπολιτείας στηρίζονταν όλο και περισσότερο στην ισχυροποίηση του κρατικού τους κέντρου με σκοπό την αποτελεσματικότερη οργάνωση και οικονομική στήριξη των μόνιμων στρατευμάτων τους, η Κοινοπολιτεία κινούνταν ολοένα και περισσότερο προς την κατεύθυνση της αποκεντρωμένης οικονομικής στήριξης του στρατού εντός ενός πολιτικού συστήματος που διολίσθαινε ολοένα και περισσότερο προς την «αναρχία».³⁰⁵ Τον Οκτώβριο του 1672, μη μπορώντας να αντιτάξει σθεναρή αντίσταση, η Κοινοπολιτεία συνθηκολόγησε με τους Οθωμανούς παραδίδοντας τις ουκρανικές περιοχές που της απέμεναν μετά το Αντρούζοβο καθώς και τη βοεβοδιά της Ποντόλια (Podolia- Podolskie).³⁰⁶

Την κατάσταση βελτίωσε με τις προσωπικές του προσπάθειες ο ταλαντούχος χετμάνος και ισχυρός αριστοκράτης Ιωάννης Σομπιέσκι (Jan Sobieski), ο οποίος κατάφερε να συγκροτήσει έναν στρατό 40.000 ανδρών και να σημειώσει κάποιες επιτυχίες εναντίων των Οθωμανών με σημαντικότερη αυτή της δεύτερης μάχης του Κοτύν (Chocim) τον Νοέμβριο του 1673. Παράλληλα ο Μιχαήλ Β΄ είχε πεθάνει και αυτό έδωσε στον Σομπιέσκι την ευκαιρία να ανέλθει στο θρόνο της Κοινοπολιτείας εκμεταλλευόμενος τη δημοφιλία του μετά τη νίκη του εναντίων των Οθωμανών αλλά και των Τατάρων της Κριμαίας νωρίτερα. Ο Σομπιέσκι κατάφερε να συσπειρώσει έως ένα βαθμό την Κοινοπολιτεία ενώπιον της απειλής από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία τα έτη 1675 και 1676 εισέβαλε ξανά με σημαντικές δυνάμεις στην Πολωνία και την Ουκρανία. Οι εισβολές αυτές αποκρούστηκαν και η δεύτερη μέσα σε τέσσερα χρόνια οθωμανική πολιορκία του Λβώβ λύθηκε, αλλά οι περισσότερες εδαφικές απώλειες της περιόδου 1672-1676 δεν μπόρεσαν να αντιστραφούν.³⁰⁷ Οι Ρώσοι υπέθαλπαν ταυτόχρονα με την οθωμανική εισβολή την αναστάτωση των Κοζάκων της Ουκρανίας και το γεγονός αυτό συνέβαλε στην εξουθένωση της Κοινοπολιτείας, η οποία αναγκάστηκε τελικά να συνθηκολογήσει, παρά τις νίκες του Σομπιέσκι.³⁰⁸

Ο Ιωάννης Β΄ ήταν ο τελευταίος βασιλιάς της Κοινοπολιτείας που οδήγησε τη χώρα του σε στρατιωτική νίκη και μάλλον ο τελευταίος Πολωνός μονάρχης που είχε την ευκαιρία να επιβάλει τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις, που θα επέτρεπαν στη χώρα του να αντιμετωπίζει αποτελεσματικά εξωτερικές και εσωτερικές απειλές ισχυροποιώντας το βασιλικό κέντρο. Η

³⁰⁵ Η λέξη «αναρχία» χρησιμοποιείται συχνά στη βιβλιογραφία για να περιγράψει τα προβλήματα του πολιτικού συστήματος της Κοινοπολιτείας. Ο Norman Davies χαρακτηριστικά στο βιβλίο του *God's Playground: A History of Poland* το κεφάλαιο που περιγράφει τα περίπλοκα χαρακτηριστικά του πολιτεύματος το έχει ονομάσει «Anarchia». Βλ. Davies, *God's Playground*, 246.

³⁰⁶ Dupuy & Dupuy, *Collins Encyclopaedia of Military History*, 629.

³⁰⁷ Davies, *God's Playground*, 361.

³⁰⁸ Dupuy & Dupuy, *Collins Encyclopaedia of Military History*, 630.

υψηλή του στρατηγική μετά το 1676 στόχευε στην ανάσχεση της οθωμανικής απειλής και στηρίχθηκε στη συμμαχία με τον Άγιο Ρωμαίο Αυτοκράτορα. Ο Σομπιέσκι, όσο διεξαγόταν ο Ολλανδικός Πόλεμος είχε προσεγγιστεί από τη Γαλλία και είχε διαπραγματευτεί μία συμφωνία επιδότησης του πολωνο-λιθουανικού στρατεύματος από τον γαλλικό προϋπολογισμό το 1675 στα πρότυπα της συμφωνίας που είχε κάνει με τη Γαλλία και η Σουηδία λίγα χρόνια νωρίτερα. Η συμφωνία προέβλεπε και την επαναπροσέγγιση Σουηδίας-Κοινοπολιτείας και της συμμαχικής σύμπραξης τους εις βάρος του Βρανδεμβούργου/Πρωσίας, καθώς και τη δράση της γαλλικής διπλωματίας για την εύρεση λύσης στο πρόβλημα της οθωμανικής επέκτασης στην Κοινοπολιτεία. Ο Σομπιέσκι συνεπώς σκόπευε να αναπτύξει μία υψηλή στρατηγική επέκτασης στη δουκική Πρωσία μεικτή με τη συμμαχία της Γαλλίας και της Σουηδίας κάνοντας επίσης χρήση του εργαλείου του κατευνασμού για να κλείσει το μέτωπο με τους Οθωμανούς. Το σχέδιο αυτό δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ, καθώς ο σουηδικός στρατός ηττήθηκε σύντομα από τον εκλέκτορα του Βρανδεμβούργου και επειδή η γαλλική επιρροή στην Υψηλή Πύλη δεν κατάφερε να αποτρέψει εκστρατείες τις Οθωμανικές εκστρατείες του 1675-1676. Με το νότιο μέτωπό του ανοιχτό και χωρίς τη συμμαχική συνδρομή εναντίον του πρώην υποτελούς στην Κοινοπολιτεία εκλέκτορα ο Σομπιέσκι, αν και ηγετικό πρόσωπο της φιλογαλλικής μερίδας της αριστοκρατίας κατά τις εμφύλιες συγκρούσεις της βασιλείας του Μιχαήλ Β΄, εγκατέλειψε την προσέγγιση με τη Γαλλία. Τη θέση της Γαλλίας στους σχεδιασμούς του Σομπιέσκι έλαβε η Αυστρία και ο στόχος του επαναπροσδιορίστηκε.³⁰⁹

Την άνοιξη του 1683, όταν ένας μεγάλος οθωμανικός στρατός προωθήθηκε με ταχύτητα από το Βελιγράδι προς τη Βιέννη, υπεγράφη επίσημα συνθήκη συμμαχίας Κοινοπολιτείας-Αυστρίας. Οι Πολωνοί οργάνωσαν έναν στρατό 26.000 ανδρών (κυρίως ιππικού σύμφωνα με την επιθυμία των Αυστριακών),³¹⁰ ο οποίος ταχύτατα προωθήθηκε για την ανακούφιση της αυστριακής πρωτεύουσας και την ανάσχεση της οθωμανικής απειλής. Όσον αφορά την οικονομική διάσταση της στρατηγικής της, η Κοινοπολιτεία στηρίχθηκε σε σημαντικές επιδοτήσεις από την Αυστρία, γεγονός που κατέστησε δυνατή την ταχεία κινητοποίηση του πολωνικού στρατεύματος.³¹¹ Η ανακούφιση της πολιορκίας της Βιέννης και η καταστροφή του οθωμανικού στρατού από τον ανώτατο διοικητή των χριστιανικών δυνάμεων Σομπιέσκι είναι ίσως η πιο διάσημη νικηφόρα εκστρατεία του πολωνικού στρατού³¹² και είχε τον στόχο της αντιμετώπισης της οθωμανικής απειλής, την οποία οθωμανική απειλή ο Σομπιέσκι ιεραρχούσε με διαφορά στην πρώτη θέση, πιο ψιλά και από την απειλή που πρόσβενε η Ρωσία, η Σουηδία ή το Βρανδεμβούργο/Πρωσία.. Η άμυνα της χριστιανισμένης εν συνόλω ήταν κάτι για το οποίο ο βασιλιάς θα έπραττε τα πάντα,³¹³ πράγμα που έδινε έναν ιδεολογικό χαρακτήρα στην επιλογή του να εμπλέξει την Κοινοπολιτεία στους Πολέμους της Αγίας Ένωσης (Wars of the Holy League) για τα επόμενα δεκαέξι χρόνια.

Μετά την νίκη στη Βιέννη η υποχώρηση των Οθωμανών ήταν συνεχής. Η Κοινοπολιτεία ανέλαβε ένα πολύ σημαντικό μέρος του κόστους για την επιβολή της συνθήκης του Κάρλοβιτς το 1699, που σηματοδότησε την απαρχή της οριστικής παρακμής της

³⁰⁹ Davies, *God's Playground*, 362.

³¹⁰ Frost, *Northern Wars*, 245-246.

³¹¹ Davies, *God's Playground*, 363.

³¹² Τα λιθουανικά τμήματα καθυστέρησαν εσκεμμένα να φτάσουν στη μάχη.

³¹³ Davies, *God's Playground*, 360.

Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο χαρισματικός Σομπιέσκι εξαργύρωσε το πολιτικό κεφάλαιο και τη δημοφιλία που του προσέδωσαν οι νίκες εναντίον «του Απίστου» για να νομιμοποιήσει στο εσωτερικό της Κοινοπολιτείας μία σχεδόν 25ετή πολεμική εμπλοκή στο εξωτερικό, πράγμα τελείως πρωτοφανές στην ιστορία της. Ούτε ο Στέφανος Μπάθορι, ο μεγάλος νικητής του Ιβάν Δ΄ δεν είχε καταφέρει κάτι ανάλογο. Το ζήτημα είναι, τί έλαβε ως αντιστάθμισμα η Κοινοπολιτεία για την πολυετή της εμπλοκή στους πολέμους της Αγίας Ένωσης. Η ανάσχεση της οθωμανικής ήταν πράγματι επιτυχής και η συνθήκη του Κάρλοβιτς επέστρεψε και επισήμως την βοεβοδία της Ποντόλια στην Κοινοπολιτεία. Η ανάκτηση, όμως, της συγκεκριμένης απώλειας ήταν δυνατή σχετικά σύντομα μετά την καταστροφή του οθωμανικού στρατού στη Βιέννη και την συνεπαγόμενη απαρχή της συνεχούς του υποχώρησης προς νότο και είναι αμφίβολο, αν δικαιολογούσε την εμπλοκή της χώρας σε πόλεμο μέχρι και το τέλος του αιώνα. Ο αγώνας με έντονο ιδεολογικό-θρησκευτικό χαρακτήρα μπορεί να καθιστούσε τις θυσίες εσωτερικά νομιμοποιημένες, πράγμα πολύ σπάνιο για το πολιτικό σύστημα της χώρας, αλλά την άφησε εξασθενημένη και όσον αφορά την αντιμετώπιση των χρόνιων εσωτερικών προβλημάτων της, που είχαν κοστίσει σημαντικές απώλειες εδαφών την περίοδο 1648-1667, τελείως στάσιμη: «*Τα προβλήματα του βασιλείου επισκιάστηκαν από τα κατορθώματα ενός βασιλιάς*»,³¹⁴ οι χαοτικές πολιτικές ιδιαιτερότητες της Κοινοπολιτείας κακοφόρμισαν και μέσα στην ευφορία αλλά και την κόπωση της νίκης τα σοβαρά προβλήματα ουδέποτε αντιμετωπίστηκαν. Ακόμα και στα χρόνια του Σομπιέσκι, ο οποίος έκανε προσπάθειες για την αναδιοργάνωση του στρατεύματος με κύριο στόχο την αύξηση των μόνιμων στρατιωτικών δυνάμεων της χώρας, ο αποκεντρωμένος χαρακτήρας της οικονομικής διάστασης της υψηλής στρατηγικής της χώρας(όποτε υπήρχε κάποια σαφής στοχοθεσία), που έδινε την ευθύνη της οργάνωσης του εξοπλισμού και της χρηματοδότησης στις τοπικές διαιτίες καθιερώθηκε, γεγονός που αύξησε τη σημασία των προσωπικών στρατών των λιγοστών μελών της ανώτερης αριστοκρατίας.³¹⁵ Οι ανώτεροι αυτοί αριστοκράτες, όμως, χρησιμοποιούσαν τους στρατούς αυτούς για να ασκούν δική τους πολιτική, ακόμα και (ή καλύτερα ειδικά) εξωτερική. Δεν ήταν λίγες οι φορές που παρουσιάζονταν επικεφαλής στρατιωτικών δυνάμεων- συνοδείων, για να προωθήσουν τα συμφέροντά τους στην ίδια τη Δίαιτα, ενώ συχνά εμπλέκονταν σε συρράξεις μεταξύ τους αναζητώντας τη στήριξη ξένων δυνάμεων και αφήνοντας έτσι έκθετη την Κοινοπολιτεία σε ξένη επιρροή, ακόμα και εισβολή.³¹⁶ Τέλος, ο παραδοσιακός φόβος της τυραννικής επιβολής του βασιλιά μέσω της αύξησης και της μονιμοποίησης του στρατεύματος, υπό τον έλεγχό του, που έτρεφε γενικότερα η αριστοκρατική τάξη, παρέμεινε και απέτρεψε οποιαδήποτε αλλαγή.

Με τον θάνατο του δημοφιλή στρατιώτη-βασιλιά το 1696 χάθηκε και η τελευταία ευκαιρία να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα του πολιτικού συστήματος της Κοινοπολιτείας.³¹⁷ Ο Σομπιέσκι αντί να χρησιμοποιήσει το πολιτικό του κεφάλαιο για να μεταβάλει τη χώρα του, όπως έκανε ο Κάρολος ΙΑ΄ της Σουηδίας, την ενέπλεξε σε μία κοπιώδη σταυροφορία, με ξεκάθαρα οφέλη μόνο για του γείτονές του. Αρχικά επωφελήθηκε το Βρανδεμβούργο/Πρωσία, καθώς με τις δυνάμεις της Κοινοπολιτείας απασχολημένες στο νότο

³¹⁴ Ο.π., 357.

³¹⁵ Ο.π., 361,

³¹⁶ Frost, *Northern Wars*, 256.

³¹⁷ Ο.π., 254,

συνέχισε να απολαμβάνει την ανεξαρτησία του τουλάχιστον στα εδάφη της δουκικής Πρωσίας και ουδέποτε χρειάστηκε να αμυνθεί εναντίον της Κοινοπολιτείας σε κάποια προσπάθεια ανάκτησης της επικυριαρχίας της, όπως αυτή που σχεδιάζοταν το 1675. Δεύτερον ιδιαίτερος επωφελημένη ήταν η Αυστρία, η οποία προσέθεσε στις κτήσεις της σχεδόν το σύνολο του μεσαιωνικού βασιλείου της Ουγγαρίας, όταν τελείωσε ο πόλεμος με τους Οθωμανούς το 1699. Τέλος η Ρωσία, με την Οθωμανική Αυτοκρατορία εξουθενωμένη κατάφερε να της αποσπάσει εδάφη και να επεκταθεί προς το νότο αποκτώντας έξοδο στη θάλασσα του Αζόφ το 1696. Οι τρεις αυτές δυνάμεις, που τόσο επωφελήθηκαν από την πολυετή πολεμική εμπλοκή της Κοινοπολιτείας εναντίων των Οθωμανών, είναι αυτές που πρωταγωνίστησαν στους τρεις διαμελισμούς της κατά τον 18^ο αιώνα.

4.3. Ρωσία: Ο Αναδυόμενος Ηγεμών της Βαλτικής

Μέχρι το 1667 πολλά είχαν αλλάξει, όσον αφορά τη Ρωσία και τις δυνατότητές της. Κατά τον Δεκατριετή Πόλεμο (1654-1667) είχε καταφέρει να παρατάσσει πολυπληθείς στρατιωτικές δυνάμεις συνεχόμενα για παραπάνω από μία δεκαετία. Μόλις 22 χρόνια πριν την έναρξη του Δεκατριετούς Πολέμου με την Κοινοπολιτεία, η Ρωσία, μετά από δεκαετή προετοιμασία, είχε καταφέρει να παρατάξει εναντίον της Κοινοπολιτείας μόλις 30.000 άνδρες. Όταν αυτοί ηττήθηκαν σε μία και μόνη εκστρατεία δεν υπήρχε η δυνατότητα της δημιουργίας ενός δεύτερου στρατεύματος και της συνέχισης του αγώνα. Την ήττα στη μάχη ακολούθησε η συνθηκολόγηση και η ήττα στον πόλεμο. Στην επόμενη όμως αναμέτρηση, για την οποία ξανά η χώρα προετοιμάστηκε για παραπάνω από μία δεκαετία, η Ρωσία κατάφερε να εισβάλει στην Κοινοπολιτεία παρατάσσοντας σχεδόν 100.000 άνδρες και παρέμεινε σε εμπόλεμη κατάσταση για 13 χρόνια. Παρά τις στρατιωτικές δυσκολίες ειδικά μετά το 1660 και παρά το οικονομικό βάρος και τις εσωτερικές εντάσεις που αυτό προκάλεσε, η Ρωσία συντήρησε σημαντικές δυνάμεις στο πεδίο και διατήρησε ένα πολύ σημαντικό τμήμα των εδαφικών οφελών της αρχής της εκστρατείας καταφέροντας για πρώτη φορά στον 17^ο αιώνα να επεκταθεί προς τα δυτικά.

Ο στόχος της επέκτασης της χώρας ήταν ο βασικός άξονας γύρω από τον οποίο αναπτύχθηκαν οι επί μέρους πτυχές της υψηλής στρατηγικής της Ρωσίας για όλο τον 17^ο αιώνα. Όλοι οι πόλεμοι στους οποίους συμμετείχε η χώρα την περίοδο αυτή υπηρετούσαν τον σκοπό αυτόν. Για την επίτευξή του πριν από κάθε σύγκρουση η ρωσική ηγεσία προέβαινε σε τομές που αφορούσαν την εσωτερική πολιτική διάσταση και την οικονομική διάσταση της υψηλής στρατηγικής της χώρας, που στόχο είχε την επέκταση. Τη δεκαετία του 1620 με σκοπό την προετοιμασία της επίθεσης στην Κοινοπολιτεία, όταν εκδηλωνόταν μία ευνοϊκή συγκυρία, ο Πατριάρχης Φιλάρετος έκανε επιτυχημένες προσπάθειες για τη διεύρυνση της φορολογικής βάσης και των κρατικών εσόδων, προκειμένου να αυξήσει και κυρίως να εκσυγχρονίσει το μεγαλύτερο δυνατό μέρος του ρωσικού στρατεύματος. Η ήττα μπορεί να επέφερε μία μικρή περίοδο στασιμότητας ή ακόμα και δυσπιστίας απέναντι στις εκσυγχρονιστικές διαδικασίες, αλλά από τα τέλη της δεκαετίας του 1630 και κατά το σύνολο της δεκαετίας του 1640, όσο η

Κοινοπολιτεία βυθιζόταν στην βαθιά κοζάκινη κρίση, η Ρωσία εμβάθυνε τις προσπάθειες εκσυγχρονισμού. Μετά τη νίκη της το 1667 συνέχισε να πράττει με συνέπεια ακριβώς το ίδιο. Ήδη, μεσούντος του Δεκατριετούς Πολέμου, εκτός από την αύξηση της ισχύος του ρωσικού στρατού σε ποσοτικούς και υλικούς όρους, παρατηρείται και προοδευτική αύξηση της αναλογίας των τμημάτων του ρωσικού στρατού που ήταν οργανωμένα, εξοπλισμένα και είχαν λάβει εκπαίδευση σύμφωνα με σύγχρονα δυτικά πρότυπα. Η διαδικασία αυτή συνεχίστηκε και μετά το 1667 με αποτέλεσμα στα τέλη της δεκαετίας του 1680 λιγότερο από το 20% του ρωσικού στρατού να αποτελείται από το παραδοσιακό ιππικό των τιμαριούχων *ιπέων romeshchiki* και το πεζικό των ημι-επαγγελματιών στρατιωτών *strel'tsy*, που είχαν συγκροτηθεί από την περίοδο του Ιβάν του Τρομερού.³¹⁸ Το σημαντικότερο μέτρο που έλαβε η ρωσική ηγεσία, για να καταφέρει την μείωση αυτή της αναλογίας των παραδοσιακών μονάδων του ρωσικού στρατού και ειδικότερα του παλαιού τύπου ιππικού, το οποίο σε όλες τις αναμετρήσεις του 17^{ου} αιώνα είχε αποδειχθεί πολύ κατώτερο των περιστάσεων, ήταν η αύξηση του κατώτατου ορίου του αριθμού των οικιών των χωρικών-δουλοπαροίκων που έπρεπε να κατοικούν εντός των γαιών που είχαν παραχωρηθεί στον εκάστοτε *ιπέα*, για να είναι ικανός να υπηρετεί στα παραδοσιακά σώματα ιππικού.³¹⁹ Με την οριστική θεσμοθέτηση της δουλοπαροικίας το 1648 το ρωσικό κράτος είχε εγγυηθεί την σταθερή ύπαρξη εργατικού δυναμικού στις γαίες των υπηρετούντων στο ιππικό κατώτερων αυτών αριστοκρατών, ικανοποιώντας τους εγγυώμενο ένα μίνιμουμ σταθερών οικονομικών προσόδων, αλλά αποστερώντας τους τη δυνατότητα να υπηρετούν στο παραδοσιακό ιππικό, ενώ παράλληλα δημιουργούσε ευκαιρίες υπηρεσίας χωρίς περιουσιακά όρια στις δυτικού τύπου στρατιωτικές μονάδες, κατάφερε να ενσωματώσει το πλεονάζον δυναμικό που στην ουσία δημιούργησε και να το αξιοποιήσει χωρίς ιδιαίτερες εντάσεις. Εξάιρεση, όσον αφορά τις εντάσεις αποτέλεσαν οι *strel'tsy*, οι οποίοι, αν και μειωνηφούσαν σημαντικά στον ρωσικό στρατό κατά το τελευταίο τέταρτο του 17^{ου} αιώνα, είχαν δυσανάλογη του αριθμού τους πολιτική επιρροή ειδικά στην τσαρική αυλή και στις ταραχώδεις αντιβασιλείες της δεκαετίας του 1680. Δεν κατάφεραν, όμως, ποτέ να αναστρέψουν αποφασιστικά τη διαδικασία εκσυγχρονισμού και διαλύθηκαν μετά από μία αποτυχημένη εξέγερση εναντίον του Πέτρου Α΄ το 1697-1698.³²⁰ Το πιο εμφανές κέρδος της ενσωμάτωσης αυτής ήταν η σταδιακή κάλυψη του εξοπλισμού των νέων μονάδων από δομές του κράτους που δημιουργήθηκαν ειδικά για τον σκοπό της επιμελητείας του αναδιοργανωμένου στρατού «*από το φαγητό μέχρι τις στολές και τον εξοπλισμό του*».³²¹ Έτσι αντιμετωπιζόταν το πρόβλημα της χαμηλής μαχητικής αξίας των Ρώσων τιμαριούχων *ιπέων*, που έπρεπε να καλύπτουν οι ίδιοι το δυσβάσταχτο κόστος του εξοπλισμού τους και των αλόγων τους. Σημαντικά βήματα έγιναν επίσης όσον αφορά τη δυνατότητα του κράτους να παράγει σύγχρονο οπλισμό και να εξοπλίζει με αυτόν τις νέες μονάδες του. Καθ' όλο το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα χτίστηκαν εργοστάσια παραγωγής μουσκέτων και κανονιών που παρήγαγαν ποιοτικό εξοπλισμό αντίστοιχου του δυτικοευρωπαϊκού και όσον αφορά το πυροβολικό ίσως και καλύτερο.³²²

³¹⁸ Frost, *Northern Wars*, 234. ; Ο Simon Dixon αναφέρει μικρότερη αναλογία, συγκεκριμένα μικρότερη του 50% . Βλ. Dixon, *Modernization of Russia*, 37.

³¹⁹ Frost, *Northern Wars*, 236.

³²⁰ Dixon, *Modernization of Russia*, 38.

³²¹ Ο.π., 239.

³²² Fuller, *Strategy and Power in Russia*, 24-25. • Frost, *Northern Wars*, 235.

Εκτός από τις σημαντικές επιτυχίες της προσαρμογής της εσωτερικής πολιτικής και οικονομικής διάστασης στον επεκτατικό στόχο της στόχο, η υψηλή στρατηγική της Ρωσίας κατά το 17^ο αιώνα και ειδικά μετά τη λήξη του Πολέμου του Σμολένσκ το 1634 επιδεικνύει μεγάλο βαθμό καταλληλότητας. Ακόμα και στον Πόλεμο του Σμολένσκ η ρωσική ηγεσία προσπάθησε να εκμεταλλευτεί την αδυναμία του αντιπάλου της, της Κοινοπολιτείας, και ειδικότερα της τάσης του πολιτικού της συστήματός της να παράγει σημαντικές ένοπλες εντάσεις γύρω από τη διαδοχή της εξουσίας. Επίσης, εκμεταλλευόμενη το διεθνές περιβάλλον προσπάθησε να συγχρονίσει την επίθεσή της στην Κοινοπολιτεία με μία ταυτόχρονη σουηδική, αν και η συνεννόηση αυτή δεν απέδωσε καρπούς.³²³ Παρά το γεγονός ότι ο πόλεμος αυτός δεν είχε ευνοϊκό αποτέλεσμα λόγω της έλλειψης «αντοχής»³²⁴ της Ρωσίας τη δεδομένη στιγμή και της συνεπαγόμενης ασυνέχειας μέσων-σκοπών, το στοιχείο της καταλληλότητας της υψηλής της στρατηγικής που αφορούσε στις εξελίξεις του διεθνούς περιβάλλοντος, τις αδυναμίες των δυνάμεων της εχθρών, καθώς και την αντίληψη των δυνάμεων της περιορισμών παρέμεινε. Χαρακτηριστικό παράδειγμα που αφορά στην αντίληψη των περιορισμών της χώρας αποτελεί η άρνηση της Ρωσίας να στηρίξει τους Κοζάκους του Ντον που είχαν καταλάβει το 1637 το Αζόφ από τον Σουλτάνο.³²⁵ Μη θεωρώντας ευνοϊκή τη σύγκρουση τη δεδομένη στιγμή ο τσάρος Μιχαήλ Α΄ παρέδωσε πίσω την πόλη στον Σουλτάνο ζητώντας του συγγνώμη, επιζητώντας κατευναστικά να απαλείψει την πιθανότητα σύγκρουσης. Άλλωστε τη δεδομένη στιγμή η Ρωσία προετοιμαζόταν για την επέκταση εις βάρος της Κοινοπολιτείας, η οποία συντελέστηκε σε μία στιγμή πολύ ευνοϊκή όσον αφορά την αδυναμία της δεύτερης, δηλαδή κατά τα χρόνια της μεγάλης εξέγερσης του Χμελνίτσκι.

Τη δεκαετία του 1680 φάνηκε ότι η υψηλή στρατηγική της Ρωσίας χαρακτηριζόταν και από ένα σημαντικό βαθμό αντοχής σε σφάλματα, δηλαδή η χώρα ήταν σε θέση να απορροφήσει «χωρίς απαγορευτική ζημιά»³²⁶ το κόστος μίας συγκυριακής ήττας. Μετά την επιτυχή ανακούφιση της πολιορκίας της Βιέννης από τις δυνάμεις του Ιωάννη Β΄ Σομπιέσκι ξεκίνησε η αντεπίθεση της συμμαχίας της Αγίας Ένωσης εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι σύμμαχοι επιζητούσαν τη συνδρομή της Ρωσίας στον πόλεμο, προκειμένου η ίδια να αναλάβει την επίθεση στο υποτελές στους Οθωμανούς Χανάτο της Κριμαίας και να στερήσουν από τον Σουλτάνο έναν σημαντικό σύμμαχο. Η Ρωσία αποδέχθηκε την πρόταση το 1686 μόνον όμως, αφού απέσπασε από την Κοινοπολιτεία την οριστική αναγνώριση των αποτελεσμάτων της ανακωχής του Αντρούζοβο και την υπογραφή μίας ακόμα «αιώνιας ειρήνης».³²⁷ Με αυτόν τον τρόπο εξασφάλισε ένα επιπλέον όφελος από τη συμμαχία εκτός από το ότι θα είχε την ευκαιρία να επιτεθεί στους Τατάρους της Κριμαίας ενώ οι σύμμαχοί της θα απασχολούσαν τον ισχυρό ακόμα επικυρίαρχό τους. Η κινητοποίηση του ρωσικού στρατού έγινε με ταχύτητα έναν σχεδόν χρόνο μετά την υπογραφή της ειρήνης με την Κοινοπολιτεία. Για άλλη μία φορά η Ρωσία παρέταξε ένα εντυπωσιακό στράτευμα των 100.000 πλαισιωμένο από εντυπωσιακές ποσότητες υλικού που συνόδευαν το στράτευμα σε

³²³ Η ρωσική επίθεση στο Σμολένσκ το 1632 είχε γίνει σε συνεννόηση με τον Γουστάβο Β΄ Αδόλφο, ο οποίος υποσχέθηκε στη ρωσική ηγεσία ότι θα επιτεθεί στην Κοινοπολιτεία από τα δυτικά.

³²⁴ Όρος που χρησιμοποιεί ο William C. Fuller. Jr. βλ Fuller, *Strategy and Power*, 30.

³²⁵ Riasanovsky, *A History of Russia*, 176-177.

³²⁶ Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική*, 34.

³²⁷ Fuller, *Strategy and Power in Russia*, 16.

20.000 βαγόνια.³²⁸ Η εκστρατεία του 1687, όμως, δεν ήταν επιτυχής, λόγω της πολύ αποτελεσματικής στρατηγικής εξουθένωσης που χρησιμοποίησαν οι Τάταροι, οι οποίοι έβαζαν φωτιές στη βλάστηση που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως ζωοτροφή για τα άλογα των Ρώσων σε μεγάλες εκτάσεις στην πορεία προς τον προφανή αντικειμενικό σκοπό της ρωσικής εκστρατείας, το οχυρό του Περεκόπ (Perekop). Ο ρωσικός στρατός αναγκάστηκε σε υποχώρηση, όταν τα άλογα που έφεραν τα βαγόνια της τροφοδοσίας του αδυνατούσαν πλέον να τα τραβήξουν από την ασιτία. Παρά τις πολύ μεγάλες απώλειες της αποτυχημένης εκστρατείας,³²⁹ η Ρωσία ήταν σε θέση το 1689 να οργανώσει δεύτερο στράτευμα αυτή τη φορά 110.000 ανδρών και 700 πυροβόλων, κάτι το οποίο φανερώνει τις υλικές δυνατότητες της χώρας αλλά και την ικανότητα του διοικητικού μηχανισμού, του οποίου το προσωπικό είχε αυξηθεί κατά 10 φορές τον 17^ο αιώνα, να αντλεί και να οργανώνει τους πόρους της χώρας.³³⁰ Και η δεύτερη αυτή εκστρατεία απέτυχε, παρά την καλύτερη προετοιμασία³³¹ της και παρά τη νίκη στη μία και μοναδική μάχη που δόθηκε εναντίον των Τατάρων, στην οποία η συντριπτική υπεροπλία του ρωσικού πυροβολικού έπαιξε καθοριστικό ρόλο. Ο καταπονημένος και συνεχώς παρενοχλούμενος από τον ιδιαίτερος κινητικό πόλεμο εξουθένωσης, στον οποίο και αυτή τη φορά επιδόθηκαν οι Τάταροι, ρωσικός στρατός, όταν έφτασε ενώπιον των ισχυρότατων οχυρώσεων του Περεκόπ, αναγκάστηκε σε οπισθοχώρηση. Οι ήττες αυτές δεν υπήρξαν αποφασιστικές και το κόστος τους απορροφήθηκε από τη Ρωσία χωρίς να αποτύχει ή να μεταβληθεί ριζικά η στρατηγική της. Έξι χρόνια αργότερα ο ενήλικος και ισχυροποιημένος πλέον Πέτρος Α΄³³² οργάνωσε άλλη μία επεκτατική εκστρατεία αυτή τη φορά κατά της ίδιας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στοχεύοντας στην κατάκτηση του Αζόφ.³³³ Και αυτή η εκστρατεία υπήρξε αρχικά αποτυχημένη, αλλά μέσα σε ένα χρόνο από την αποτυχία, η Ρωσία και ο ενεργητικός τσάρος της κατασκεύασαν έναν στόλο ικανό να κυριαρχήσει στη θάλασσα του Αζόφ³³⁴ και να συμβάλει στην κατάκτηση της πόλης.³³⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι την ίδια περίοδο, που η Ρωσία ήταν σε θέση να απορροφά απώλειες της τάξης των 30.000 ανδρών και να ανασυντάσσει τις δυνάμεις της σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα, βρισκόταν ταυτόχρονα και σε εμπόλεμη κατάσταση στην Μαντζουρία με την αυτοκρατορία των Τσινγκ.

Κατά τις δεκαετίες του 1680 και του 1690 είχε φανεί ότι η Ρωσία υπερείχε σε συντελεστές ισχύος σε σχέση με τους γείτονες και ανταγωνιστές της.³³⁶ Ειδικά όσον αφορά τις

³²⁸ Ο.π., 17.

³²⁹ Ο ρωσικός στρατός έχασε γύρω στις 30.000 άνδρες χωρίς να δώσει μάχη. Βλ. Fuller, *Strategy and Power of Russia*, 18.

³³⁰ Frost, *Northern Wars*, 233-234.

³³¹ Dixon, *Modernization of Russia*, 39.

³³² Ο Πέτρος συγκυβερνούσε με τον αδελφό του, Ιβάν Ε΄ από το 1682, ήταν όπως ανήλικος. Την διακυβέρνηση ασκούσε η ετεροθαλής αδελφή του, Σοφία, με τη στήριξη της οικογενείας της μητέρας της, των Miloslavsky και των *strel'tsy*. Η ήττα του ισχυρού άντρα της αυλής, Golitsyn, στις εκστρατείες κατά των Τατάρων συνέβαλαν στο να απωλέσει η Σοφία την αντιβασιλεία και υπήρξε το πρώτο βήμα για τη χειραφέτηση του Πέτρου. Βλ. Riasanovsky, *A History of Russia*, 214.

³³³ LeDonne, *The Grand Strategy of the Russian Empire*, 28.

³³⁴ Ο στόλος από γαλέρες που έφτιαξε ο Πέτρος για την πολιορκία του Αζόφ ήταν φτιαγμένος από υλικά χαμηλής ποιότητας και τα περισσότερα από τα μισά πλοία που έφτιαξε ήταν άχρηστα μέχρι το 1705. Επιτέλεσαν πάντως τον παρεμποδιστικό τους σκοπό ως προς τον ανεφοδιασμό της Κριμαίας από τον Οθωμανικό στόλο. Βλ. Dixon, *The Modernization of Russia*, 34-36.

³³⁵ Stone, *A Military History of Russia*, 48-50.

³³⁶ Fuller, *Strategy and Power in Russia*, 14-15.

λοιπές δύο δυνάμεις του τριγώνου της Βαλτικής η ανάπτυξη της ισχύος της Ρωσίας ήταν σαφώς άνιση. Ακόμα και η Σουηδία, η οποία κατά την ίδια περίοδο είχε προβεί σε τομές που επέτρεψαν την καλύτερη δυνατή αντιμετώπιση των χρόνιων οικονομικών της προβλημάτων και που με τη σειρά τους της έδωσαν τη δυνατότητα να αναδιοργανώσει και να μεγεθύνει τον στρατό και το στόλο της, δεν είχε υλικές δυνατότητες ανάλογες αυτών που επέδειξε η Ρωσία τη διετία 1687-1689. Μια απώλεια ίση με αυτή που απορρόφησε η Ρωσία μετά την πρώτη εκστρατεία στην Κριμαία ισοδυναμούσε με την απώλεια του μισού σουηδικού στρατού (συμπεριλαμβανομένων και των φρουρών σε οχυρά και πόλεις ανά τη επικράτεια). Όταν η Σουηδία υπέστη ένα τέτοιου μεγέθους πλήγμα στη μάχη της Πολτάβα το καλοκαίρι του 1709, δεν ήταν σε θέση να το απορροφήσει όπως η Ρωσία. Μπορεί να άντεξε αμυνόμενη για άλλα 11 χρόνια, αλλά στη συνθήκη του Νύσταντ που έκλεισε τον Μεγάλο Πόλεμο του Βορρά έχασε τη θέση της μεγάλης ευρωπαϊκής δύναμης και αντικαταστάθηκε από τη Ρωσία, τον αναδυόμενο ήδη από την ανακωχή του Αντρούζοβο ηγεμόνα της βαλτικής.

5. Ο Μεγάλος Πόλεμος του Βορρά

5.1 Το διεθνές περιβάλλον πριν την έναρξη του Μεγάλου Πολέμου του Βορρά

Η έναρξη του Μεγάλου Πολέμου του Βορρά σηματοδοτεί τη λήξη της μεγαλύτερης περιόδου ειρήνης ανάμεσα στις τρεις μεγάλες δυνάμεις της περιφέρειας της Βαλτικής θάλασσας. Ειδικά για τη Σουηδία, τα 21 χρόνια ανάμεσα στο τέλος του Ολλανδικού Πολέμου και την έναρξη του Μεγάλου Πολέμου του Βορρά είναι η μεγαλύτερη περίοδος αδιάκοπης ειρήνης στην μέχρι τότε ιστορία του ανεξάρτητου βασιλείου. Οι οικονομικές και οργανωτικές μεταρρυθμίσεις, που καθιστούσαν μη αναγκαία την επιδότηση της συντήρησης του στρατεύματος από το εξωτερικό, έδωσαν τη δυνατότητα στη χώρα, να επιτύχει το στόχο της ουδετερότητας μέχρι και τον χειμώνα του 1700. Η ουδετερότητα αυτή, δε, ήταν ένοπλη και στηριζόταν στην αναδιοργάνωση ενός πολυπληθούς για τα δεδομένα της χώρας στρατού³³⁷ και ενός στόλου, ικανού να διασφαλίζει, ότι η απώλεια του ναυτικού ελέγχου στη Βαλτική, που είχε παρ' ολίγον προξενήσει την ολοκληρωτική απώλεια των γερμανικών κτήσεων ανάμεσα στο 1675-1678, θα ήταν ιδιαίτερος δύσκολη υπόθεση για όποιον την επιδίωκε.

Η δύναμη που σταθερά επιδίωκε, όχι μόνο τη στέρηση από τη Σουηδία του πρωτείου της ηγεμόνευσας ναυτικής δύναμης της Βαλτικής, αλλά και συνολικά την αναθεώρηση των συνθηκών του 1660 και του 1679 ήταν η Δανία, η οποία είχε χάσει στις συνθήκες αυτές σημαντικά για αυτήν εδάφη, καθώς και το δικαίωμα να εισπράττει τέλη από τα σουηδικά πλοία που περνούσαν τα στενά του Σουντ. Στα πλαίσια της πολιτικής της ένοπλης ουδετερότητας η Σουηδία είχε προσπαθήσει, να χρησιμοποιήσει το εργαλείο του κατευνασμού προς τον πρώην επικυρίαρχό της, επιδιώκοντας τον γάμο του Καρόλου ΙΑ' με μία από τις Δανές πριγκίπισσες, την Ουλρίκα Ελεονόρα (Ulrika Eleonora), αλλά ένας γάμος δεν στάθηκε αρκετός να αμβλύνει την εχθρότητα της Δανίας και την απειλή από δυσμάς. Η δυναστική διασύνδεση και οι ιστορικές σχέσεις, δε, της Σουηδίας με το δουκάτο του Χόλσταϊν-Γκότορπ (Holstein-Gottorp), αύξαναν τις παραστάσεις απειλής της Δανίας προς τη Σουηδία, καθώς οι ηγεμόνες του συγκεκριμένου δουκάτου, εκτός του ότι είχαν δυναστικά δικαιώματα στον δανικό θρόνο, ήλεγχαν και οχυρές τοποθεσίες νότια της χερσονήσου της Γιουτλάνδης, γεγονός που καθιστούσε το βασίλειο της Δανίας ευάλωτο σε εισβολές από το νότο, ένα πρόβλημα που είχε αποδείξει τη σημασία του κατά την ύστερη φάση του Τριακονταετούς Πολέμου και κατά τον Δεύτερο Πόλεμο του Βορρά.³³⁸ Συνεπώς, η ταυτόχρονη χρήση των εργαλείων του κατευνασμού προς τη Δανία και της συμμαχίας με το Χόλσταϊν-Γκότορπ αλληλοϋπονομεύονταν αναδεικνύοντας ένα ζήτημα εσωτερικής συνοχής των επιμέρους πτυχών της σουηδικής στρατηγικής απέναντι στη Δανία, που εξασφάλιζε το δεδομένο της αντιπαλότητάς της. Η Δανία είχε προσπαθήσει δύο φορές να ανατρέψει το status quo με τη

³³⁷ Ο μόνιμος στρατός της Σουηδίας μετά τη λήξη του Ολλανδικού Πολέμου αριθμούσε γύρω στις 66.000 άνδρες μαζί με τις μισθοφορικές φρουρές στις υπερπόντιες κτήσεις της χώρας. Βλ. Frost, *Northern Wars*, 222.

³³⁸ Κατά τον Michael Roberts οι σχέσεις της Σουηδίας με το Χόλσταϊν Γκότορπ καθιστούσαν αδύνατη οποιαδήποτε προσέγγιση με τη Δανία. Βλ. Roberts, *The Swedish Imperial Experience*, 127-129.

Σουηδία και το Χόλσταϊν-Γκότορπ κατά τη δεκαετία του 1680. Η πρώτη φορά ήταν, το 1683, οπότε και είχε βρει την υποστήριξη πριγκίπων της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας που εποφθαλμιούσαν τις υπερπόντιες σουηδικές κτήσεις στη Γερμανία. Η οθωμανική εισβολή και η δραματική πολιορκία της Βιέννης στέρησαν όμως από τη Δανία τους συμμάχους της, καθώς η οθωμανική επίθεση απορρόφησε το ενδιαφέρον και τις προσπάθειες των μερών του ευρωπαϊκού συστήματος. Τη δεύτερη φορά, το 1686, η Δανία εισέβαλε στο Χόλσταϊν-Γκότορπ ελπίζοντας, να προκαλέσει τη Σουηδία σε έναν πόλεμο, στον οποίο η ίδια θα είχε τη στήριξη της Γαλλίας. Η εξισορροπητική, όμως, διασύνδεση της Σουηδίας με τον Αυτοκράτορα και με την αντι-γαλλική Ένωση της Αυγούστας απέτρεψε την ανατροπή της κατάστασης στα νότια της Γιουτλάνδης. Παρά τις αποτυχίες αυτές οι Δανία παρέμενε εχθρικά διακείμενη προς τη Σουηδία και αναζητούσε συμμάχους για την αναθεώρηση της καθεστηκυίας τάξης στην περιφέρεια της Βαλτικής. Επίσης, η Δανία, παρά την αφοσίωση που της προσέδιδε ένα μεγάλο μέρος της σουηδικής εξωτερικής πολιτικής, δεν ήταν η βασική απειλή για τη Σουηδία. Το προνόμιο αυτό το κατείχε η Ρωσία.³³⁹

Ένας από τους βασικούς λόγους στον οποίο οφειλόταν η ειρήνη στη Βαλτική και η επίτευξη του στόχου της ουδετερότητας από τη Σουηδία τις δεκαετίες του 1680 και του 1690, ήταν η πολυετής εμπλοκή της Κοινοπολιτείας και της Ρωσίας σε πολέμους εναντίον των Οθωμανών σχεδόν αμέσως μετά την ανακωχή του Αντρούζοβο το 1667. Οι πόλεμοι αυτοί κλιμακώθηκαν κατά τη δεκαετία του 1680 και απασχόλησαν πολύ ενεργά την Κοινοπολιτεία και τη Ρωσία (μετά το 1686) καθώς και άλλες ευρωπαϊκές δυνάμεις, όπως τη Γαληνότατη Πολιτεία της Βενετίας και την Αυτοκρατορία. Παράλληλα, το ενδιαφέρον των ευρωπαϊκών δυνάμεων εστιαζόταν και στον Εννεαετή Πόλεμο (1688-1697), έναν ανασχετικό αγώνα ενός μεγάλου ευρωπαϊκού συνασπισμού εναντίον του πανίσχυρου Γάλλου μονάρχη, Λουδοβίκου ΙΔ'. Όσο όμως οι συγκρούσεις αυτές καταλάγιαζαν στα τέλη της δεκαετίας του 1690, το ενδιαφέρον του συνόλου των ευρωπαϊκών δυνάμεων στρεφόταν στο κενό που επρόκειτο να αφήσει πίσω της η επικείμενη εξάλειψη του κλάδου των Αψβούργων της Ισπανίας και στην προοπτική της πλήρους ανατροπής της ισορροπίας ισχύος στην Ευρώπη, είτε μέσω της διασύνδεσης του στέμματος της Ισπανίας με τη βουρβονική Γαλλία, είτε με τη μέχρι τότε «δίδυμη» αυλή της Βιέννης. Αυτό σήμαινε, ότι ο νέος ταλαντούχος και ενεργητικός τσάρος της δυναμικά αναπτυσσόμενης και νικηφόρας απέναντι στους Οθωμανούς Ρωσίας, θα έμενε χωρίς συμμάχους στη συνέχεια του αγώνα που σχεδίαζε εναντίον τους, λόγω της ευρωπαϊκής στροφής ενδιαφέροντος προς την Ισπανία. Η πραγματικότητα αυτή επιβεβαιώθηκε κατά τη θρυλική «Μεγάλη Πρεσβεία» του 1697-1698,³⁴⁰ όμως παράλληλα αναδυόταν μία σημαντική ευκαιρία για τη δημιουργία ενός ισχυρού αντι-σουηδικού συνασπισμού με τη Ρωσία στο κέντρο του.

Το 1697 ένα χρόνο μετά το θάνατο του Ιωάννη Γ' Σομπιέσκι έλαβαν χώρα στην Κοινοπολιτεία οι εκλογές για τη βασιλική διαδοχή, στις οποίες επικράτησε και ανακηρύχθηκε βασιλιάς από τον *interrex*, αρχιεπίσκοπο του Gniezno, ο Βουρβόνος υποψήφιος, Φραγκίσκος Λουδοβίκος, πρίγκηπας του Conti. Πριν προλάβει, όμως, να φτάσει στην Κοινοπολιτεία, η εκλογή του ανετράπη από την παρέμβαση του σαξονικού στρατού, υποβοηθούμενου από τον

³³⁹ Roberts, *Swedish Imperial Experience*, 144.

³⁴⁰ Riasanovsky, *A History of Russia*, 220, 221.

ρωσικό.³⁴¹ Η στρατιωτική βία πλαισιώθηκε με τις προσπάθειες δωροδοκιών και απειλών σε εκλογείς του Ρώσου και του Σάξονος απεσταλμένου, γεγονός που οδήγησε στην πραξικοπηματική ενθρόνιση του εκλέκτορα της Σαξονίας, Αυγούστου του Δυνατού, στο θρόνο της Κοινοπολιτείας. Η ρωσική στήριξη στην εκλογή του Αυγούστου Β΄ εξασφάλιζε έναν σύμμαχο στη Ρωσία, που εποφθαλμιούσε τις κτήσεις της Σουηδίας στη Λιβονία. Επίσης, η διακαής επιθυμία του τσάρου Πέτρου Α΄ για την έξοδο της χώρας του στη βαλτική συνδυάστηκε με τις βλέψεις του Δανού μονάρχη για την ανατροπή των όρων των συνθηκών του 1660 και του 1679 και την γενικότερη εχθρότητά του με τη Σουηδία. Ο τσάρος μπορεί να μην έβρισκε πρόθυμους συμμάχους στην Ευρώπη εναντίον των Οθωμανών, αλλά κατάφερε να τους βρει για να στηρίζει τους επεκτατικούς του στόχους εναντίον της Σουηδίας. Έτσι, η συμμαχική διασύνδεση των τριών μοναρχών σε μία σειρά αντι-σουηδικών συνθηκών ολοκληρώθηκε μέχρι το 1699.³⁴²

Οι δυνατότητες της Σουηδίας να εξισορροπήσει την απειλή που πήγαζε από τη διαμόρφωση εις βάρος της μιας ρωσικής υψηλής στρατηγικής επέκτασης-συμμαχιών ήταν σχεδόν μηδενικές. Με το ενδιαφέρον της υπόλοιπης Ευρώπης στραμμένο στον επικείμενο Πόλεμο της Ισπανικής διαδοχής φαινόταν ότι η Σουηδία θα αντιμετώπιζε τον αντίπαλο συνασπισμό στηριγμένη στις δικές της δυνάμεις και υπό την ηγεσία ενός εφήβου βασιλιά, η νεότητα του οποίου δεν ενέπνεε τον φόβο στους δυνητικούς αντιπάλους της χώρας, ούτε προκαλούσε τη βεβαιότητα του δυσανάλογου του οφέλους κόστους που συνεπαγόταν μια επίθεση στην απομονωμένη χώρα του. Οι αντίπαλοί του υπολόγιζαν σε μία εύκολη και γρήγορη νίκη. Ο Κάρολος ΙΒ΄ θα αποδείκνυε, όμως, ότι ο υπολογισμός αυτός ήταν εσφαλμένος.

5.2 Πρώτη φάση του Πολέμου: Πριν την Πολτάβα

Η πρώτη επίθεση που εκδηλώθηκε από τον αντίπαλο συνασπισμό εις βάρος της Σουηδίας προήλθε από τον εκλέκτορα της Σαξονίας και νεοεκλεγέντα βασιλιά της Κοινοπολιτείας, Αύγουστο Β΄ τον Φεβρουάριο του 1700 με την εισβολή του στη Λιβονία και την πολιορκία της Ρίγας. Ο Μεγάλος Πόλεμος του Βορρά είχε ξεκινήσει. Όσο η Ρίγα αντιστεκόταν με μεγάλη επιτυχία στις πολιορκητικές προσπάθειες του Αυγούστου, ο νέος Δανός μονάρχης, Φρειδερίκος Δ΄ είχε ξεκινήσει την εισβολή του στο Χόλσταϊν-Γκότορπ, σύμμαχο της Σουηδίας. Το γεγονός ότι η Δανία είχε ξεκινήσει τον πόλεμο, πριν ο στρατός της Σουηδίας εμπλακεί σε κάποιο θέατρο μακριά από τη σκανδιναβική χερσόνησο και πριν η χώρα εμπλακεί στον πολυμέτωπο πόλεμο που οι αντίπαλοί της σχεδίαζαν, έδινε στον Κάρολο μία σημαντική ευκαιρία. Σε όλους τους πολέμους Δανίας-Σουηδίας κατά τον 17^ο αιώνα, πλην του πολέμου του Τόστερσον (1643-1645), οπότε η Σουηδία είχε επιτεθεί αιφνιδιαστικά στη Δανία από τα νότια της χερσονήσου της Γιουτλάνδης, η Δανία είχε κηρύξει τον πόλεμο, όταν η Σουηδία ήδη εμπλεκόταν βαθιά σε κάποιο άλλο θέατρο: το 1611, όταν οι δυνάμεις της

³⁴¹ LeDonne, *Grand Strategy of the Russian Empire*, 22.

³⁴² Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 253-254.

Σουηδίας ανταγωνίζονταν την Κοινοπολιτεία και τη Ρωσία παράλληλα, το 1657, όταν το σύνολο των σουηδικών δυνάμεων πάσχιζε να διατηρήσει τον έλεγχο της καταρρέουσας Κοινοπολιτείας και το 1674, όταν ο σουηδικός στρατός είχε ήδη ηττηθεί στο Fehrbellin από τον στρατό του Βρανδεμβούργου/Πρωσίας. Αυτή τη φορά, όμως, η δανική επίθεση εκδηλώθηκε, όταν ο αναδιοργανωμένος σουηδικός στρατός και στόλος συγκεντρώνονταν ταχύτατα και αποτελεσματικά στις προκαθορισμένες θέσεις τους. Ο Κάρολος ήταν σε θέση να εκμεταλλευτεί τη συγκυρία και να συγκεντρώσει με ταχύτητα σχεδόν το σύνολο των δυνάμεών του εναντίον της Δανίας, αφού μπορούσε να δράσει εντός των εσωτερικών γραμμών των αποκομμένων δυνάμεων του αντίπαλου συνασπισμού. Το γεγονός ότι ο σαξονικός στρατός πολιορκούσε τη δεδομένη στιγμή αποτυχημένα τη Ρίγα και ότι η Ρωσία επισήμως δεν είχε καν εμπλακεί στον πόλεμο, αφού βρισκόταν στο τελευταίο στάδιο της αντιπαράθεσής της με την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο Άζοφ, καθιστούσε ασφαλή για τη Σουηδία την αφοσίωση των πόρων της για την ταχεία νίκη του πιο απομονωμένου αντιπάλου της.³⁴³

Πολύ σημαντικός παράγοντας για την επιτυχία της εισβολής στη Δανία ήταν η εξασφάλιση τοπικού ναυτικού ελέγχου από τη Σουηδία στα στενά του Σουντ. Ο στόλος της μπορεί να είχε αυξηθεί και εκσυγχρονιστεί την περίοδο της βασιλείας του Καρόλου ΙΑ', αλλά η Δανία ήταν ακόμα ένας επικίνδυνος εχθρός στη θάλασσα, ο οποίος κατά τον προηγούμενο πόλεμο είχε καταφέρει καθοριστικές νίκες σε ναυμαχίες εναντίον της Σουηδίας. Για να πετύχει τον έλεγχο των θαλάσσιων επικοινωνιών, ο Κάρολος μπόρεσε να εκμεταλλευτεί βραχυπρόθεσμα το γεγονός ότι η Αγγλία και οι Ενωμένες Επαρχίες ήταν εγγυητές των συνθηκών που είχαν διευθετήσει τον Ολλανδικό Πόλεμο και ως εκ τούτου και εγγυητές του εδαφικού status quo στο δουκάτο του Χόλσταϊν-Γκότορπ. Οι δύο ναυτικές δυνάμεις, εκτός από το ότι παρείχαν ορισμένα χερσαία τμήματα για την άμυνα του δουκάτου στο Tønning, συνέδραμαν τη Σουηδία με βασικό στόχο τη σταθεροποίηση της περιοχής και την ταχεία λήξη της σύγκρουσης. Ο Κάρολος εκμεταλλεύτηκε την παρουσία του στόλου τους καταφέροντας με από μία πολύ ριψοκίνδυνη πλεύση του δικού του στόλου, να έρθει σε επαφή και να ενωθεί με τους Ολλανδούς και τους Άγγλους αποφεύγοντας το δανικό στόλο.³⁴⁴ Το γεγονός αυτό ανάγκασε τον δανικό στόλο σε ελλειμενισμό, πράγμα που εξασφάλισε στους Σουηδούς τον προσωρινό τοπικό θαλάσσιο έλεγχο γύρω από τις νήσους Φιν και Σγιέλαν χωρίς τη διεξαγωγή αποφασιστικής ναυμαχίας. Η απόβαση του σουηδικού στρατού πλησίον της δανικής πρωτεύουσας ήταν πλέον εφικτή, ενώ ο βασικός στρατός της Δανίας βρισκόταν αποκομμένος στη χερσόνησο της Γιουτλάνδης. Μέσα σε λίγες εβδομάδες από την πρώτη της επιθετική ενέργεια η Δανία βρέθηκε εκτός του πολέμου υπογράφοντας τη συνθήκη ειρήνης του Travendal τον Αύγουστο του 1700.

³⁴³ Η σημασία της δράσης εντός των εσωτερικών γραμμών του αντιπάλου είναι βασικό στοιχείο της θεωρίας του Ζομινί. Ο Κωνσταντίνος Κολιόπουλος επισημαίνει τον κίνδυνο της δράσης εντός των εσωτερικών γραμμών του αντιπάλου και δη ενός αντίπαλου συνασπισμού, όταν οι επιχειρήσεις του αντιπάλου/των αντιπάλων στις εξωτερικές γραμμές είναι συντονισμένες, χρησιμοποιώντας το παράδειγμα της άμυνας της Γαλλίας του Ναπολέοντα ενάντια στις δυνάμεις του Έκτου Συνασπισμού. Κατά την αρχική φάση του Μεγάλου Πολέμου του Βορρά δεν υπήρχε τέτοιος συντονισμός από τον αντίπαλο συνασπισμό. Βλ. Κολιόπουλος, *Η στρατηγική σκέψη*, 135-137.

³⁴⁴ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 256.

Την ίδια μέρα που η Δανία ετέθη επισήμως εκτός του πολέμου ο Πέτρος Α΄ πληροφορήθηκε για την επιτυχή κατάληξη των ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων και την υπογραφή συνθήκης ειρήνης ανάμεσα στη Ρωσία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αμέσως κήρυξε τον Πόλεμο στη Σουηδία, χωρίς όμως να γνωρίζει ότι η Δανία είχε ήδη συνθηκολογήσει.³⁴⁵ Το φθινόπωρο του 1700 ο ρωσικός στρατός προωθήθηκε προς τη Νάρβα (Narva), ενώ ο Αύγουστος Β΄ και οι Σάξονες, μετά από την πλήρη αποτυχία τους να καταλάβουν τη Ρίγα και με τη Δίαιτα της Κοινοπολιτείας να αρνείται να εμπλέξει τη χώρα στον πόλεμο³⁴⁶ αποσύρθηκαν σε χειμερινά καταλύματα έχοντας αποκομίσει ελάχιστα οφέλη από την εκστρατεία τους.³⁴⁷ Όσο ο ρωσικός στρατός ξεκινούσε την πολιορκία της Νάρβα, ο Κάρολος έχοντας πλέον το γενικό έλεγχο ναυτικό έλεγχο στη Βαλτική, αποβίβαζε τις δυνάμεις του στην Εσθονία. Στο σημείο αυτό ο νεαρός Σουηδός βασιλιάς είχε την ευκαιρία να δεχθεί την πρόταση του Αυγούστου για ειρήνη και να βρεθεί αντιμέτωπος μόνο με τον αντίπαλό του στα ανατολικά, όμως αρνήθηκε.³⁴⁸ Αυτό ήταν, ίσως, το πρώτο του μεγάλο πολιτικό λάθος κατά τη διάρκεια της πολυετούς σύρραξης.

Ο σουηδικός στρατός κινήθηκε γρήγορα προς τα ανατολικά, προκειμένου να λύσει την πολιορκία της Νάρβα. Η πορεία ήταν δύσκολη και επικίνδυνη και ο Κάρολος δεν είχε ακόμα καταφέρει να συγκεντρώσει μεγάλο αριθμό δυνάμεων στη Λιβονία. Ο στρατηγός του Πέτρου, Sheremetev, είχε φροντίσει, επίσης να αποστερήσει τον χώρο μέσα από τον οποίο θα πορευόταν ο σουηδικός στρατός προς τη Νάρβα από προμήθειες, προκειμένου να δυσχεράνει τον επισιτισμό του σε μία περιοχή που ούτως ή άλλως ήταν δεν φημιζόταν για την ευφορία της και είχε πρόσφατα υποφέρει από λιμό. Ο Κάρολος, όμως, ήταν πεπεισμένος για την αναγκαιότητα της ανακούφισης της πόλης και της ανασχεσης της ρωσικής απειλής στις ακτές της βαλτικής. Στην πορεία του προς τη Νάρβα ήρθε σε επαφή με ένα τμήμα του Sheremetev, το οποίο κατανίκησε ηγούμενος ο ίδιος της επίθεσης του ιππικού του, πράγμα που τόνωσε το ηθικό του σουηδικού στρατού και του εξασφάλισε ορισμένες πολυπόθητες προμήθειες. Ο σουηδικός στρατός έφτασε στα περίχωρα της Νάρβα στα μέσα του Νοεμβρίου του 1700, όπου βρήκε το ρωσικό στρατό να έχει περικυκλώσει την πόλη με χαρακώματα και οχυρώσεις, εντός των οποίων βρισκόταν. Παρά το γεγονός ότι ο σουηδικός στρατός αριθμούσε γύρω στις 11.000 άνδρες, ενώ ο ρωσικός γύρω στις 35.000, ο Κάρολος επιτέθηκε υπό την κάλυψη μιας χιονοθύελλας και εκμεταλλευόμενος το ότι οι Ρώσοι είχαν διασπαρμένες τις δυνάμεις τους εντός των οχυρώσεών τους, καθώς δεν ανέμεναν ότι οι Σουηδοί θα τους επιτίθεντο στις ισχυρές αμυντικές τους θέσεις, όσο οι ίδιοι υπερτερούσαν τόσο πολύ αριθμητικά. Ο στρατός του Καρόλου κατάφερε, συγκεντρώνοντας τις δυνάμεις του σε αποφασιστικά σημεία³⁴⁹ δημιουργώντας συνθήκες τοπικής υπεροχής, να διασπάσει τις ρωσικές δυνάμεις σε κομμάτια που «δύσκολα μπορούσαν να αμυνθούν».³⁵⁰ Το ρωσικό ιππικό επίσης τράπηκε σχεδόν αμέσως σε φυγή, γεγονός που εξασφάλισε μία λαμπρή νίκη για τον Κάρολο, καθώς το ένα τρίτο του

³⁴⁵ Riasanovsky, *A History of Russia*, 221.

³⁴⁶ Davies, *God's Playground*, 374.

³⁴⁷ Frost, *Northern Wars*, 229.

³⁴⁸ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 257.

³⁴⁹ Για την έννοια της συγκέντρωσης στο τακτικό επίπεδο βλ. Κολιόπουλος, *Η Στρατηγική Σκέψη*, 28.

³⁵⁰ Stone, *A Military History of Russia*, 51.

ρωσικού στρατού βρέθηκε εξουδετερωμένο ή αιχμάλωτο με το σύνολο του πυροβολικού του στα χέρια του εχθρού.³⁵¹

Η απόφαση που πήρε ο Κάρολος μετά τη νίκη του στη Νάρβα είναι αυτή που σε μεγάλο βαθμό έκρινε την έκβαση του Μεγάλου Πολέμου του Βορρά και που καταδεικνύει, ότι ο Σουηδός βασιλιάς μπορεί να είχε αποδείξει, ότι ήταν ένας εξαιρετικός στρατιωτικός διοικητής, αλλά όχι ένας αντίστοιχα ικανός πολιτικός, ειδικά σε σύγκριση με τον Πέτρο. Η πολωνολιθουανική Δίαιτα συνέχιζε να αρνείται να στηρίξει τον πόλεμο του βασιλιά της εναντίον του Καρόλου και θεωρούσε την Κοινοπολιτεία ουδέτερη σε μία σύγκρουση στην οποία ο Αύγουστος εμπλεκόταν ως εκλέκτορας της Σαξονίας και μόνο. Η Δίαιτα, μάλιστα, προέβη και σε μία προσπάθεια κατευνασμού του Καρόλου ανεξάρτητα από το βασιλιά της προσφέροντας τις υπηρεσίες της προκειμένου να διαμεσολαβήσει ανάμεσα στους δύο βασιλείς, έτσι ώστε να αμβλυνθούν οι διαφορές τους και να λήξει η σύγκρουση.³⁵² Ο Κάρολος είχε για δεύτερη φορά την ευκαιρία να απομονώσει τη Ρωσία από το σύνολο των συμμάχων της πλέον, αφού η αποδοχή της διαμεσολάβησης της Δίαιτας σε συνδυασμό με την αποτυχία της σαξονικής εκστρατείας στη Λιβονία και της εγνωσμένης διάθεσης του Αυγούστου να λήξει ο πόλεμος σχεδόν σίγουρα θα οδηγούσε σε ειρήνη με τη Σαξονία/Κοινοπολιτεία.³⁵³ Ο Κάρολος, αντί να αποδεχθεί την πρόταση και να εξασφαλίσει έτσι τουλάχιστον την ουδετερότητα της Κοινοπολιτείας στη σύγκρουσή του με τη Ρωσία και τον ηττημένο εκλέκτορα της Σαξονίας, εξέλαβε την κατευναστική κίνηση της Δίαιτας και τη δυσαρμονία της με τον βασιλιά της ως αδυναμία³⁵⁴ και αποφάσισε, ότι ήταν ευκαιρία να εισβάλει στην Κοινοπολιτεία και να απαιτήσει την παραίτηση του Αυγούστου από τον θρόνο της, επιτυγχάνοντας έτσι την έξοδό του από τον πόλεμο. Η αποδοτικότητα αυτής της στρατηγικής ήταν χαμηλή. Ο συσχετισμός του κόστους της πολυετούς εμπλοκής του Καρόλου στην Κοινοπολιτεία και των οφελών που προσέφερε η τελική παραίτηση του Αυγούστου το 1706 και η άνοδος στον θρόνο του βασιλιά της επιλογής του Καρόλου, Στανίσλαου Α΄ Λεστσίνσκι (Stanislaus I Leszcynski), δεν ήταν καθόλου ευνοϊκός. Το όφελος που προσκομίσθηκε ήταν η έξοδος του Αυγούστου από τον πόλεμο έξι χρόνια αργότερα από την πρώτη φορά που ο ίδιος προσέφερε ανακωχή στον Κάρολο. Άλλο ένα όφελος ήταν η ευκολότερη επιμελητειακή και οικονομική στήριξη του σουηδικού στρατού στην Κοινοπολιτεία, από τον πληθυσμό της οποίας μπορούσαν να αντληθούν σημαντικές συνεισφορές σε μία περίοδο που άρχιζαν να συσσωρεύονται οικονομικά προβλήματα για τη Σουηδία, λόγω του κόστους της κινητοποίησης του στρατεύματός της.³⁵⁵ Το κόστος, όμως, ήταν πολύ μεγαλύτερο.

³⁵¹ Riasanovsky, *A History of Russia*, 222.

³⁵² Frost, *Northern Wars*, 263.

³⁵³ Και ο Λουδοβίκος ΙΔ΄ είχε εκφράσει την επιθυμία να διαμεσολαβήσει για τη λήξη του σουηδο-σαξονικού (μέχρι εκείνη τη στιγμή πολέμου), καθώς έβλεπε τη Σουηδία ως πιθανό σύμμαχο στον επικείμενο Πόλεμο της Ισπανικής Διαδοχής. Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 260.

³⁵⁴ Κατά τον Χαράλαμπο Παπασωτηρίου η πιθανότητα να εκληφθεί μια κατευναστική ενέργεια ως αδυναμία και να προκαλέσει τον αντίπαλο σε αύξηση της επιθετικότητάς και των απαιτήσεων του αντιπάλου είναι το βασικό μειονέκτημα της στρατηγικής του κατευνασμού. Βλ. Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική*, 29.

³⁵⁵ Από τη στιγμή που κινητοποιήθηκε το σουηδικό στράτευμα εναντίον της Δανίας ο κρατικός προϋπολογισμός είχε καταστεί σημαντικά ελλειμματικός. Οι δυνατότητες άντλησης κεφαλαίων μέσω δανεισμού από τις κεφαλαιαγορές της Αγγλίας και των Ενωμένων Επαρχιών με ευνοϊκά επιτόκια, για να καλυφθεί χωρίς απαγορευτικό κόστος το έλλειμμα του προϋπολογισμού, ήταν περιορισμένες και τα μέτρα έκτακτης φορολογίας που ελήφθησαν το 1700 δεν μπόρεσαν να καλύψουν πολύ παραπάνω από το 25% του κόστους της

Το πρώτο και σημαντικότερο σκέλος του κόστους της επιλογής της στην ουσία επεκτατικής υψηλής στρατηγικής εις βάρος της Κοινοπολιτείας που ανέπτυξε ο Κάρολος από το 1701 έως το 1709 ήταν το ότι έδωσε στον Πέτρο και τη Ρωσία πολύτιμο χρόνο να ανακάμψουν από την ήττα στη Νάρβα, αλλά και ουσιαστικά ακόμη πιο πολύτιμο χώρο να επιτύχουν τον επεκτατικό στόχο της κατάληψης των λιβονιανών ακτών της βαλτικής. Η πορεία του Καρόλου προς το νότο άφηνε τις λιβονιανές κτήσεις της Σουηδίας ακάλυπτες, γεγονός που ο Πέτρος εκμεταλλεύτηκε σχεδόν αμέσως. Σημαντικές νίκες του ρωσικού στρατού εναντίον των Σουηδών καταγράφονται ήδη από το 1701- 1702, οπότε και ο σουηδικός στρατός ηττάται δύο φορές στο Erastfer και στο Hummelshof, ενώ από το 1704 ο ρωσικός στρατός αρχίζει να κερδίζει πολιορκίες και να ελέγχει πόλεις³⁵⁶ μονιμοποιώντας την παρουσία του στη Λιβονία και την Ίνγκρια.³⁵⁷ Επίσης, όσο ο Κάρολος εμπλεκόταν νικηφόρα αλλά αναποφασιστικά στην Κοινοπολιτεία, η ουδετερότητα της οποίας είχε εξελιχθεί σε έναν σφοδρό εμφύλιο πόλεμο, ο Πέτρος με ταχύτητα και αποφασιστικότητα ανασυγκροτούσε και επανεκπαίδευε τον στρατό του ολοκληρώνοντας τις μεταρρυθμίσεις που είχε ξεκινήσει ο ίδιος κατά τη δεκαετία του 1690 και κορυφώνοντας τη μακροχρόνια και επιτυχημένη διαδικασία του εκμοντερνισμού του ρωσικού στρατεύματος και του ρωσικού διοικητικού μηχανισμού, μια διαδικασία που κατά τον 17^ο αιώνα είχε ξεκινήσει από τον Πατριάρχη Φιλάρετο τη δεκαετία του 1620 και είχε συνεχιστεί έως και τα χρόνια του Πέτρου με μικρές διακοπές. Αν η Ρωσία του 1654 μπορούσε να παρατάξει ένα στράτευμα σε μεγάλο βαθμό δυτικού τύπου 100.000 ανδρών, το οποίο οργάνωσε και εξόπλισε σε σχεδόν μία δεκαετία, η Ρωσία του Πέτρου μέσα σε ελάχιστα χρόνια από την ήττα στη Νάρβα ήταν σε θέση να συγκεντρώσει και να εξοπλίσει ένα στράτευμα 200.000.³⁵⁸ Τα χρόνια αυτά τα χάρισε ο Κάρολος στον Πέτρο, όπως και τη Λιβονία.

Το δεύτερο σκέλος του κόστους της επιλογής του Καρόλου να εισβάλει στην Κοινοπολιτεία με στόχο την παραίτηση του Αυγούστου Β' αφορούσε την χρόνια εμπλοκή του σε έναν εμφύλιο πόλεμο ανάμεσα σε κύκλους της πολωνο-λιθουανικής αριστοκρατίας που στήριζαν είτε τον υποψήφιο της αρεσκείας του, Στανίσλαο Λεστσίνσκι,³⁵⁹ είτε τον αντιδημοφιλή αλλά νόμιμο³⁶⁰ βασιλιά Αύγουστο. Όπως και το 1655 η εισβολή στην Κοινοπολιτεία αποδείχθηκε μία αρχικά εύκολη υπόθεση, αφού η αντίσταση που συνάντησε ο σουηδικός στρατός ήταν ισχνή τουλάχιστον μέχρι και την κατάληψη της Βαρσοβίας τον Μάιο του 1702. Όσο ο Πέτρος κυρίευε τη Νάρβα και το Ντόρπατ (Dorpat), ο Κάρολος αναζητούσε τον σαξονικό στρατό για να τον καταστρέψει σε μάχη και να εξαναγκάσει τον Αύγουστο σε παραίτηση. Όμως, όσο αντιδημοφιλής ήταν για τη Δίαιτα και τις διάφορες ανταγωνιστικές μεταξύ τους φατρίες ανώτερων αριστοκρατών η εμπλοκή της Κοινοπολιτείας στον πόλεμο και

κινητοποίησης. Βλ. Frost, *Northern Wars*, 281. ; Ορισμένα συσσωρευμένα πλεονάσματα του σουηδικού προϋπολογισμού που είχε συγκεντρώσει ο Κάρολος ΙΑ' ειδικά για το κόστος της πρώτης φάσης μίας πιθανής κινητοποίησης φαίνεται να μην ήταν αρκετά. Βλ. Roberts, *The Swedish Imperial Experience*, 141-142.

³⁵⁶ Frost, *Northern Wars*, 242.

³⁵⁷ Η εισβολή του Καρόλου στην Κοινοπολιτεία κατέστησε ικανή ακόμα και την ίδρυση και την έναρξη της κατασκευής της Αγίας Πετρούπολης.

³⁵⁸ Stone, *A Military History of Russia*, 51. • Μόνο το 1705 δύο στρατολογήσεις στη Ρωσία προσέφεραν στο στράτευμα σχεδόν 45.000 νεοσύλλεκτους. Βλ. Frost, *Northern Wars*, 240.

³⁵⁹ Αρχικά ο Κάρολος στήριζε έναν από του υιούς του τέως βασιλιά Σομπιέσκι, όμως το 1704 απήχθη από Σάξονες στρατιώτες. Έκτοτε ο Κάρολος στήριξε τον Στανίσλαο. Βλ. Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 267.

³⁶⁰ Μπορεί ο Αύγουστος Β' να είχε αποκτήσει το θρόνο της Κοινοπολιτείας με (ημι)πραξικοπηματικά μέσα, ωστόσο 1699 το νόμιμο της βασιλείας του είχε αναγνωριστεί από την πολωνο-λιθουανική Δίαιτα.

ο ίδιος ο Σάξονας βασιλιάς με τον ισχυρό προσωπικό του στρατό, άλλο τόσο ήταν και ο Κάρολος, ο οποίος κατείχε εδάφη και αντλούσε συνεισφορές από αυτά και υπό την απειλή των όπλων απαιτούσε την ανατροπή της συνταγματικής τάξης στην Κοινοπολιτεία. Παρ' όλα αυτά οι εντυπωσιακές νίκες του κατά του σαξονικού και του πολωνικού στρατού³⁶¹ στο Kliszow τον Ιούλιο του 1702, όπου αποδείχθηκε η ανωτερότητα του επιθετικά οργανωμένου σουηδικού στρατού και επί ενός υπέρτερου του πολωνο-λιθουανικού μοντέρνου δυτικού στρατού, και στο Pultusk την άνοιξη του επόμενου έτους, κατέστησαν δυνατή την απόσυρση της νομιμοποιητικής στήριξης ικανού μέρους της αριστοκρατίας της Κοινοπολιτείας από τον Αύγουστο και την ενθρόνιση του Στανίσλαου το 1704. Αυτό, όμως, δεν σήμαινε επ' ουδενί, ότι ο Κάρολος είχε θέσει εκτός πολέμου τον Αύγουστο. Από το 1704 οι διάφοροι ανά τη χώρα ένοπλοι Συνασπισμοί ευγενών που είτε στήριζαν τον υποψήφιο της σουηδικής πλευράς, είτε τον νόμιμο βασιλιά, συνενώθηκαν σε δύο μεγάλους γενικούς συνασπισμούς: τον Συνασπισμό της Βαρσοβίας, που είχε ταχθεί υπέρ του Στανίσλαου Α' Λεστσίνσκι, και τον Συνασπισμό του Σαντομιέρζ που στήριζε τον Αύγουστο. Ο Πέτρος εκμεταλλεύτηκε εξισορροπητικά την παρουσία του Αυγούστου και του αντι-σουηδικού Συνασπισμού του Σαντομιέρζ στην Κοινοπολιτεία στέλνοντάς τους επιδοτήσεις και ρωσικές δυνάμεις, για να τους ενισχύσει και να κρατήσει απασχολημένο τον Κάρολο, όσο ο ίδιος ανασυγκροτούσε τις δυνάμεις του και καταλάμβανε τη Λιβονία και την Ίνγκρια. Ακόμα και όταν ο Κάρολος εισέβαλε στη Σαξονία το 1706,³⁶² μετά από άλλη μία εντυπωσιακή νίκη του σουηδικού στρατού επί μιας υπέρτερης δύναμης Σαξόνων, Πολωνών και Ρώσων στο Fraustadt, και πέτυχε την υπογραφή της συνθήκης του Altranstädt που προέβλεπε την επίσημη παραίτηση του Αυγούστου από το θρόνο της Κοινοπολιτείας, ο Συνασπισμός του Σαντομιέρζ δεν διαλύθηκε. Η πολυπόθητη για τον Κάρολο παραίτηση του Αυγούστου και η ενθρόνιση ενός φίλα προσκείμενου βασιλιά στην Κοινοπολιτεία δεν σήμαινε τίποτα για ένα μεγάλο μέρος της περήφανης και απείθαρχης ανώτερης-και όχι μόνο- αριστοκρατίας, για την οποία ο ξένος εισβολέας καταπατούσε την ανεξαρτησία της χώρας και τις ελευθερίες της τάξης των *szlachta*. Οι ρωσικές επιδοτήσεις και η στρατιωτική βοήθεια συνέχιζε να ρέει προς τον αντι-σουηδικό συνασπισμό του Σαντομιέρζ και ο Πέτρος φρόντιζε να εμφανίζεται, όσο μπορούσε, ως ο εγγυητής των ελευθεριών και της νομιμότητας στην Κοινοπολιτεία, ενώ ο Κάρολος, στην προσπάθειά του να στηρίξει δια των όπλων έναν κατ' ουσία σφετεριστή, να επιβάλει αντιδημοφιλείς οικονομικές συνεισφορές στον πληθυσμό πολύ συχνά με μεγάλη βιασιότητα και να καταστήσει την Κοινοπολιτεία έναν σουηδικό δορυφόρο υπαγορεύοντας εξαιρετικά ετεροβαρείς όρους στη συνθήκη συμμαχίας

³⁶¹ Πρόκειται για το ιππικό του Στέμματος της Πολωνίας αμιγώς. Οι λιθουανικές δυνάμεις βρίσκονταν εμπλεκόμενες σε έναν παράλληλο εμφύλιο στη Λιθουανία μεταξύ της ισχυρής οικογένειας των Sapieha και των υπολοίπων αριστοκρατικών οικογενειών της Λιθουανίας. Οι Sapieha στήριζαν την εισβολή του Καρόλου στην Κοινοπολιτεία. Βλ. Frost, *Northern Wars*, 257.

³⁶² Μέχρι το 1706 ο Κάρολος ανέβαλε την εισβολή στη Σαξονία, για να μη δοθεί η εντύπωση στον αντιγαλλικό συνασπισμό του Πολέμου της Ισπανικής Διαδοχής, ότι αναλαμβάνει δράση κατά του Αγίου Ρωμαίου Αυτοκράτορα. Ήταν σημαντικό για τη στρατηγική της Σουηδίας να μην προξενήσει την μήνη του αντιγαλλικού συνασπισμού, καθώς εντός του βρίσκονταν οι δύο δυνάμεις που εγγυούνταν τη συνθήκη ειρήνης του Travendal, η Αγγλία και οι Ενωμένες Επαρχίες. Όσο οι ναυτικές δυνάμεις συνέχιζαν να εγγυώνται τη συνθήκη, ο Κάρολος μπορούσε να υπολογίζει με ασφάλεια, ότι η Δανία δεν θα ξαναέμπαινε στον πόλεμο εναντίον του. Η εισβολή στη Σαξονία έγινε μετά την ήττα του ενωμένου γαλλο-βαυαρικού στρατού στο Μπλέμχαϊμ(1704). Εφόσον ο Λουδοβίκος ΙΔ' μετά την αποφασιστική αυτή ήττα δεν ήταν τόσο απειλητικός για τον συνασπισμό, ήταν πιο ασφαλής για τον Κάρολο η εισβολή της Σαξονίας.

του 1705,³⁶³ φερόταν σαν κατακτητής και απονομιμοποιούσε την εξουσία του Στανίσλαου στο εσωτερικό και την προσπάθεια του συμμάχου του να συνεισφέρει στρατιωτικά στην επικείμενη εκστρατεία του Καρόλου στη Ρωσία.

Συνεπώς, η σουηδική υψηλή στρατηγική επέκτασης εις βάρος της Κοινοπολιτείας, εκτός από τον χαμηλό βαθμό αποδοτικότητάς της και την μη ευνοϊκή σχέση κόστους/οφέλους που συνεπαγόταν, πρέπει να ελεγχθεί και όσον αφορά την καταλληλότητά της. Η επιλογή της εισβολής στην Κοινοπολιτεία αγνόησε τη βασικότερη εξέλιξη στο διεθνές περιβάλλον της Σουηδίας που δεν ήταν άλλη από την σημαντική αύξηση της ισχύος της Ρωσίας τις τελευταίες δεκαετίες. Το βασικό πρόβλημα του Καρόλου δεν ήταν ο Αύγουστος, όπως θεωρούσε,³⁶⁴ ήταν ο Πέτρος. Επίσης, πάλι ως προς την καταλληλότητα της επιλογής, ο Κάρολος μπορεί να εκμεταλλεύτηκε την αδυναμία της Κοινοπολιτείας να αντιταχθεί άμεσα στην εισβολή του, λόγω της διαφωνίας Δίαιτας-βασιλιά και λόγω των κλιμακούμενων εντάσεων ανάμεσα στις φατρίες της ανώτερης αριστοκρατίας, αλλά του διέφυγε, ότι οι ιδιαιτερότητες και οι αγκυλώσεις της εσωτερικής πολιτικής της Κοινοπολιτείας είχαν δύο όψεις. Η πρώτη όψη μπορεί να συνεπαγόταν μια εύκολη κατάληψη της Βαρσοβίας και τη δυνατότητα της εκθρόνισης του Αυγούστου, η άλλη όψη όμως της απειθαρχίας της αριστοκρατίας και της πολιτικής και οικονομικής αποκέντρωσης στην Κοινοπολιτεία συνεπαγόταν, ότι, ακόμα και όταν ο Κάρολος πέτυχε κατ' όνομα τον στόχο του, η αντίσταση θα συνεχιζόταν και θα προσέφερε εξισορροπητικές ευκαιρίες στον Ρώσο τσάρο, ο οποίος τις εκμεταλλεύτηκε στο έπακρο. Από την άλλη πλευρά η στρατηγική του Πέτρου δεν έπασχε από ανάλογα προβλήματα. Ο τρόπος με τον οποίο εκμεταλλεύτηκε την εσωτερική πολιτική τάξη στην Κοινοπολιτεία απέδωσε τα μέγιστα δυνατά αποτελέσματα και φανερώνει την καταλληλότητα και την αποδοτικότητα της επιλογών του.³⁶⁵ Εκτός από την επιτυχή εκμετάλλευση των ιδιαιτεροτήτων της εσωτερικής πολιτικής τάξης στην Κοινοπολιτεία, η υψηλή καταλληλότητα της ρωσικής στρατηγικής φαίνεται και από την κατανόηση των ισχυρών σημείων των αντιπάλων Σουηδών, αφού από το 1706 και μετά οι Ρώσοι τείνουν να αποφεύγουν τις αποφασιστικές μάχες με τους Σουηδούς, προκειμένου να τους αντιμετωπίσουν σε όσο το δυνατό σε πιο ευνοϊκές συνθήκες.³⁶⁶ Επίσης, η εξισορροπητική χρήση του Αυγούστου και του Συνασπισμού του Σαντομιέρζ σε συνδυασμό με την επεκτατική στρατηγική στη Λιβονία και την Ίνγκρια ήταν μία ανάμειξη εργαλείων με μεγάλη εσωτερική συνοχή.

Όταν τον Ιανουάριο του 1708 ο Κάρολος πέρασε τον Βιστούλα επικεφαλής 45.000 ανδρών, του μεγαλύτερου στρατού που είχε διοικήσει ποτέ, ο σύμμαχός του, Στανίσλαος,

³⁶³ Frost, *Northern Wars*, 269.

³⁶⁴ Στην εξέλιξη αυτή ο Κάρολος φαίνεται να μην έδινε ιδιαίτερη σημασία. Όπως αναφέρει ο N.V Riasanovsky, «...ο Σουηδός βασιλιάς για χρόνια υποτιμούσε και παραμελούσε τον Μοσχοβίτη αντίπαλό του». Βλ. Riasanovsky, *A History of Russia*, 222.

³⁶⁵ Ένα παράδειγμα της μεγάλης αποδοτικότητας του εξισορροπητικού σκέλους της υψηλής στρατηγικής του Μεγάλου Πέτρου ήταν η συνθήκη του 1702 με την αριστοκρατία της Λιθουανίας. Η συνθήκη αυτή όχι μόνο εξασφάλιζε τη στήριξη των Λιθουανών ανώτερων αριστοκρατών (πλην των Sapieha που στήριζαν τον Κάρολο), αλλά προέβλεπε εκτός από την παροχή ρωσικών επιχορηγήσεων προς αυτούς και την είσπραξη προσόδων από τον Πέτρο από την κατασχεμένη περιουσία των Sapieha, γεγονός που βελτίωνε τη σχέση κόστους-οφέλους της επιλογής. Βλ. Frost, *Northern Wars*, 265.

³⁶⁶ Παράδειγμα η ρωσική υποχώρηση από τη λιθουανική πόλη Grodno στις αρχές του 1706. Βλ. Frost, *Northern Wars*, 285.

μπορεί να ήταν βασιλιάς πλέον της πολωνο-λιθουανικής Κοινοπολιτείας και με τη βοήθεια στρατευμάτων του Καρόλου να είχε βελτιώσει τη θέση του σε σχέση με τον Συνασπισμό του Σαντομιέρζ, αλλά το πρόβλημα της δράσης εχθρικών προς τη Σουηδία πολωνο-λιθουανικών στρατευμάτων, υποβοηθούμενων από τους Ρώσους, παρέμενε. Η εισβολή, δε, του Καρόλου προς τα δυτικά στη Σαξονία είχε προκαλέσει την αύξηση της ρωσικής στρατιωτικής παρουσίας στην Πολωνία και τη Λιθουανία. Οι ρωσικές δυνάμεις είχαν φροντίσει, πριν υποχωρήσουν προς τα ανατολικά μετά την έναρξη της προέλασης του Καρόλου, να προξενήσουν μεγάλες καταστροφές στα εδάφη που εγκατέλειπαν, ειδικά σε αναγκαίες προμήθειες για τον προελαύνοντα σουηδικό στρατό.

Μέχρι το τέλος του Ιανουαρίου ο στρατός του Καρόλου βρισκόταν στη ρωσο-λιθουανική μεθόριο με σκοπό να εισβάλει στη Ρωσία με τελικό στόχο τη Μόσχα. Ο Κάρολος επιθυμούσε να εκμεταλλευτεί το γεγονός ότι ο Πέτρος αντιμετώπιζε τη δεδομένη στιγμή στο εσωτερικό του δύο εξεγέρσεις: μία των τουρκογενών Μπασκίρων και μία ιδιαιτέρως σοβαρή εξέγερση Κοζάκων του ποταμού Ντον, ενώ μια τρίτη εξέγερση είχε κατασταλεί επιτυχώς το μόλις 1706 στο Αστραχάν.³⁶⁷ Οι συνεχείς αυτές εξεγέρσεις καταδείκνυαν τις έντονες αντιδράσεις που προκαλούσαν σε τμήματα της ρωσικής κοινωνίας οι μεταρρυθμίσεις του Πέτρου, αλλά κυρίως το κόστος των συνεχών επιστρατεύσεων και της κατακόρυφης αύξησης της φορολογίας. Προκειμένου να εμποδίσει τον Κάρολο να προελάσει προς τη Μόσχα διασχίζοντας είτε τη λιθουανική μεθόριο, είτε τη Λιβονία, ο Πέτρος κατέστρεψε ολοκληρωτικά μία περιοχή μεγάλου βάθους από το Πσκοφ έως το Σμολένσκ, ενώ στην κυριολεξία εκκένωσε το σύνολο του πληθυσμού του Ντόρπατ και προκάλεσε ανάλογες καταστροφές και στη Λιβονία. Η άμεση προέλαση του ήδη καταπονημένου σουηδικού στρατού προς τη ρωσική πρωτεύουσα δεν ήταν δυνατή.³⁶⁸

Ο Κάρολος, αφού ζήτησε από τον στρατηγό Lewenhaupt να συγκεντρώσει προμήθειες και ενισχύσεις και να ενωθεί μαζί του, αποφάσισε να κινηθεί νότια προς την Ουκρανία, προκειμένου να διευκολύνει την σίτιση του στρατεύματός του. Το βασικό πρόβλημα της ενέργειας αυτής ήταν, ότι ο Σουηδός βασιλιάς δεν περίμενε αρκετά να ενωθεί με τον στρατηγό του και την μεγάλη εφοδιοπομπή που συνόδευε.³⁶⁹ Όσο προέλαυε προς το νότο, άφηνε εκτεθειμένο το στράτευμα του Lewenhaupt και τις προμήθειες που προστάτευε σε μία περιοχή η οποία δεν ελεγχόταν αποτελεσματικά από σουηδικές ή φιλο-σουηδικές δυνάμεις. Το φθινόπωρο ο Κάρολος και ο στρατός του μπορεί να έφτασε στην εύφορη Ουκρανία, αλλά η αποκομμένη εφοδιοπομπή και οι 11.000-12.000 άνδρες που τη συνόδευαν αναχαιτίστηκαν από μία πολύ μεγαλύτερη ρωσική δύναμη στην Lesnaya. Η εφοδιοπομπή και η μισή δύναμη των ενισχύσεων δεν κατάφερε ποτέ να φτάσει στο κύριο σουηδικό στράτευμα του Καρόλου.

Η σημασία της απώλειας της εφοδιοπομπής στη Lesnaya φάνηκε μετ' επιτάσεως τον χειμώνα του 1708-1709, ο οποίος ήταν από τους πιο ασυνήθιστα σφοδρούς χειμώνες της ιστορίας. Οι απώλειες του σουηδικού στρατού από την πείνα, τις κακουχίες, τις ασθένειες και τις συνεχείς παρενοχλήσεις των ρωσικών δυνάμεων ήταν πολύ σοβαρές. Από τις 45.000 στρατιώτες, οι οποίοι είχαν ξεκινήσει την πορεία προς ανατολάς στις αρχές του 1708, είχαν

³⁶⁷ Riasanovsky, *A History of Russia*, 223.

³⁶⁸ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 271.

³⁶⁹ Ο.π., 273.

απομείνει 25.000. Οι απώλειες αυτές δεν ήταν σε καμία περίπτωση δυνατό να αναπληρωθούν. Αντίθετα ο Πέτρος, ο οποίος από το 1705 είχε θεσπίσει ένα νέο σύστημα υποχρεωτικής επιστράτευσης χωρικών, που του επέτρεπε να αντλεί στρατολογεί έναν επίστρατο ανά είκοσι οικείες χωρικών, ήταν σε θέση όχι μόνο να καλύπτει απώλειες με πολύ μεγάλη ταχύτητα, αλλά και να αυξάνει το στράτευμά του.³⁷⁰ Ο Κάρολος υπολόγιζε από την αρχή της εκστρατείας εκτός την εφοδιοπομπή και τον στρατό του Lewenhaupt σε δύο ακόμα σημαντικότερες πηγές ενισχύσεων και ανεφοδιασμού: πρώτον στον σύμμαχό του βασιλιά της Κοινοπολιτείας, Στανίσλαο Λεστσίνσκι, και δεύτερον στους Κοζάκους του χετμάνου Ιβάν Μαζέπα. Όσον αφορά την πρώτη πηγή, η ρωσική εξισορροπητική ενέργεια της στήριξης του Συνασπισμού του Σαντομιέρζ κατέστησε αδύνατη την επικοινωνία του απομακρυσμένου συμμάχου με τον σουηδικό στρατό, που τον Μάιο του 1709 βρισκόταν ανατολικά του Κιέβου και πολιορκούσε το οχυρό της Πολτάβα. Η δεύτερη πηγή, αυτή του Μαζέπα, έδωσε στον Κάρολο μόλις 2.000 άνδρες και μηδαμινές προμήθειες, καθώς η βάση του είχε ήδη λεηλατηθεί και καταστραφεί από τον ρωσικό στρατό.

Σε όλες τις αψιμαχίες, που είχαν συντελεστεί ανάμεσα στις σουηδικές και τις ρωσικές δυνάμεις κατά την εκστρατεία του 1708-1709, είχε φανεί η ποιοτική βελτίωση του ρωσικού στρατού και ιδιαιτέρως του πεζικού. Ο στρατός του Μεγάλου Πέτρου που οχυρώθηκε απέναντι στον σουηδικό στην Πολτάβα εννέα χρόνια μετά την ταπεινωτική ήττα της Νάρβα ήταν πολύ διαφορετικός. Τα εννέα αυτά χρόνια, που μεσολάβησαν ανάμεσα στις δύο μάχες, είχαν δώσει στον Κάρολο έναν ανίσχυρο σύμμαχο που δεν μπορούσε να συνδράμει τον εξουθενωμένο σουηδικό στρατό κατά την αποφασιστικότερη μάχη του Μεγάλου Πολέμου του Βορρά, ενώ στον Μεγάλο Πέτρο την ευκαιρία να πραγματοποιήσει το όραμά του για τη δημιουργία ενός κρατικού μηχανισμού, ικανού να αντλεί τους αξιοζήλευτους πληθυσμιακούς και οικονομικούς πόρους της χώρας του για την οργάνωση την εκπαίδευση και τη στήριξη του μοντέρνου εκείνου στρατεύματος, που με την αποφασιστική του νίκη στην Πολτάβα εξασφάλισε για τη Ρωσία τη θέση της ανάμεσα στις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις.

Ο σουηδικός στρατός, όπως σε σχεδόν όλες τις μέχρι στιγμής αναμετρήσεις, επιτέθηκε με σφοδρότητα. Το αρχικό σχέδιο, όμως, που στηριζόταν στην παράκαμψη των εις βάθος οργανωμένων οχυρών θέσεων του ρωσικού πεζικού κατά τη διάρκεια της νύχτας και στον αιφνιδιασμό του ρωσικού ιππικού στο δεξί πλευρό της ρωσικής παράταξης, απέτυχε.³⁷¹ Το τμήμα του σουηδικού πεζικού που είχε την αποστολή να επιτεθεί στις ρωσικές οχυρώσεις αποκόπηκε από την υπόλοιπη σουηδική παράταξη, απομονώθηκε και εν τέλει παραδόθηκε. Η ορμή της αρχικής προόδου του σουηδικού αριστερού πλευρού εξασθένησε μπροστά στην αριθμητική και υλική υπεροχή του αντεπιτιθέμενου ρωσικού στρατού. Στην τελευταία φάση της μάχης βρέθηκαν αντιμέτωποι 4.000 Σουηδοί με μία δύναμη Ρώσων «που μόνο η πρώτη της γραμμή υπερτερούσε αριθμητικά 2/1».³⁷² Οι απώλειες του σουηδικού στρατού ήταν γύρω στις 9.000, ενώ του ρωσικού γύρω στις 4.500. 12.000 με 17.000 Σουηδοί και ορισμένοι Κοζάκοι στρατιώτες παραδόθηκαν στους Ρώσους δύο μέρες αργότερα.³⁷³ Ο τραυματισμένος βασιλιάς

³⁷⁰ Dixon, *Modernization of Russia*, 38.

³⁷¹ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 276-277.

³⁷² Frost, *Northern Wars*, 292.

³⁷³ Dupuy & Dupuy, *The Collins Encyclopaedia of Military History*, 674. • Frost, *Northern Wars*, 294.

Κάρολος και ο Ιβάν Μαζέπα κατάφεραν να δραπετεύσουν και να αναζητήσουν καταφύγιο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

5.3 Δεύτερη Φάση του Πολέμου: Μετά την Πολτάβα

Η λαμπρή νίκη του Πέτρου στην Πολτάβα επέφερε ραγδαίες αλλαγές στην εξέλιξη του πολέμου. Τον επόμενο μήνα της μάχης ο Αύγουστος Β΄ επέστρεψε στην Κοινοπολιτεία αποκηρύσσοντας τη συνθήκη του Altranstädt επικεφαλής ενός σαξονικού στρατού 11.000 ανδρών.³⁷⁴ Από τα ανατολικά εισέβαλε ο ρωσικός στρατός με σκοπό να κατοχυρώσει την επιστροφή του θρόνου της Κοινοπολιτείας στον εκλέκτορα της Σαξονίας. Η κατάσταση για τον εκλεκτό του Καρόλου, Στανίσλαο, και τους υποστηρικτές του ήταν ιδιαίτερος δύσκολη. Ο ρωσικός και ο σαξονικός στρατός καθώς και οι δυνάμεις που αντιστρατεύονταν τον Στανίσλαο (Συνασπισμός του Σαντομιέρζ) μέχρι το Δεκέμβριο κατάφεραν καταλάβουν το μεγαλύτερο μέρος της χώρας χωρίς αντίσταση. Ο ουσιαστικά έκπτωτος βασιλιάς εγκατέλειψε την Κοινοπολιτεία και βρήκε καταφύγιο στη σουηδική Πομερανία. Οι Δανοί, οι οποίοι περίμεναν κάποια τέτοια εξέλιξη για να δράσουν κατά της Σουηδίας, τον χειμώνα του 1710 οργάνωσαν εκστρατεία στην πρώην δανική επαρχία, Σκάνια (Scania- Skane). Οι Ρώσοι παράλληλα, χωρίς σημαντική αντίσταση, επικεντρώθηκαν στην κατάληψη της Λιβονίας, της Εσθονίας, της Ίνγκρια και της Καρελίας.³⁷⁵ Ο αντι-σουηδικός, που είχε συσταθεί στα τέλη της δεκαετίας του 1690, είχε αναβιώσει.

Ο μόνος τρόπος με τον οποίο ο Κάρολος μπορούσε να βελτιώσει την κατάσταση αυτή ήταν η εύρεση κάποιου ισχυρού συμμάχου ή έστω η διενέργεια κάποιου εξισορροπητικού ελιγμού. Οι δυνατότητες της χώρας για την ανάσχεση της συνδυασμένης απειλής του συνασπισμού ήταν ισχνές, καθώς ο κύριος σουηδικός στρατός ήταν πλέον κατεστραμμένος και η χωρίς εντυπωσιακούς υλικούς και έμπυχους πόρους χώρα δεν ήταν σε θέση να παρατάξει έναν ανάλογης δύναμης. Η εξορία του βασιλιά, όμως, στο Μπέντερ (Bender) της Μολδαβίας και η εγγύτητά του στην οθωμανική αυλή του προσέδιδε κάποιες δυνατότητες επιρροής της πολιτικής της Υψηλής Πύλης, η οποία μοιραζόταν το συμφέρον του περιορισμού της ρωσικής ισχύος με τη Σουηδία.³⁷⁶ Το Νοέμβριο του 1710 οι Οθωμανοί κήρυξαν τον πόλεμο στη Ρωσία και εισέβαλαν στη Ρωσία από τις παραδουνάβιες περιοχές, ενώ οι Τάταροι τις Κριμαίias, υποτελείς του σουλτάνου, επιδόθηκαν με τη σειρά τους σε επιδρομές. Η ανασχετική ανταπάντηση του Πέτρου στη νέα απειλή συνδυάστηκε με εξισορροπητικές ενέργειες, που σηματοδοτούν ίσως την πρώτη φορά που η ρωσική υψηλή στρατηγική χρησιμοποιεί ορθόδοξους χριστιανούς της βαλκανικής χερσονήσου για να δημιουργήσουν προβλήματα στους Οθωμανούς. Ο Πέτρος στηρίχθηκε στους κυβερνήτες της Βλαχίας και της Μολδαβίας για να του παρέχουν ενισχύσεις και πιθανότατα και προμήθειες, καθώς ο ίδιος με τον κύριο ρωσικό στρατό κινήθηκε εναντίων των υπέρτερων Οθωμανών με ταχύτητα χωρίς, όμως να

³⁷⁴ Frost, *Northern Wars*, 294.

³⁷⁵ Dupuy & Dupuy, *The Collins Encyclopaedia of Military History*, 675.

³⁷⁶ Ο Κάρολος και συνεργάτες του στην αυλή που τον περιστοίχιζε συνεισέφεραν στον διορισμό του Μεχμέτ Μπαλτατζί Πασά στο αξίωμα του Μεγάλου Βεζίρη. Ο Μπαλτατζί και ο υποτελής στον Σουλτάνο, Χάνος της Κριμαίias, επηρέασαν την απόφαση της κήρυξης πολέμου από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στη Ρωσία. Βλ. Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 280.

έχει προετοιμαστεί κατάλληλα τον Μάρτιο του 1711.³⁷⁷ Όπως ο Κάρολος δύο χρόνια πριν υπερτίμησε την αξία των Κοζάκων του Μαζέπα για την εκστρατεία του στην Πολτάβα, έτσι και ο Πέτρος φαίνεται να μην υπολόγισε την εν γένει ευκαιριακή και ασταθή φύση της στρατηγικής της εξισορρόπησης.³⁷⁸ Η δράση των παραδουνάβιων ηγεμόνων, ειδικά του κυβερνήτη της Βλαχίας, υπήρξε ιδιαίτερος επαμφοτερίζουσα και μηδαμινής αξίας για τη ρωσική εκστρατεία. Οι υπέρτερες οθωμανικές δυνάμεις με ένα σχέδιο που κατέστρωσε ο ίδιος ο Κάρολος κύκλωσαν τον ρωσικό στρατό και τον τσάρο κοντά στον ποταμό Προύθο. Της επίθεσης του οθωμανικού στρατού ο νέος στρατός του Πέτρου αμύνθηκε επιτυχώς προξενώντας του σοβαρές απώλειες, αλλά η κατάστασή του δεν βελτιώθηκε από αυτή την τακτική νίκη, καθώς βρισκόταν περικυκλωμένος, χωρίς προμήθειες και αδύναμος να υποχωρήσει.³⁷⁹ Ο Πέτρος κατέφυγε στο μοναδικό εργαλείο που μπορούσε τη δεδομένη στιγμή να σώσει το στράτευμά του, τον κατευνασμό. Η επιστροφή των οφελών που είχε αποκτήσει η Ρωσία στη θάλασσα του Αζόφ μετά το 1695 αποτέλεσαν τη βάση για τις κατευναστικές παραχωρήσεις προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η δεύτερη παραχώρηση στην οποία προέβη ο Πέτρος ήταν η υπόσχεση πως θα αποσυρθεί από την Κοινοπολιτεία και πως έκτοτε θα πάψει να παρεμβαίνει στα εσωτερικά του κατ' ουσία προτεκτοράτου του. Η υπόσχεση αυτή ήταν τόσο ψευδής, όσο οι διαβεβαιώσεις που παρείχε ο Πέτρος στον Αύγουστο και στον Συνασπισμό του Σαντομιέρζ λίγα χρόνια νωρίτερα, ότι η Λιβονία θα επιστρεφόταν στην Κοινοπολιτεία μετά το τέλος του πολέμου. Ο ρωσικός στρατός υποχώρησε και μαζί του εξανεμίστηκε και η τελευταία ευκαιρία του Καρόλου και τις Σουηδίας να αντιστρέψουν ή τουλάχιστον να αμβλύνουν τα αποτελέσματα της Πολτάβα.

Όσο ο εξαγριωμένος και ασταθής πλέον Κάρολος³⁸⁰ προσπαθούσε αποτυχημένα να εμπλέξει ξανά την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε πόλεμο κατά της Ρωσίας, γεγονός που προξένησε εν τέλει μεγάλη ενόχληση στην Υψηλή Πύλη και επέφερε τον κατ' οίκον περιορισμό του Καρόλου και την καταστροφή της μικρής αποικίας του στο Μπέντερ, η κατάσταση ολοένα και χειρότερευε για τη Σουηδία. Οι δύο νίκες του εναπομείναντος σουηδικού στρατού στο Helsingborg το 1710 και στο Gadebush το 1712 δεν επέφεραν ευνοϊκές πολιτικές αλλαγές για τη Σουηδία. Ο στρατός αυτός που είχε συγκροτηθεί με μεγάλη δυσκολία, παρά το ότι ενισχύθηκε το 1712-1713 με πολωνικές δυνάμεις του Στανίσλαου, δεν μπορούσε να αντισταθεί στις δυνάμεις των Δανών στα δυτικά και των Ρώσων που προέλαυναν από τα ανατολικά.³⁸¹ Οι Σουηδοί παραδόθηκαν εν τέλει στο Tønning, εκεί που οι Δανοί είχαν ξεκινήσει τις πρώτες επιθετικές τους ενέργειες στην αρχή του Μεγάλου Πολέμου του Βορρά.

³⁷⁷ Ο.π., 279.

³⁷⁸ Ο υψηλός βαθμός αβεβαιότητας είναι το βασικό μειονέκτημα της στρατηγικής των εξισορροπήσεων. Βλ. Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική*, 27.

³⁷⁹ Stone, *A Military History of Russia*, 57.

³⁸⁰ Ο J.F.C. Fuller χαρακτηρίζει τον Κάρολο ΙΒ' ως εξής: «ταυτόχρονα περιπλανώμενος ιππότης και αλλοπαρμένος πολεμιστής», ενώ ο επιμελητής του, John Terraine, απλώς «τρελό». Ενώ ακόμα και μετά την ήττα του στην Πολτάβα ο βασιλιάς δεν φαίνεται να παρουσίαζε στη συμπεριφορά του στοιχεία αστάθειας και ανορθολογικότητας, καθώς ακόμα και μεγάλα του λάθη όπως αυτό της εγκατάλειψης της εφοδιοπομπής του Lewenhaupt στηρίζονταν σε ορθολογικούς συλλογισμούς, μετά την αποτυχία του οθωμανικού στρατού να καταστρέψει τον ρωσικό και να συλλάβει τον Πέτρο, όντως η συμπεριφορά του μεταβάλλεται δραματικά. Fuller, *Οι Αποφασιστικές Μάχες*, 748.

³⁸¹ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 282-283.

Η μεγάλη αύξηση της ρωσικής ισχύος και τα εκτεταμένα κέρδη που διαφαινόταν ότι θα έχει η Ρωσία από την κατάρρευση της Σουηδίας προκάλεσαν ανησυχία στον Φρειδερίκο Α΄, βασιλιά στην Πρωσία,³⁸² ο οποίος πρότεινε στον Κάρολο τη συμμαχική συνδρομή του ιδίου, που με τη σειρά της ήταν πιθανό να συμπαρασείρει και τον Αύγουστο σε έναν αντιρωσικό εξισορροπητικό συνασπισμό. Ο Κάρολος αρνήθηκε μη αποδεχόμενος τις παραχωρήσεις που ζητούσε η ο Φρειδερίκος στην βασιλική Πρωσία, παραχωρήσεις εδαφών τα οποία ούτως η άλλως δεν ήλεγχε η Σουηδία, αλλά ούτε και ο σύμμαχός της Στανίσλαος, που μάλιστα είχε εκφράσει την επιθυμία του να παραιτηθεί από τον θρόνο της Κοινοπολιτείας. Άλλη μια ευκαιρία να εξισορροπηθεί η απειλή του αντι-σουηδικού συνασπισμού και να μετριαστούν εδαφικές απώλειες της Σουηδίας από την επικείμενη ήττα της χάθηκε με ευθύνη του Καρόλου. Η Πρωσία προχώρησε στην κατάληψη του Στετίνου (Stettin) στην Πομερανία και προτίμησε να έρθει σε συνεννόηση με τη Ρωσία για τα οφέλη της από την επικείμενη κατάρρευση της Σουηδίας το καλοκαίρι του 1714.

Από το 1713-1714 η Ρωσία επιδόθηκε στην κατάκτηση της Φινλανδίας. Σημαντική αλλαγή, η οποία έθεσε και οριστικά τέλος στις οποιαδήποτε προοπτική ανάκαμψης της Σουηδίας, αποτέλεσε η ταχεία ανάπτυξη της ρωσικής ναυτικής ισχύος στη Βαλτική μετά τη ολοκληρωτική κατάκτηση της Εσθονίας της Λιβονίας και της Ίνγκρια. Όπως το 1695 η ταχεία κατασκευή στόλου επέτρεψε την κατάκτηση του Αζόφ, έτσι και το 1713-1714 επέτρεψε στη Ρωσία να καταλάβει τη Φινλανδία. Το 1714 μάλιστα ο ρωσικός στόλος κατανίκησε τον σουηδικό στη ναυμαχία του Hangö, η οποία σηματοδοτεί την λήξη της σουηδικής ναυτικής κυριαρχίας στη βαλτική και την έναρξη της ρωσικής, τουλάχιστον στο ανατολικό τμήμα της θάλασσας. Από τη ναυμαχία αυτή και μετά οι Ρωσία ήταν σε θέση να οργανώνει ναυτικές επιδρομές στο σύνολο των φινλανδικών και των σουηδικών ακτών χωρίς αντίσταση. Οι επιδρομές αυτές συνεχίστηκαν αδιάκοπα μέχρι το τέλος του πολέμου, ακόμα και κατά τη διάρκεια των ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων.

Το 1714 υπεγράφη η ειρήνη της Ουτρέχτης δίνοντας τέλος στον Πόλεμο της Ισπανικής διαδοχής. Χωρίς να υπάρχει άλλη ευρεία εστία αντιπαράθεσης στην Ευρώπη τη δεδομένη στιγμή, η κατάρρευση της Σουηδίας προξένησε το ενδιαφέρον και άλλων δυνάμεων. Η σημαντικότερη αντίπαλος που προστέθηκε στον αντι-σουηδικό συνασπισμό ήταν η Μεγάλη Βρετανία, η οποία κήρυξε τον πόλεμο λίγο μετά την ανάληψη του θρόνου από τον Γεώργιο Α΄. Ο Βρετανός βασιλιάς ήταν παράλληλα και εκλέκτορας του Αννόβερου και επιθυμούσε την κατάκτηση της Βρέμης και του Verden, σουηδικών κτήσεων πλησίον του γερμανικού πριγκιπάτου του από την εποχή της Ειρήνης της Βεσφαλίας.³⁸³ Το 1715 κήρυξε επισήμως τον πόλεμο και η Πρωσία, ενώ μέχρι τον επόμενο χρόνο και τα τελευταία υπερπόντια εδάφη της μέχρι πρόσφατα κραταιάς Σουηδίας ήταν υπό εχθρική κατοχή. Η διεύρυνση του συνασπισμού έκανε δυνατή τη συγκέντρωση μίας μεγάλης συμμαχικής ναυτικής και χερσαίας δύναμης στη νήσο Σγιέλαν της Δανίας, στην οποία συμμετείχαν και πάνω από 20.000 Ρώσοι στρατιώτες, με αποστολή την εισβολή στη Σουηδία.³⁸⁴ Η Ρωσία, που ήταν πλέον σε θέση για πρώτη φορά

³⁸² Όσο μαίνονταν ο Πόλεμος της Ισπανικής Διαδοχής και ο Μεγάλος Πόλεμος του Βορρά, ο εκλέκτορας του Βρανδεμβούργου και δούκας της Πρωσίας είχε αποσπάσει από τον Αυτοκράτορα την αναγνώριση του βασιλικού του status.

³⁸³ Frost, *Northern Wars*, 295.

³⁸⁴ Peterson, *Warrior Kings of Sweden*, 284.

στην ιστορία της να προβάλλει ισχύ δυτικότερα του Όντερ ακόμη και μέχρι τον Έλβα, μπορεί να δημιουργούσε παραστάσεις απειλής στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές δυνάμεις, η εμμονή όμως του Καρόλου να συνεχίσει να μάχεται σε συνδυασμό με τα κίνητρα που προσέδιδαν στον συνασπισμό τα δυνητικά οφέλη από την προσδοκώμενη εξαϋλώση της σουηδικής αυτοκρατορίας απέτρεψαν τη δημιουργία ενός νέου αντι-ρωσικού συνασπισμού. Για καλή τύχη του Καρόλου η μεγάλη συμμαχική εισβολή του Καρόλου αναβλήθηκε και οι διπλωμάτες του είχαν την ευκαιρία να εκμεταλλευτούν τις έντονες διαφορές που προέκυψαν στον ετερόκλητο αντι-σουηδικό συνασπισμό. Το 1718 δύο φορές προτάθηκαν στη Σουηδία πιθανοί συμβιβασμοί εξαιρετικά ευνοϊκοί για την κατάστασή της. Ο πρώτος, δε, ο πιο ευνοϊκός, προέβλεπε την επιστροφή της Λιβονίας της Εσθονίας και της Φινλανδίας καθώς και τη στήριξη της Ρωσίας στην ανάκτηση των γερμανικών κτήσεων της χώρας με το κόστος της Ίνγκρια και της Νάρβα. Για κακή τύχη της χώρας του ο Κάρολος αρνήθηκε και προτίμησε να ακολουθήσει το δρόμο της στρατηγικής της ανάσχεσης της συνδυασμένης απειλής της Ρωσίας, Δανίας, της Σαξονίας/Κοινοπολιτείας, του Αννόβερου/Μεγάλης Βρετανίας και της Πρωσίας στηριγμένου στις πενιχρές δυνάμεις της εξουθενωμένης χώρας του τη στιγμή που οι ρωσικές αμφίβιες επιδρομές έφταναν μέχρι και τη Στοκχόλμη. Η θεωρία νίκης του ήταν να καταλάβει με έναν στρατό των 20.000 ανδρών, ο οποίος συγκροτήθηκε με μεγάλη δυσκολία, εδάφη στη Νορβηγία προκειμένου να χρησιμοποιηθούν ως διαπραγματευτικό χαρτί σε κάποια μελλοντική συνθήκη ειρήνης. Το αν βέβαια η κατάληψη εδαφών και πόλεων στη Νορβηγία, θα έπειθαν στον Μεγάλο Πέτρο, να εγκαταλείψει την Ίνγκρια και την Αγία Πετρούπολη, ή τον βασιλιά στην Πρωσία να παραδώσει ξανά σε σουηδικές φρουρές το Στετίν, είναι τουλάχιστον αμφίβολο. Η στρατηγική του Καρόλου μετά το 1711, οπότε και απετράπη η ήττα του Πέτρου στον Προύθο, ήταν πλήρως ακατάλληλη, αφού δεν λάμβανε υπ' όψη τις συντριπτικές αντιξοότητες που επέφεραν οι δυσμενείς αλλαγές στο διεθνές περιβάλλον της χώρας, την σημαντική κόπωση της κοινωνίας και τις οικονομικές δυσκολίες, που συνεπαγόταν η πολυετής πολεμική της εμπλοκή, και δεν εκμεταλλεύτηκε το μοναδικό μειονέκτημα του αντιπάλου συνασπισμού, δηλαδή την έλλειψη συνοχής στις επιδιώξεις των συμμάχων, για να δεχτεί έναν ευνοϊκό συμβιβασμό, όσο αυτό ήταν δυνατό. Η ασυνέχεια στόχων και διαθέσιμων μέσων ήταν επίσης δεδομένη. Επίσης εξαιρετικά ακατάλληλη ήταν και η συνήθεια του βασιλιά Καρόλου να επιβλέπει τους σκαπανείς του, όταν αυτοί έσκαβαν οχυρώσεις γύρω από το νορβηγικό οχυρό Φρέντρικστεν (Fredriksten) εντός της εμβέλειας των μουσκέτων των υπερασπιστών του, καθώς ένας από αυτούς τον σκότωσε τον Νοέμβριο του 1718.³⁸⁵ Το βασικότερο εμπόδιο για την έναρξη ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων δεν υπήρχε πια.

Από την άλλη μεριά η στρατηγική της Ρωσίας καθ' όλη τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου του Βορρά χαρακτηρίζεται από μεγάλη καταλληλότητα, αντοχή σε σφάλματα, αποδοτικότητα και εσωτερική συνοχή. Η μεγαλύτερή της επιτυχία ήταν η κατανόηση και η εκμετάλλευση του διεθνούς περιβάλλοντος για τη δημιουργία του αντι-σουηδικού συνασπισμού, ενώ αντοχή της σε σφάλματα φάνηκε κατά την αποτυχημένη εκστρατεία στον Προύθο, η οποία φανερώνει ικανότητα του Πέτρου να χρησιμοποιεί εργαλεία όπως ο κατευνασμός, για να αποφύγει τα αποτελέσματα μίας πιθανόν αποφασιστικής ήττας. Όσον αφορά την αποδοτικότητά της, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε, ότι το κόστος της στήριξης της

³⁸⁵ Ο.π., 285.

επεκτατικής προσπάθειας της Ρωσίας υπήρξε βαρύ για τον πληθυσμό και την οικονομία της χώρας, όπως φανέρωσαν και οι εκτεταμένες εξεγέρσεις του 1705-1707, αλλά δεν υπήρξε δυσανάλογο των οφελών που επέφερε η νίκη σε έναν πόλεμο, που κατέστησε τη Ρωσία ηγεμονεύουσα δύναμη στη Βαλτική. Τα επιμέρους μέρη της μεικτής υψηλής στρατηγικής επέκτασης-συμμαχιών-εξισορρόπησης δεν αλληλοϋπονομεύονταν, αλλά συνέβαλαν στην επίτευξη των στόχων της, προσδίδοντάς της μεγάλη εσωτερική συνοχή. Η αντιπαράβολή, δε, της ρωσικής και της σουηδικής στρατηγικής, όσον αφορά συνδυασμό του εργαλείου της εξισορρόπησης με τα επί μέρους σκέλη της στρατηγικής, τους φανερώνει και τη διαφορά στην εσωτερική συνοχή τους: ο Κάρολος, όσο προσπαθούσε να επιβάλει με τη βία και απροκάλυπτα την εξουσία του σύμμαχού του, Στανίσλαου, για να καταστήσει την Κοινοπολιτεία έναν σουηδικό δορυφόρο, από τον οποίο θα μπορούσε να αντλεί πόρους, τόσο ενίσχυε την αντίσταση του Συνασπισμού του Σαντομιέρζ και απονομιμοποιούσε την πολεμική προσπάθεια του συμμάχου του στο εσωτερικό της χώρας του καθιστώντας τον αδύναμο να συνδράμει τον Σουηδικό στρατό στην πιο αποφασιστική εκστρατεία του πολέμου, αυτήν της Πολτάβα. Από την άλλη, ο Πέτρος, όσο παρουσιαζόταν ως εγγυητής της νομιμότητας στην Κοινοπολιτεία και των ελευθεριών της αριστοκρατίας της, ενισχύοντας τον προσκείμενο στον Αύγουστο αντι-σουηδικό Συνασπισμό, τόσο περισσότερο ήταν σε θέση να συντηρεί την αντίσταση στον Κάρολο και να επιτυγχάνει τους επεκτατικούς του στόχους στη Λιβονία και την Εσθονία, καθώς και να κερδίζει χρόνο για την αναδιοργάνωση του στρατού του. Με την επιτυχημένη εμπλοκή του, όμως, στα πράγματα της Κοινοπολιτείας ο Πέτρος κέρδισε και κάτι πολύ πιο σημαντικό. Είχε καταφέρει, μετά την παλινόρθωση του Αυγούστου και την εκδίωξη των Σουηδών και των υποστηρικτών του Στανίσλαου, να θέσει εαυτόν στη θέση του ρυθμιστή της πολιτικής τάξης στην Κοινοπολιτεία. Ο Αύγουστος ήταν πλέον ένας βασιλιάς που είχε εκλεγεί, είχε συντηρηθεί στην εξουσία, και είχε επιστρέψει στο θρόνο του με ρωσική στρατιωτική βοήθεια, ενώ ο ρωσικός στρατός συνέχιζε να είναι παρών στην Κοινοπολιτεία.

Η «τελική πράξη του δράματος» που επισφράγισε και επίσημα τη μετατροπή της Κοινοπολιτείας σε ρωσικό προτεκτοράτο συντελέστηκε κατά τα έτη 1715-1717, όταν άλλος ένας συνασπισμός ευγενών, που αντιτάσσονταν αυτή τη φορά στην παρουσία του σαξονικού στρατού του Σάξονα εκλέκτορα και βασιλιά, ο Συνασπισμός του Ταρνογκρόντ (Tarnogród), παρέταξε τις δυνάμεις του εναντίον του βασιλιά. Η αντίδραση του Πέτρου ήταν αριστουργηματική, όσον αφορά την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της Ρωσίας: αφού εισέβαλε στην Κοινοπολιτεία με έναν μεγάλο στρατό, μη στηρίζοντας ξεκάθαρα καμία από τις δύο πλευρές, απαίτησε από τον βασιλιά και τους συμμετέχοντες στον Συνασπισμό, να έλθουν σε συνεννόηση.³⁸⁶ Στη συνεννόηση αυτή ο τσάρος ήταν ο διαμεσολαβητής και στη διαμεσολάβησή του αυτή κατάφερε να πετύχει την απόσυρση του σαξονικού στρατού και την απαγόρευση της εισόδου του στην Κοινοπολιτεία, ικανοποιώντας τους στασιαστές και την τάξη των ευγενών γενικότερα. Επίσης, σημαίνοντες απεσταλμένοι στην Δίαιτα αποφάσισαν τον μόνιμο περιορισμό των στρατευμάτων του στέμματος της Πολωνίας και του Μεγάλου Δουκάτου της Λιθουανίας και με αυτόν τον τρόπο «...και ο βασιλιάς και η αριστοκρατική τάξη απώλεσαν τα μέσα να απειλεί ο ένας τον άλλον»³⁸⁷ και η χώρα τα μέσα για την άμυνά της απέναντι στους γείτονές της. Όταν ήρθε η ώρα να ψηφιστεί η συμφωνία από τη Δίαιτα, κανείς

³⁸⁶ Davies, *God's Playground*, 375.

³⁸⁷ Ο.π., 377.

από τους απείθαρχους ευγενείς δεν πήρε τον λόγο, για να ασκήσει το διαβόητο δικαίωμα του *liberum veto*, λόγω του οποίου αρκετές φορές στο παρελθόν είχαν διακοπεί οι συνεδριάσεις του σώματος. Η Δίαιτα του 1717 έχει μείνει στην ιστορία ως η «Βουβή Δίαιτα» (Silent Sejm) και την ησυχία εντός της εγγυήθηκαν οι ρωσικές ξιφολόγχες έξω από αυτήν. Ο τσάρος είχε πλέον και νομικό έρεισμα να παρεμβαίνει με στρατιωτικά μέσα ως ρυθμιστής στα εσωτερικά της Κοινοπολιτείας, για να τη διατηρεί ως προτεκτοράτο του.

Ο Μεγάλος Πόλεμος του Βορρά έληξε με τις συνθήκες της Στοκχόλμης και του Νύσταντ. Από τις γερμανικές της κτήσεις η Σουηδία κράτησε μόνο τις πόλεις του Βίσμαρ (Wismar), του Ρίγκεν (Rügen) και του Στράσλουντ και αυτές κατόπιν γαλλικής παρέμβασης.³⁸⁸ Οι υπόλοιπη Πομερανία πέρασε στα χέρια της Πρωσίας ενώ το Αννόβερο έλαβε τη Βρέμη και το Βερντέν. Από τις δυνάμεις του αρχικού αντι-σουηδικού συνασπισμού σημαντικά οφέλη είχε μόνο η Ρωσία, η οποία έλαβε τη Λιβονία, την Εσθονία, την Ίνγκρια και ένα κομμάτι της Καρελίας. Η έξοδός της στη βαλτική θάλασσα, ένας επεκτατικός στόχος που είχε τεθεί από την εποχή του Ιβάν του Τρομερού, είχε επιτευχθεί, ενώ η χώρα μπορούσε να απαιτεί πλέον από τον υπόλοιπο κόσμο να την αναγνωρίζει ως αυτοκρατορία. Η Δανία αρκέστηκε στο Χόλσταϊν και σε μία αποζημίωση από τη Σουηδία, ενώ η Κοινοπολιτεία, το τρίτο μέρος του νικηφόρου συνασπισμού, ήταν στην πραγματικότητα μάλλον ο μεγαλύτερος χαμένος της σύγκρουσης. Το 1721 η αυτοκρατορική εποχή για τη Ρωσία είχε ξεκινήσει, ενώ για την Κοινοπολιτεία και τη Σουηδία είχε ξεκινήσει η εποχή που θα υφίσταντο ως «κράτη πελάτες»³⁸⁹ της Ρωσίας.

³⁸⁸ Frost, *Northern Wars*, 296.

³⁸⁹ LeDonne, *Grand Strategy of the Russian Empire*, 61-65.

6.Επίλογος

Οι συνθήκες ειρήνης που τερμάτισαν τον Μεγάλο Πόλεμο του Βορρά και ειδικά αυτή του Νύσταντ το 1721 σηματοδότησαν το τέλος της σουηδικής πρωτοκαθεδρίας στο «βαλτικό τρίγωνο» Σουηδίας-Ρωσίας-Κοινοπολιτείας και την οριστική αντικατάστασή της από την ηγεμονία της Ρωσίας. Οι εξελίξεις εντός της πολωνο-λιθουανικής Κοινοπολιτείας κατά τη διάρκεια της πολυετούς αυτής καθοριστικής ηγεμονικής σύγκρουσης αποτέλεσαν το απόγειο της εκμετάλλευσης των ιδιαιτεροτήτων και των αγκυλώσεων του πολιτικού συστήματος της χώρας από τις γειτονικές δυνάμεις του τριγώνου. Και η Σουηδία αλλά και η Ρωσία χρησιμοποίησαν τη ροπή της αριστοκρατικής τάξης προς την ένοπλη ανυπακοή ενάντια στο βασιλικό κέντρο, καθώς και την αδυναμία των θεσμών της χώρας να οργανώσουν και να κινητοποιήσουν αποτελεσματικά τους πόρους της για την άμυνά της, για να συσπειρώσουν τμήματα της αριστοκρατίας με το μέρος τους και για να τα χρησιμοποιήσουν εξισορροπητικά η μία εναντίον της άλλης. Από τον ανταγωνισμό αυτό εντός της Κοινοπολιτείας κερδισμένη βγήκε η Ρωσία, η οποία χρησιμοποίησε με πολύ μεγαλύτερη συνέπεια και συνοχή τις αδυναμίες της πολωνο-λιθουανικής πολιτικής τάξης, τους ανταγωνισμούς μεταξύ των πιο ισχυρών αριστοκρατών και την τυφλή προσήλωση της τάξης των *szlachta* στις «χρυσές της ελευθερίες», πράγμα που έπαιξε σημαντικό ρόλο στην έκβαση της καθοριστικής αυτής σύγκρουσης. Στη λήξη του πολέμου η Κοινοπολιτεία, «ένα έθνος πάλαι ποτέ περίλαμπρο»³⁹⁰ και -θεωρητικά τουλάχιστον- μία από τις δυνάμεις του νικηφόρου αντι-σουηδικού συνασπισμού, είχε αποκτήσει έναν νέο ένοπλο εγγυητή της συνταγματικής της τάξης και ρυθμιστή των ανταγωνισμών της απείθαρχης αριστοκρατίας της, τον Ρώσο Τσάρο.

Από τις τρεις χώρες του βαλτικού τριγώνου η Σουηδία ήταν αυτή που μπορούσε να κινητοποιήσει τα λιγότερα υλικά μέσα για την επίτευξη των στρατηγικών της στόχων. Παρά την πραγματικότητα αυτή, όμως, η χώρα με συνεχείς μεταρρυθμιστικές προσπάθειες που αφορούσαν την εσωτερική πολιτική και την οικονομική διάσταση της υψηλής της στρατηγικής της κατάφερε να πραγματώσει τον ανασχετικό στόχο της αντιμετώπισης της απειλής που πρόσβευε η ισχυροποίηση του αυτοκρατορικού κέντρου στον γερμανικό χώρο και της αύξησης της στρατιωτικής συνεργασίας των καθολικών δυνάμεων στο νότο, δηλαδή της Αυτοκρατορίας και της Κοινοπολιτείας. Πέραν των μεταρρυθμίσεων, οι οποίες κορυφώθηκαν κατά τη βασιλεία του Γουστάβου Β' Αδόλφου, σημαντικό ρόλο στην επίτευξη αυτού του στόχου έπαιξε η ανάμειξη της ανασχετικής υψηλής στρατηγικής της χώρας με τη συμμαχία με τη Γαλλία, που εξασφάλισε καθοριστικούς επιπλέον οικονομικούς πόρους για τη στήριξη και τη συνέχιση της με μεγάλο κόστος στρατιωτικής προσπάθειας, καθώς και η χρήση του εργαλείου του κατευνασμού που εξασφάλισε, ότι από το 1635 και μετά η Σουηδία δε θα χρειαζόταν να βρεθεί σε ταυτόχρονο πόλεμο και με την Κοινοπολιτεία, όσο εμπλεκόταν στη

³⁹⁰ "A Nation Once Illustrious". Φράση που χρησιμοποιείται από τον Robert I. Frost για να αναφερθεί στη σταδιακή παρακμή της Κοινοπολιτείας και στην εξέλιξή της σε ένα κράτος ανίκανο να υπερασπιστεί τον εαυτό του από τους γείτονές του. Βλ. Frost, *Northern Wars*, 243.

Γερμανία. Η λαμπρή νίκη στο Μπράιτενφελντ επέφερε αλλαγή στις στοχεύσεις της χώρας, που αφορούσαν στην ηγεμονική κυριαρχία της Σουηδίας στον γερμανικό χώρο τουλάχιστον στο προτεσταντικό τμήμα του. Ο μαξιμαλιστικός αυτός στόχος υπερέβαινε τα πενιχρά μέσα της χώρας και ήταν άμεσα εξαρτώμενος από τη διεθνή του νομιμοποίηση στους συμμάχους της Σουηδίας, οι οποίοι στήριζαν οικονομικά και στρατιωτικά την προσπάθειά της. Συνεπώς εσωτερική συνοχή³⁹¹ των επί μέρους πτυχών της σουηδικής στρατηγικής ανάμεσα στο Μπράιτενφελντ και του Λίτσεν ήταν χαμηλή: ο επεκτατικός στόχος της ηγεμονίας στον γερμανικό χώρο υπονομευόταν από το γεγονός ότι εξαρτιόταν από τα υλικά μέσα που παρείχαν στην προσπάθεια σύμμαχοι, οι οποίοι θεωρούσαν τον στόχο της Σουηδίας πλήρως απονομιμοποιημένο. Η ήττα στο Νέρντλιγκεν έδειξε τη χαμηλή αντοχή σε αποτυχίες της μεικτής στρατηγικής της Σουηδίας και οδήγησε στην αναπροσαρμογή των στοχεύσεων και των επιμέρους πτυχών της, πράγμα που σε συνδυασμό με την εκμετάλλευση της βασικής αλλαγής του διεθνούς περιβάλλοντος της δεκαετίας του 1640, την οικονομική κατάρρευση του Ισπανικού βασιλείου και ως εκ τούτου την αποφασιστική αποδυνάμωση του αψβουργικού στρατοπέδου, επέφερε την τελική νίκη της Σουηδίας στον Τριακονταετή Πόλεμο.

Η επιτυχημένη αντιμετώπιση της συνδυασμένης καθολικής απειλής οδήγησε στην επέκταση της Σουηδίας στις γερμανικές πομερανικές ακτές και στις επισκοπές του Κάτω Σαξονικού Αυτοκρατορικού Κύκλου. Οι κτήσεις αυτές σε συνδυασμό με τα εδαφικά οφέλη που είχε αποκομίσει η χώρα στη Λιβονία τη δεκαετία του 1620 συνέθεταν τη βαλτική της αυτοκρατορία. Επιβεβαίωναν επίσης το ρόλο της Σουηδίας του εγγυητή της βεσφαλιανής τάξης και το status της μεγάλης ευρωπαϊκής δύναμης. Οι γερμανικές κτήσεις αποτελούσαν επίσης μία ζώνη σουηδικής κυριαρχίας που θα μπορούσε να αποτρέψει στο μέλλον τον έλεγχο των γερμανικών βαλτικών ακτών από μία ισχυρή εχθρική προς τη Σουηδία δύναμη όπως το 1627-1629, αναβάθμιζαν τη θέση της χώρας όσον αφορά τον έλεγχο της βαλτικής θάλασσας, αφού από το 1648 και μετά η χώρα ήλεγχε τα περισσότερα σημαντικά βαλτικά λιμάνια (πλην του Ντάνσιγκ και του Königsberg),³⁹² και επίσης αποτελούσαν έναν ασφαλή χερσαίο διάδρομο εισβολής στη χερσόνησο της Γιουτλάνδης, πράγμα που έθετε τη Σουηδία σε πλεονεκτική θέση σε σχέση με τον παλιό της επικυρίαρχο, τη Δανία. Οι γερμανικές αυτές κτήσεις εξασφάλιζαν, όμως, με πολύ μεγάλη σιγουριά τη μόνιμη εχθρότητα της Δανίας, αλλά και την περιπλοκή των σχέσεων της Σουηδίας με τους υπόλοιπους νέους της γείτονες. Η κατοχή της Πομερανίας δημιουργούσε προβλήματα στις σχέσεις με τον εκλέκτορα του Βρανδεμβούργου, η κατοχή της Βρέμης με τους δούκες του Μπρούνσβικ (Brunswick) και μετέπειτα εκλέκτορες του Αννόβερου και βασιλείς της Μεγάλης Βρετανίας.³⁹³ Και οι δύο αυτές χώρες θα έπαιρναν το μέρος του αντιπάλου της Σουηδίας συνασπισμού κατά τον Μεγάλο Πόλεμο του Βορρά, ενώ το Βρανδεμβούργο/Πρωσία θα δρούσε εναντίον της Σουηδίας σε κάθε πολεμική αναμέτρηση της χώρας από το 1648 και μετά. Με την επέκταση της χώρας στον γερμανικό χώρο μπορεί να είχε αντιμετωπιστεί το άμεσο πρόβλημα της απειλής από τους Αψβούργους και από την Κοινοπολιτεία, το πρόβλημα όμως της γεωγραφικής περικύκλωσης από εχθρικά διακεκλιμένες δυνάμεις δεν έπαψε ποτέ να υφίσταται.³⁹⁴ Απλώς άλλαξε χαρακτήρα. Σε όλες της τις πολεμικές

³⁹¹ Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική*, 34.

³⁹² Roberts, *The Swedish Imperial Experience*, 101.

³⁹³ Ο.π., 129.

³⁹⁴ Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 149.

αναμετρήσεις, στις οποίες η χώρα έλαβε μέρος κατά το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα, αντιμετώπισε συνασπισμούς υπέρτερης ισχύος, τους οποίους η χώρα δεν είχε τη δυνατότητα να εξισορροπήσει με κάποια ισχυρή συμμαχία.

Το άλλο πρόβλημα της χώρας που εμφανίζεται ως μοτίβο της ιστορίας της κατά τον 17^ο αιώνα, αυτό της έλλειψης οικονομικών μέσων αρκετών να στηρίζουν αποτελεσματικά έναν μεγάλο και μόνιμο στρατό και στόλο, δεν έπαψε ούτε αυτό να υφίσταται. Οι μεταρρυθμιστικές τομές της περιόδου της βασιλείας του Καρόλου Θ' και του Γουστάβου Β' Αδόλφου διευκόλυναν τη δημιουργία και τη συντήρηση του στρατού του Μπράιτενφελντ και του Λίτσεν, αλλά καθοριστικό κομμάτι της οικονομικής διάστασης της σουηδικής υψηλής στρατηγικής ήταν οι γαλλικές επιχορηγήσεις. Μετά την Ειρήνη της Βεσφαλίας, όταν αυτές σταμάτησαν, τα οικονομικά προβλήματα της χώρας επανήλθαν και η συντήρηση του κοστοβόρου στρατεύματός της έγινε εξαιρετικά δύσκολη. Το στέμμα ξεκίνησε να συσσωρεύει χρέος και η υψηλή στρατηγική της χώρας άρχισε να ορίζεται από την οικονομική της δυσπραγία. Η απόφαση για την επίθεση στην ρημαγμένη Κοινοπολιτεία το 1655 ελήφθη και επειδή ο βασιλιάς της Ιωάννης Β' Καζιμίρ αρνήθηκε τη συμμαχική σύμπραξη των δύο χωρών εναντίον της Ρωσίας λόγω της (γραφικής πλέον) εμμονής του στο δικαίωμά του σουηδικό στέμμα, αλλά κυρίως επειδή η δυσκολία συντήρησης του σουηδικού στρατού επέβαλε την εξαγωγή του κόστους του σε κάποιον εχθρό. Αντίστοιχα η οικονομική δυσπραγία της χώρας οδήγησε στην πρόσδεσή της στο γαλλικό συμμαχικό άρμα κατά τη δεκαετία του 1670, προκειμένου να εξασφαλιστούν επιχορηγήσεις για το στράτευμά της. Και οι δύο αναμετρήσεις που προέκυψαν από την ανάγκη της χώρας να στηρίξει οικονομικά τα στρατεύματά της έληξαν με ήττες που μετριάστηκαν από την έλλειψη συνοχής στους αντιπάλους συμμαχικούς συνασπισμούς και από τις επιτυχίες του σουηδικού στρατού εις βάρος της Δανίας και μόνο. Η άμυνα της υπερπόντιας αυτοκρατορίας αντλούσε περισσότερους πόρους από αυτούς που προσέφερε και η ύπαρξή της συσπείρωνε δυνάμεις εναντίον της Σουηδίας. Οι μεταρρυθμίσεις της περιόδου 1680-1690 μπορεί να αντιμετώπισαν αποτελεσματικά τα οικονομικά προβλήματα της χώρας και να επέτρεψαν την εντυπωσιακή αναδιοργάνωση του στρατού και του στόλου της, το πρόβλημα όμως της αδυναμίας εύρεσης συμμαχιών παρέμεινε, ενώ επίσης η σημαντικότερη αλλαγή στο διεθνές περιβάλλον της Σουηδίας, αυτή της εντυπωσιακής αύξησης της ισχύος της Ρωσίας, δεν αντιμετωπίστηκε ποτέ.³⁹⁵ Το 1700 η χώρα κλήθηκε να αντιμετωπίσει τον ισχυρότερο συνασπισμό που είχε δημιουργηθεί ποτέ εναντίον της. Ο στόχος του ήταν να διαμελίσει την αυτοκρατορία της, μια αυτοκρατορία που κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα αντλούσε περισσότερους πόρους από αυτούς που προσέφερε.³⁹⁶ Ο στρατός και ο στόλος της ήταν πράγματι ισχυρότεροι από ποτέ, αλλά η συνδυασμένη ισχύς των αντιπάλων της και ειδικά της Ρωσίας υπερέβαινε κατά πολύ την δική της. Δυνητικοί σύμμαχοι που να μπορέσουν να μετριάσουν το χάσμα αυτό δεν υπήρχαν. Είτε βρίσκονταν απορροφημένοι στον Πόλεμο της Ισπανικής Διαδοχής, είτε ήταν ούτως ή άλλως εχθρικός διακείμενοι στη σουηδική βαλτική αυτοκρατορία.

Η Κοινοπολιτεία της Πολωνίας-Λιθουανίας είναι η μόνη από τις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις του 17^{ου} αιώνα που δεν κατάφερε να διατηρήσει την ανεξαρτησία μέχρι να τελειώσει

³⁹⁵ Roberts, *Swedish Imperial Experience*, 144.

³⁹⁶ Lockhart, *Sweden in the Seventeenth Century*, 150.

ο 18^{ος} αιώνας. Τα αίτια αυτής της εξέλιξης μπορούν να εντοπιστούν στις αγκυλώσεις του πολιτικού της συστήματος από τις οποίες πηγάζουν τόσο η αποτυχία της χώρας να προβεί στις αλλαγές εκείνες που θα της επέτρεπαν να αντλεί επιτυχώς πόρους, για να οργανώνει, να εξοπλίζει και να συντηρεί μόνιμα στρατεύματα, ικανά να ανταπεξέρχονται στις προκλήσεις του περιβάλλοντος ή του εσωτερικού της, όσο και οι δυνατότητες των εχθρών της να παρεμβαίνουν στο εσωτερικό της σχεδόν ανενόχλητοι με ολέθριες για τη χώρα συνέπειες. Η αποτυχία αυτή πρέπει να θεωρηθεί όχι εντός ενός γεωπολιτικού κενού, αλλά σε συγκριτική αντιπαραβολή με τις εξελίξεις που αφορούσαν στην εσωτερική πολιτική και την οικονομική διάσταση της υψηλής στρατηγικής των εχθρικά διακείμενων γειτόνων της πολωνο-λιθουανικής Κοινοπολιτείας. Όσο η ισχυροποίηση του βασιλικού-κρατικού κέντρου με σκοπό την οργάνωση και τη συντήρηση ισχυρών στρατευμάτων για την επίτευξη στρατηγικών στόχων γινόταν αδύνατη στην Κοινοπολιτεία, είτε λόγω των ένοπλων ανταγωνισμών της ανώτερης αριστοκρατίας, που οδήγησαν σταδιακά σε έναν οινεί εσωτερικό πολιτικό κατακερματισμό³⁹⁷ ανάλογο με αυτόν της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, είτε λόγω της καχυποψίας της αριστοκρατικής τάξης απέναντι στην ισχυροποίηση του βασιλικού κέντρου, που συντηρούσε τη συχνή εναντίωση της Δίαιτας ή των τοπικών διαιτινών στη χρηματοδότηση ισχυρών μόνιμων χερσαίων και ναυτικών δυνάμεων, οι γείτονες της χώρας βάδιζαν στην ακριβώς αντίθετη κατεύθυνση. Και οι δύο λοιπές δυνάμεις του βαλτικού τριγώνου κατά τον 17^ο αιώνα κατάφεραν να ενδυναμώσουν το κρατικό τους κέντρο και να ασκήσουν ολοένα και μεγαλύτερο έλεγχο στους οικονομικούς πόρους της χώρας τους και να τους χρησιμοποιήσουν για να συντηρήσουν μόνιμες δυνάμεις τόσο σε καιρό ειρήνης όσο και σε καιρό πολέμου.³⁹⁸ Η Κοινοπολιτεία αμύνθηκε επιτυχώς των συνόρων της για τελευταία φορά κατά τον πόλεμο για το Σμολένσκ το 1632-1634. Έκτοτε η ικανότητά της να ανταπεξέρχεται αποτελεσματικά σε απειλές έφθινε σε βαθμό ανάλογο της αύξησης της ικανότητας των γειτόνων της να κινητοποιούν αποτελεσματικά και με ταχύτητα πόρους του κρατικού κέντρου για να υποστηρίξουν μόνιμες στρατιωτικές δυνάμεις.

Το πολιτικό σύστημα της χώρας δεν απέτρεψε απλώς της ισχυροποίηση του βασιλικού/κρατικού κέντρου με σκοπό να καταστήσει τη στρατιωτική αδυναμία της χώρας εγγύηση των ελευθεριών της αριστοκρατίας, αλλά διολίσθησε ειδικά μετά το 1652 και την αναγνώριση του δικαιώματος του *liberum veto* σε μία κατάσταση ιδιαιτέρως επιβλαβούς αναρχίας που όχι απλώς δυσχέραινε ακόμη περισσότερο την ικανότητα της χώρας να αντιμετωπίζει αποτελεσματικά απειλές, αλλά διευκόλυνε την παρέμβαση ξένων δυνάμεων στα εσωτερικά της χώρας για την προώθηση των συμφερόντων τους.³⁹⁹ Η χαοτική κατάσταση που επικράτησε από το 1648 με την εξέγερση του Χμελνίτσκι κορυφώθηκε από το 1652 μέχρι το 1654, όταν η Δίαιτα δεν κατάφερε να ψηφίσει δαπάνες για την αντιμετώπιση της Κοζάκικης απειλής. Την πλήρη αυτή αποτυχία εκμεταλλεύτηκε ο τσάρος, ο οποίος έθεσε τους Κοζάκους τους Δνειέρου υπό την προστασία του και επιτέθηκε στην καταρρέουσα Κοινοπολιτεία αποσπώντας με ευκολία το Σμολένσκ και το Κίεβο. Την ακυβερνησία σε σημείο αναρχίας εκμεταλλεύτηκαν και οι Σουηδοί, οι οποίοι επιτέθηκαν από τις γερμανικές κτήσεις τους στα δυτικά και τις λιθονιανές στα βορειοανατολικά, ενώ οι απείθαρχοι ευγενείς της Κοινοπολιτείας

³⁹⁷ LeDonne, *The Grand Strategy of the Russian Empire*, 22.

³⁹⁸ Howard, *Ο Ρόλος του Πολέμου*, 106.

³⁹⁹ Davies, *God's Playground*, 263-266.

αυτομόλησαν κυρίως προς τη σουηδική πλευρά σχεδόν αμέσως με μόνο αίτημα τη διατήρηση των ελευθεριών τους. Μέχρι και ο μετέπειτα βασιλιάς Ιωάννης Γ΄ Σομπιέσκι υπηρέτησε ως συνταγματάρχης στον κατοχικό στρατό του Καρόλου Ι΄.⁴⁰⁰ Η τελική ήττα των Σουηδών στην Κοινοπολιτεία επήλθε λόγω του χάσματος ανάμεσα στις πραγματικές ικανότητες της χώρας τους και του μαξιμαλιστικού στόχου της πλήρους επικράτησής της στην Πολωνία, καθώς και λόγω της δημιουργίας ισχυρού συνασπισμού δυνάμεων εναντίον της. Οι ευγενείς της Κοινοπολιτείας αντιστάθηκαν στη σουηδική εισβολή μόνο αφού συνειδητοποίησαν ότι οι ελευθερίες τους μάλλον περιορίζονταν περισσότερο από την οικονομική διάσταση της στρατηγικής της Σουηδίας, που απαιτούσε κοστοβόρες συνεισφορές από αυτούς στην επικράτεια της Κοινοπολιτείας. Η τελική νίκη των Ρώσων επίσης εξασφαλίστηκε από την ένοπλη στάση ευγενών κατά τα τελευταία χρόνια του πολέμου κατά του βασιλιά για αιτήματα που πάλι είχαν να κάνουν με τη διαφύλαξη των ελευθεριών τους. Ο Δεύτερος Πόλεμος του Βορρά και ο Δεκατριετής Πόλεμος δεν κατέδειξαν μόνο τις συνέπειες που επέφερε η αποτυχία της πολιτικής τάξης της Κοινοπολιτείας, ενός κράτους με προφανή γεωγραφικά προβλήματα που το καθιστούσαν ευάλωτο σε πολυμέτωπες εισβολές, να ακολουθήσει τις επαναστατικές εξελίξεις που έλαβαν χώρα στην Ευρώπη κατά τον 17^ο αιώνα και αφορούσαν στην αποτελεσματική κεντρική εκμετάλλευση των συντελεστών ισχύος των κρατών για την εξυπηρέτηση των στρατηγικών τους σκοπών. Παρείχε και έναν «οδικό χάρτη» εκμετάλλευσης των πολιτικών ιδιοτελειών της στους αντιπάλους της και ιδιαιτέρως της Ρωσίας, που θα αύξανε τον βαθμό καταλληλότητας⁴⁰¹ του μείγματος υψηλής στρατηγικής του θα χρησιμοποιούσαν στο μέλλον. Η Ρωσία μετά το 1667 εγκατέλειψε την προσπάθεια της επικράτησής της εις βάρος της Κοινοπολιτείας βασιζόμενη στη στρατιωτική επέκταση, όπως κατά τα πρώτα δύο τρίτα του αιώνα. Την πρώτη φορά που το επιχείρησε μέσα στον 17^ο αιώνα ηττήθηκε και τη δεύτερη επικράτησε τελικά μετά από 13 χρόνια πολέμου υφιστάμενη το βάρος που συνεπάγεται μια αμιγής στήριξη στη στρατιωτική ανάσχεση-επέκταση. Μια αδύναμη και μη «ακυβέρνητη» Κοινοπολιτεία θα απέδιδε περισσότερα οφέλη στη Ρωσία ως «σύμμαχος» ή εξισορροπητικό εργαλείο παρά ως εχθρός. Η εκμετάλλευση της πολιτικής αστάθειας στο εσωτερικό της Κοινοπολιτείας με την πραξικοπηματική στήριξη της εκλογής του Αυγούστου Β΄ όχι μόνο κατέστησε δυνατή τη δημιουργία ενός υπέρτερου αντι-σουηδικού συνασπισμού πριν τον Μεγάλο Πόλεμο του Βορρά, αλλά αποτέλεσε τη βάση της επιτυχούς χρήσης της πολωνο-λιθουανικής αναρχίας για επίτευξη των ρωσικών στρατηγικών στόχων από την Πολτάβα μέχρι τον τελευταίο διαμελισμό της Κοινοπολιτείας το 1795.

Οι περιορισμοί, οι αδυναμίες και οι αποτυχίες της Σουηδίας και της πολωνο-λιθουανικής Κοινοπολιτείας έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην τελική επικράτηση της Ρωσίας στον ανταγωνισμό του βαλτικού τριγώνου. Τα άλλα δύο πολύ σημαντικά αίτια της καθόλου βέβαιης και δεδομένης αυτής εξέλιξης-τουλάχιστον στις αρχές του 17^{ου} αιώνα- μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: πρώτον, η συνεχής μεταρρυθμιστική προσπάθεια γύρω από τις διαστάσεις της εσωτερικής και της οικονομικής πολιτικής μίας συνεπούς και «υπομονετικής»⁴⁰² υψηλής στρατηγικής επέκτασης τόσο σε καιρό πολέμου όσο και σε καιρό

⁴⁰⁰ Davies, *God's Playground*, 357.

⁴⁰¹ Βλ. Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική*, 33.

⁴⁰² Βλ. Fuller, *Strategy and Power in Russia*, 15.

ειρήνης⁴⁰³ με αποτέλεσμα να αντληθούν και να αξιοποιηθούν επιτυχώς οι πολύ εκτενέστεροι των ανταγωνιστών της υλικοί πόροι της χώρας και δεύτερον, η εκμετάλλευση των χαρακτηριστικών και εξελίξεων του διεθνούς περιβάλλοντος με κορυφαία την αξιοποίηση της τάσης που επικράτησε στο ευρωπαϊκό σύστημα στο τελευταίο τέταρτο του 17^{ου} αιώνα, να παράγει συμμαχικές συσπειρώσεις εναντίον της Γαλλίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά ποτέ εναντίον της Ρωσίας.

Η απαρχές της προσπάθειας μεταρρύθμισης της οργάνωσης του ρωσικού πολιτικού συστήματος κατά τον 17^ο αιώνα μπορεί να εντοπιστεί στα αμέσως επόμενα χρόνια της λήξης της Περιόδου των Αναταραχών και συγκεκριμένα κατά τη δεκαετία του 1620. Η άντληση ολοένα και περισσότερων πόρων από τον πληθυσμό στόχευε στον εκμοντερνισμό και την επαύξηση των στρατευμάτων, καθώς και την οικονομική τους στήριξη σε μόνιμη βάση. Οι περίοδοι που αυτή η διαδικασία παρέμεινε στάσιμη ή ανακόπηκε υπήρξαν μικρές και εντοπίζονται στα αμέσως επόμενα χρόνια της ήττας στον Πόλεμο του Σμολένσκ και στα χρόνια ανάμεσα στην δεύτερη αποτυχημένη εκστρατεία εναντίον των Τατάρων της Κριμαίας και στην ανεξάρτητη ανάληψη της εξουσίας από τον Πέτρο Α΄. Αθροιστικά οι περίοδοι αυτές δεν ξεπερνούν τη μία δεκαετία στον έναν αιώνα και ένα έτος από το 1620 μέχρι το 1721. Για όλο το υπόλοιπο με αποκορύφωμα την περίοδο του συνόλου της βασιλείας του Πέτρου Α΄ η ρωσική ηγεσία σταθερά και επιτυχημένα επιδίωξε την πολιτική του εκμοντερνισμού και της μεταρρύθμισης και την έθεσε στην υπηρεσία του στρατηγικού στόχου της επέκτασης. Ήδη από τη δεκαετία του 1680 η Ρωσία ήταν σε θέση να παρατάξει δυνάμεις υπέρτερες του κάθε γείτονά της και οι δυνάμεις αυτές στο μεγαλύτερο μέρος τους αποτελούνταν από μονάδες οργανωμένες και εκπαιδευμένες στα σύγχρονα ευρωπαϊκά πρότυπα. Επίσης, από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα η Ρωσία ήταν σε θέση να στηρίζει οικονομικά τις δυνάμεις της σε μόνιμη βάση και σε περιόδους παρατεταμένης σύγκρουσης. Η Κοινοπολιτεία δεν κατάφερε ποτέ να επιτύχει κάτι ανάλογο, ενώ η επιτυχημένες προσπάθειες της Σουηδίας αντιμετώπιζαν το όριο των υλικών περιορισμών της χώρας.

Η εντυπωσιακή άνοδος της ρωσικής ισχύος κατά το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα είναι αδιαμφισβήτητη. Η μία και μοναδική χώρα που αναγνώρισε την απειλή που πρόσβευε η άνοδος αυτή κατά τον 17^ο αιώνα ήταν η Σουηδία, η οποία από το 1654 πρότεινε στον βασιλιά της Κοινοπολιτείας τη συμμαχική σύμπραξη των δύο χωρών για την ανάσχεση της ρωσικής απειλής. Η άρνηση του βασιλιά της Κοινοπολιτείας υπήρξε μοιραία, όχι μόνο επειδή δεν υπολόγισε την πιθανότητα του διμέτρου πολέμου που ακολούθησε μετά την επίθεση και της Σουηδίας, αλλά και επειδή εξαιτίας της χάθηκε η μοναδική ευκαιρία εξισορρόπησης της ρωσικής απειλής. Μετά τον Δεύτερο Πόλεμο του Βορρά και μέχρι το τέλος του αιώνα η σουηδική πολιτική κινήθηκε εντός ενός πλαισίου ένοπλης ουδετερότητας και προσπάθειας διατήρησης των υπερπόντιων κτήσεών της, ενώ η Κοινοπολιτεία ενεπλάκη μέχρι το τέλος του αιώνα σε μία «σταυροφορία» εναντίον των Οθωμανών με αβέβαια για την ίδια οφέλη, μην αντιμετωπίζοντας ποτέ ούτε τα δομικά προβλήματα του πολιτικού της συστήματος και μην αναγνωρίζοντας τον κίνδυνο που πρόσβευε για την ανεξαρτησία της η ρωσική (και όχι μόνο) απειλή. Οι δύο λοιπές δυνάμεις του βαλτικού τριγώνου απέτυχαν να δράσουν εξισορροπητικά ως προς την άνοδο της ρωσικής ισχύος. Επίσης, όσο η Ρωσία απελευθέρωνε τους

⁴⁰³ LeDonne, *Grand Strategy of the Russian Empire*, 61.

εντυπωσιακούς συντελεστές ισχύος της, η ευρωπαϊκές δυνάμεις ήταν απορροφημένες είτε στην εξισορρόπηση της απειλής που πρόσβευε η Γαλλία του Λουδοβίκου ΙΔ', είτε αφοσιωμένες στην χριστιανική αντεπίθεση εναντίον των Οθωμανών που οδήγησε στην Ειρήνη του Κάρλοβιτς. Ο Μεγάλος Τουρκικός Πόλεμος, ο Εννεαετής Πόλεμος και ο Πόλεμος της Ισπανικής Διαδοχής μονοπώλησαν το ενδιαφέρον και τις δυνατότητες σχεδόν του συνόλου των δυνάμεων του ευρωπαϊκού συστήματος, με αποτέλεσμα η άνοδος της ρωσικής ισχύος να περάσει σχεδόν «απαράτηρητη». Έτσι, όσο οι ευρωπαϊκές δυνάμεις φιλονικούσαν και συσπειρώνονταν σε συνασπισμούς με διακύβευμα το μέλλον του θρόνου του άτεκνου, ασθενικού και για δεκαετίες ημιθανή τελευταίου Αψβούργου βασιλιά της Ισπανίας, ο Μεγάλος Πέτρος, ανενόχλητος ολοκλήρωνε τη δημιουργία του αντι-σουηδικού συνασπισμού που θα ξεκινούσε τον Μεγάλο Πόλεμο του Βορρά. Στην ύστερη φάση του πολέμου, όταν ο ρωσικός στόλος είχε ήδη κατανικήσει τον σουηδικό και κυριαρχούσε στην (ανατολική τουλάχιστον βαλτική) και ο ρωσικός στρατός μπορούσε να θεαθεί δυτικά του Όντερ ακόμη και μέχρι τον Έλβα, οι όποιες σκέψεις των ευρωπαϊκών δυνάμεων για λήψη κοινής αντι-ρωσικής δράσης ματαιώθηκαν από την εμμονή του Καρόλου ΙΒ' να συνεχίσει να πολεμά έναν χαμένο πόλεμο και από τα «εύκολα κέρδη» που επιφύλασσε η κατάρρευση της σουηδικής ηγεμονίας στη Βαλτική.

Τον Ιούλιο του 1610 λίγες χιλιάδες ιππέων της πολωνο-λιθουανικής Κοινοπολιτείας συνέτριψαν έναν κατά πολύ υπέρτερο ενωμένο ρωσικό και σουηδικό στρατό κοντά στο ρωσικό χωριό Κλούσινο. Λίγες εβδομάδες μετά τα πολωνικά στρατεύματα κατέλαβαν τη Μόσχα χωρίς αντίσταση και η ανώτερη αριστοκρατία της πόλης ανακήρυξε τσάρο της Ρωσίας έναν Σουηδό πρίγκηπα, τον πρωτότοκο υιό του βασιλιά της Κοινοπολιτείας. Θα ήταν πραγματικά ασύλληπτο για κάποιον σύγχρονο της μάχης του Κλούσινο να προβλέψει ότι εκατό χρόνια μετά η καθημαγμένη και αδύναμη Ρωσία θα βρισκόταν στην τελική ευθεία από το να επηρεάζει αποφασιστικά -αν όχι να ορίζει πλήρως- τις τύχες της Κοινοπολιτείας και της Σουηδίας. Θα ήταν επίσης δύσκολο να προβλέψει όσα κατάφερε η Σουηδία κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα οργανώνοντας αποτελεσματικά τους πενιχρούς της πόρους γύρω από την επίτευξη των στρατηγικών της στόχων. Αδιανόητη θα ήταν, όμως, και η πρόβλεψη ότι η κραταιά Κοινοπολιτεία, αφού μετατρέπεται σε ένα θλιβερό ρωσικό προτεκτοράτο, θα εξαφανιζόταν από τον χάρτη της Ευρώπης. Η πολύ διαφορετική αυτή εξέλιξη στην ιστορική πορεία των τριών δυνάμεων του βαλτικού τριγώνου μπορεί σε μεγάλο βαθμό να εντοπιστεί στον τρόπο που οι δυνάμεις αυτές οργάνωσαν και χρησιμοποίησαν όλα τα διαθέσιμα σε αυτές μέσα για την επίτευξη των πολιτικών τους σκοπών. Η χώρα με την υλική υπεροχή που κατάφερε να αντλήσει τους διαθέσιμους σε αυτήν πόρους και να τους θέσει στη διάθεση της υψηλής της στρατηγικής κυριάρχησε. Η χώρα, που υλικά υστερούσε σε σχέση με τις άλλες δύο, αλλά προέβη στις ενέργειες εκείνες που της επέτρεψαν να οργανώσει αποτελεσματικά τους πενιχρούς πόρους που είχε στη διάθεσή της, μπόρεσε να διεκδικήσει την κυριαρχία και παρά την τελική ήττα της να διατηρήσει την ανεξαρτησία της. Η χώρα της οποίας η εσωτερική πολιτική τάξη δεν επέτρεψε ποτέ την άντληση και οργάνωση των πόρων της γύρω από το κρατικό κέντρο για την επίτευξη πολιτικών σκοπών υπέκυψε στις εξωτερικές πιέσεις και κατακτήθηκε.

7.Βιβλιογραφία

- Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος. *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική: 6^{ος}-11^{ος} αιώνας*. Ε' έκδοση. Αθήνα: Ποιότητα, 2007.
--- *Η Κίνα από την ουράνια αυτοκρατορία στην ανερχόμενη δύναμη του 21^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Ποιότητα, 2013.
- Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος. *Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα*. Β' έκδοση. Αθήνα: Ποιότητα, 2010.
- Howard, Michael. *Ο ρόλος του πολέμου στη νεότερη ευρωπαϊκή ιστορία*. Μετάφραση: Ηρακλεία Στροίκου. Επιστημονική Επιμέλεια: Δρ. Ηλίας Κουσκουβέλης. Δ' έκδοση: Αθήνα: Ποιότητα, 2009.
- Kissinger, Henry. *Διπλωματία*. Μετάφραση: Γιούρι Κοβαλένκο. Επιμέλεια: Αριάδνη Αλαβάνου. Αθήνα: Λιβάνη ABE- Νέα Σύνορα, 1995.
- Fuller, John Frederick Charles. *Οι αποφασιστικές μάχες που διαμόρφωσαν τον κόσμο από το 480 π.Χ.-1757*. Α' τόμος. Μετάφραση: Κωνσταντίνος Κολιόπουλος. Επιστημονική Επιμέλεια στην αγγλική έκδοση: John Terraine. Αθήνα: Ποιότητα, 2008.
- Sir Corbet, Julian Stafford. *Some Principles of Maritime Strategy*. Επιμέλεια: Suzanne Shell, Keith Edkins. The Project Gutenberg (e-book), 2005. Accessed 25.12.19 at: <http://www.gutenberg.org/files/15076/15076-h/15076-h.htm>
- Luttwak, Edward N. *Strategy: The Logic of War and Peace*. London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2001.
- Wiesner-Hanks, Merry. *Early Modern Europe: 1450-1789*. 2nd Edition. New York: Cambridge University Press, 2013.
- McNeill, William H. *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force and Society since A.D. 1000*. Chicago: The University of Chicago Press, 1982.
- Mearsheimer, John J. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W.W. Norton & Company, 2001.
- Harreld, Donald J.(ed.). *A Companion to the Hanseatic League*, Leiden-Boston: Brill, 2015.
- Friedrich, Karin. *The Other Prussia: Royal Prussia, Poland and Liberty, 1569-1772*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Frost, Robert. *After the Deluge: Poland-Lithuania and the Second Northern War 1655-1660*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
---*Northern Wars: War, State and Society in Northeastern Europe, 1558-1721*. London: Longman, 2000.

- Augustyniak, Urszula. *History of the Polish-Lithuanian Commonwealth: State-Society-Culture*. Translation: Grazyna Waluga & Dorota Sobstel. Edited by: Dorota Sobstel. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2015.
- Davies, Norman. *God's Playground: A History of Poland*. Vol. I. New York: Columbia University Press, 2005.
- Lukowski, Jerzy, and Hubert Zawadzki. *A Concise History of Poland*. 2nd Edition. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Lukowski, Jerzy. *Disorderly Liberty: The Political Culture of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Eighteenth Century*. London: Continuum, 2010.
- Kent, Neil. *A Concise History of Sweden*. 7th Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Lockhart, Douglas Paul. *Sweden in the Seventeenth Century*. New York: Palgrave Macmillan Ltd, 2004.
- Roberts, Michael. *The Swedish Imperial Experience: 1560-1718*. London-N.Y.: Cambridge University Press, 1979.
- *From Oxenstierna to Charles XII*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Peterson, Gary Dean. *Warrior Kings of Sweden: The Rise of an Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Jefferson N.C: McFarland & Company Inc., 2007.
- Riasanovsky, Nicholas V. *A History of Russia*. 6th Edition. New York: Oxford University Press, 2000.
- Perrie, Maureen(ed.). *The Cambridge History of Russia: From Early Rus' to 1689*. Vol. I. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Stone, David R. *A Military History of Russia: From Ivan the Terrible to the War in Chechnya*. Westport Connecticut: Praeger Security International, 2006.
- LeDonne, John P. *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650-1831*. New York: Oxford University Press, 2004.
- Fuller, William C. Jr. *Strategy and Power in Russia: 1600-1917*. New York: The Free Press-Macmillan, 1992.
- Kollmann-Shields, Nancy. *The Russian Empire: 1450-1801*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Dixon, Simon. *The Modernization of Russia: 1676-1825*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Wedgwood, Cicely Veronica. *The Thirty Years War*. New York: New York Review Books, 2005
- Wilson, Peter H. *The Thirty Years War: Europe's Tragedy*. Cambridge Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2009.
- Dupuy, Ernest and Dupuy Trevor. *The Collins Encyclopaedia of Military History: from 3500 B.C to the Present*. 4th Edition. Netherlands: BCA, 2007.
- Turnbull, Stephen. *The Ottoman Empire: 1326-1699*. New York: Routledge-Taylor and Francis Group, 2005.

- Gilpin, Robert. "The Theory of Hegemonic War". *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 18, No 4, *The Origin and Prevention of Major Wars* (Spring, 1988): 591-613.
- Gonzalez de Leon, Fernando. "Doctors of the Military Discipline: Technical Expertise and the Paradigm of the Spanish Soldier in the Early Modern Period". *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 27, No 1 (Spring, 1996): 61-85.